ISTORIA
TIMPULUI
PREZENT

ISTORIA
TIMPULUI
PREZENT

ISTORIA
TIMPULUI
PREZENT

ISTORIA
TIMPULUI
PREZENT

ISTORIA
TIMPULUI
PREZENT

DUMITRU
POPESCU

Panorama
răsturnată a mirajului

Cronos
autodevorându-se...

MEMORII
II

Cartea veche

Dumitru Popescu

Cronos autodevorându-se...
Panorama răsturnată a mirajului politic

MEMORII II

CURTEA VECHE PUBLISHING
2013

ISTORIA
TIMPULUI
PREZENT

Colecţie coordonată de
ADRIAN CIOROIANU

CRONOS AUTODEVORÂNDU-SE…
Panorama răsturnată a mirajului politic. Memorii II
Dumitru Popescu

CURTEA VECHE PUBLISHING
str. Aurel Vlaicu, nr. 35, Bucureşti
tel.: (021)260 22 87, (021)222 57 26
redacţie: 0744 55 47 63
fax: (021)223 16 88
distribuţie: (021)222 25 36
e-mail: redacţie@curteaveche.ro
internet: www.curteaveche.ro

ISBN ePUB: 978-606-588-611-7
ISBN PDF: 978-606-588-612-4
ISBN Print: 973-669-186-1

Editor: Grigore Arsene
Coperta: Dan Stancu

elefant.ro

Dumitru Popescu (n. 18 aprilie 1928, la Turnu Măgurele). Prozator, poet şi eseist. Licenţiat în ştiinţe economice în anul 1951. Intră în presă în anul 1950, ca redactor la *Contemporanul*. În 1956 urmează şcoala Superioară de Partid „A. Jdanov" de perfecţionare a ziariştilor. Este redactor-şef al cotidianului *Scînteia Tineretului* (1956–1960), director general la Agerpres (1960–1962), adjunct al ministrului Culturii (1962–1965), redactor-şef al ziarului *Scînteia* (1965–1968), preşedinte al Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste (1971–1976) preşedinte al Consiliului Naţional al Radioteleviziunii (1969–1971; 1976–1981). Din 1981 până la căderea regimului comunist, rector la Academia „Ştefan Gheorghiu".

A ocupat următoarele funcţii politice: membru al Biroului CC al UTM (1956–1960); membru CC al PCR (1965–1989); membru CPEx (1969–1989); secretar CC al PCR (1968–1981); deputat de Banat, Arad, Alba, Mureş şi Iaşi (1965–1989).

Implicat, după 1989, în procesul CPEx, a fost condamnat, achitat şi iarăşi condamnat, beneficiind în cele din urmă de graţierea prezidenţială. În toţi anii ulteriori n-a mai participat sub nicio formă la viaţa politică, dedicându-se în exclusivitate scrisului.

Debutează cu versuri şi proză în *Teleormanul liber*, în 1949.

Înainte de 1989 au apărut:

- volume de publicistică: *Impresii de călător* (1962), *Drumuri europene* (1965);
- eseistică: *Biletul la control!* (1968), *Ieşirea din labirint* (1973);
- poezie: *Pentru cel ales* (1968), *Un om în Agora* (1972), *Gustul sîmburelui* (1974), *Raza de cobalt* (1979), *Insomnia dragonului* (1989);
- romane: trilogia *Pumnul şi palma* (*O dimineaţă înşelătoare* — 1980, *Ochiul ciclonului* – 1981, *Marşul cariatidelor* — 1982), *Muzeul de ceară* (1984), *Vitralii incolore* 1985, *Cenuşa din ornic* (1988).

În intervalul scurs de la căderea regimului comunist publică mai multe cărţi:

- memorialistică: *Timpul lepros — jurnalul unui deţinut politic postdecembrist* (1992, reeditat în 2004 cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor), *Am fost şi cioplitor de himere* (1993), *Elefanţii de porţelan* (1996), *Cronos autodevorându-se. Memorii vol. I–VI* (Curtea Veche, 2005–2007);
- eseistică: *Eclipsă în Cetatea Soarelui* (1994), *Spaţiile dintre negru şi alb* (2012), *Diformitatea liniilor în portret* (2012);
- poezie: *Ieslea minotaurului*, conţinând versuri scrise în închisoare (1993);
- romane: *Focul de paie* (1999), *Pasajul* (2002), *Omul zăpezilor* (2003), *Atelierul de vară* (2009), *Cândva după izgonirea din Paradis* (2010), *Artemis sau uzurparea sentimentului* (2013).

Etica şi productivitatea politicienilor

Care este cu adevărat cota valorică a unui om politic? Dotarea cerebrală şi virtuţile umane intrinseci îl exonerează de prostiile făcute în calitate de persoană publică, implicată în gestionarea cetăţii? Tot atât de bine, întrebarea se poate pune însă şi invers: succesele în forul civic, reputaţia de politician abil suplinesc perfect carenţele umane, mediocritatea intelectului, obtuzitatea spirituală? Fără voia mea, de-a lungul vieţii am fost pus în situaţia de a-i observa atent pe politicieni. Pe veteranii comunişti, liderii din vechea gardă a partidului, i-am cunoscut în ultima etapă a carierei lor, dar destul de concludent. Am lucrat pentru textele şefului partidului, Gh. Gheorghiu-Dej, i-am făcut texte primului ministru, Ion Gheorghe Maurer, preşedintelui Sindicatelor, Gheorghe Apostol, preşedintelui Comisiei de control, Gh. Coliu, am întovărăşit delegaţii în care se găseau Dej, Emil Bodnăraş, Nicolae Ceauşescu, Alexandru Moghioroş, Alexandru Bârlădeanu, Gh. Gaston Marin, Leonte Răutu, şi i-am surprins şi pe alţii în poziţii definitorii. Dej era incult şi greoi în elaborări, foarte prudent şi de aceea încet în decizii, iar sufleteşte, bine ascunse, îl marcau o duritate şi o intoleranţă apropiate de cruzime, acestea ducându-l în ultimă instanţă, după cum bine ştim, şi la crimă. Cu toate acestea, ca om politic a găsit forţa să frâneze ingerinţa rusească în treburile României (mai ales prin coloana a 5-a a Cominternului, dar şi prin trupele de ocupaţie) şi să determine o cotitură istorică (de echidistanţă, dacă nu de nealiniere) în politica noastră externă postbelică atât de încorsetată. Ce va prevala în capitolul consacrat acestei personalităţi de cronica secolului al XX-lea?

În schimb, Maurer, şarmant boier intelectual, cu o solidă cultură selectivă, cu un verb mlădios şi sarcastic, de cea mai clasică factură flegmatică engleză, cucerindu-şi partenerii şi omologii străini fără nici un efort — dacă ar fi fost mai harnic ar fi putut face şcoală socratică printre tinerii politicieni români —, ca şef al executivului naţional, prin urmare preponderent intern, a fost zero. Asupra modului de exercitare a acestei extrem de importante funcţii sociale s-au răsfrânt la el, în mod nefast, lenea şi sarcasmul vitriolant, total neproductive, ba de natură să facă tabula rasa în jur.

Apostol, blajin, cu o inimă bună de moldovean sentimental, nu avea anvergură publică, fiindcă-i lipsea ceea ce dă sare omului politic: îndrăzneala opiniilor şocante, spiritul tăios, novator şi persuasiv, radicalitatea. Bodnăraş era un redutabil şahist al partidelor politice minuţioase, înzestrat cu un rar talent analitic de matematician al logaritmului mondial, dar adora rolul de eminenţă cenuşie. Nu-şi dorea decât să stea în umbră şi să-l influenţeze pe „cadiu”, cum îi spunea şefului comunist, îndeplinind misia de sfetnic. Cel mai simplu de catalogat e Chivu Stoica — nul şi pe plan uman, şi pe plan politic, păstrat pe sitele epocii doar ca balast pentru manevrele echilibristice ale vicleanului Dej. Bârlădeanu avea o sfătoşenie de prisăcar basarabean şi arta de a tăcea îndesat, care-i dădeau din când în când alura înţeleptului. De pe această poziţie ar fi putut lansa şi câte o observaţie critică ce nu i s-ar fi luat în nume de rău, dar slăbiciunile vieţii particulare (îi plăceau femeile şi nu ştia să fie discret) îl condamnau la abţinere. După ’89, a încercat să-şi înjghebeze un dosar de disident, de anticeauşist, dar nu deţinea decât nişte coperte goale, invocând împrejurări de care nu avea nimeni cunoştinţă. Ar fi trebuit să se mulţumească doar cu falsul prestigiu de erudit, având în sprijinul său titlul de academician, dăruit într-un moment de magnanimitate de către Dej, dar în lipsa oricărui text de specialitate produs vreodată, a preferat să fie pe acest plan ceva mai modest. La polul opus lui Chivu Stoica sub raportul valorii intelectuale, a avut totuşi, în epocă, aceeaşi prezenţă ştearsă.

Cu excepţia câtorva licenţiaţi în specialităţi socio-economice, ca Miron Constantinescu, Gogu Rădulescu, Alexandru Bârlădeanu, vechea gardă nu avea ceea ce se numeşte competenţă. Într-un fel, era de înţeles, fiindcă reprezenta emanaţia mişcării muncitoreşti. Am reflectat îndelung asupra întrebării capitale: dar moralitate avea? Nu m-am referit până acum la acest atribut, deoarece nu mi se pare prea uşor de stabilit dacă moralitatea politică (de mulţi analişti contestată *de plano,* ca o categorie imposibilă logic, precum un oximoron) ţine de calităţile umane sau de rigorile domeniului de activitate. S-ar putea spune: ce moralitate cauţi la nişte politicieni care au acceptat să fie dominaţi de o putere străină? Se ştie însă că au acceptat această servitute cât timp a fost fatală şi că la momentul oportun, bine speculat, şi-au dat pe faţă vocaţia de apărători ai intereselor naţionale (aş cita doar nume ca Dej, Maurer, Bodnăraş, Ceauşescu, Sălăjan). Se mai poate adăuga faptul că au subscris la linia sovietică de dezburghezire, deschiaburire şi reprimare a partidelor istorice. E drept, aceasta făcea parte din alfabetul doctrinei lor politice, pe care poţi s-o accepţi sau s-o respingi integral, în funcţie de platforma politică unde te situezi. Democraţia burgheză va condamna veşnic conceptul de clasă, chit că anticomunismul ei virulent îl presupune. Indiscutabil, şi un observator de stânga poate găsi grave defecte în oprimarea politică radicală, implicit în modul de aplicare a conceptului comunist de clasă.

Dar moralitatea este pusă să răspundă la întrebarea: în ultimă instanţă, în numele cui s-a promovat politica, interesele cui le slujea şi pe ale cui le sacrifica? Liderii respectivi au avut conştiinţa că se pun în slujba majorităţii sărace şi oropsite a societăţii, că, desfiinţând marile averi, anulând privilegiile de clasă, economice şi politice, ale deţinătorilor principalei avuţii naţionale, fac un act de dreptate socială. Li s-a părut moral să răstoarne eşafodajul social, punând în centrul atenţiei masele muncitoare, cărora le-a ridicat condiţia existenţială şi le-a deschis o nouă perspectivă de afirmare. Din unghiul de vedere al doctrinei proletare şi al criteriilor revoluţionare antiburgheze, nu cred că li se poate nega dreptul de a face apel la principiul moralităţii politice. Fireşte, lipsa competenţei,

subordonarea faţă de o dogmă doctrinară sclerozată şi o mare putere străină, incapacitatea de a gândi liber şi de a fundamenta o nouă ştiinţă a construcţiei sociale, moderne şi eficiente, şi-au spus cuvântul şi asupra acurateţei principiului moral, subminând propriile idealuri, transformând ipoteticele avantaje, în final, în handicapuri.

Răsturnarea regimului, în 1989, nu anulează însă mobilul iniţial, iar degenerescenţa ulterioară a societăţii aduce din nou în actualitate problema moralităţii politice în raport de criteriul „în slujba cui?” A celor puţini sau a celor mulţi? A chivernisirii personale sau a ameliorării existenţei comunitare?

Despre politică se spune că e curvă (se vinde pe bani) şi, în ultimă instanţă, prin definiţie, amorală. Cred că acest dicton este rezultatul unei amalgamări profane a termenilor. Mi s-ar părea necesar ca politologia să facă o disjungere netă între politică, în accepţiunea de doctrină, ideal, platformă, şi activitatea politică profesională, ca mod de a accede la putere şi de a o exercita, ca mijloc de afirmare socială şi de căpătuire. Când blamează în felul arătat, lumea are în vedere în primul rând profesia de politician, în al cărui instrumentar intră cam toate viciile publice. Crunta, nemiloasa concurenţă dintre partide în lupta pentru câştigarea electoratului îi face pe politicieni să nu se dea în lături de la minciună, înşelătorie, mistificare, de la cumpărarea rivalilor, de la trădare, înscenări, chiar de la crimă. Chiar şi astăzi, unii politicieni sunt partizanii principiului machiavelic potrivit căruia scopul scuză mijloacele, mai ales când şi scopul este imoral. Dar mijloacele venale compromit iremediabil chiar un scop nobil; dacă o doamnă onorabilă pune o prostituată să-i reprezinte interesele, ea sfârşeşte prin a ajunge la bordel.

Canibalismul marilor talente

Într-o zi, fiind convocat la Leonte Răutu, şeful meu suprem, i-am găsit acolo, alături de nelipsitul Paul Niculescu-Mizil, primul locţiitor la conducerea Direcţiei de propagandă şi cultură a CC, pe Mihai Beniuc şi pe Zaharia Stancu. Cel dintâi, exagerat de mic de statură, cum îl ştie toată lumea, celălalt înalt, osos, svelt, alcătuiau împreună o şocantă formaţiune a contrastelor, atenuată doar de ideea că diversitatea formelor e chiar o condiţie a normalităţii la Uniunea Scriitorilor. Dar o ciudăţenie şi mai mare mi s-a părut ideea responsabilului propagandei că cei doi, împreună cu subsemnatul, am fi cei mai indicaţi să elaborăm apelul frontului democrat de pe atunci, pentru mobilizarea maselor în nu ştiu ce campanie electorală care tocmai se apropia. După ce am primit îndrumările de rigoare, ne-am dat întâlnire la sediul Agerpres-ului, acceptat în unanimitate drept cartier general al „frontiştilor” improvizaţi care eram, şi ne-am despărţit cu aerul că mixtura respectivă este lucrul cel mai firesc de pe lume.

Am lucrat în strania tripletă câteva săptămâni bune, sfârşind prin a ne împrieteni. Termenii „lucrat” şi „împrietenit” sunt, fireşte, eufemisme menite să numească lucruri altfel total indefinibile. Dându-mi seama de la primele contacte că o conlucrare redacţională în grup e ceva de neimaginat, am propus să prezint eu nişte proiecte de capitole, cărora apoi să le aducem îmbunătăţiri colective. Lectura proiectului se amâna de fiecare dată pentru ultimul sfert de oră al întâlnirii, transformându-se într-o simplă formalitate, iar cu timpul a fost pur şi simplu eliminată, colaboratorii mulţumindu-se să ţină în faţa lor, pe lunga masă de şedinţe, copiile dactilogramei şi să le

răsfoiască din când în când, cu gesturi maşinale, în timpul peroraţiilor. La rândul ei, prietenia (e vorba, fireşte, de prietenia mea cu cei doi, căci a lor, veche de când lumea, era un fapt consumat) s-a redus la transformarea subsemnatului în auditoriu pentru interminabile naraţiuni — ei se părea că îşi cunosc reciproc repertoriul sau că nu sunt interesaţi să se asculte unul pe altul — şi, de asemenea, pentru confidenţe în conversaţii bilaterale. Beam cafele, îl priveam pe Zaharia Stancu aprinzându-şi una de la alta lungile ţigări Papastratos, pe atunci la modă în Bucureşti printre fumătorii de elită, şi, din când în când, scoteam discrete exclamaţii de mirare, confirmare şi, în cele din urmă, de apreciere a poantei.

Povesteau în maniere diferite. Beniuc se entuziasma, ba chiar se înfierbânta, lăsându-se primul convins de vocea lui stridentă şi de obiceiul de a apăsa pe cuvinte, ca şi pe unele mici pauze meditative dintre acestea. Stancu înfăşura strâns aţa lungă a naraţiunii pe mosorul creierelor ascultătorilor, cu grija de a nu lăsa nici un loc gol; atunci când i se părea că stratul e subţire, mai revenea o dată, şi încă o dată, suplinind densitatea substanţei prin repetiţie monotonă, prin persistenţă şi o obsesivă batere a pasului pe loc pentru acoperirea temeinică a spaţiului invadat de fantezia sa. Nu mai ţin minte nici una din poveştile lor, dar negreşit vorbeau despre scriitori şi alţi oameni de cultură din trecut, depănau amintiri de prin redacţii şi cafenele literare interbelice, creionau atmosfera intelectuală a epocii, reiterau anecdotele politice ale vechii Românii, pe care ar fi vrut să o zugrăvească în culori întunecate, dar nu reuşeau s-o prezinte decât pitorească şi chiar agreabilă. Plecau deodată şi coborau împreună până la maşinile ce-i aşteptau în vasta parcare din piaţa Casei Scânteii. De venit, veneau însă separat, uneori la distanţe de o jumătate de oră şi chiar de o oră unul de altul. Tocmai această împrejurare a făcut posibil ca eu să devin, pe rând, confidentul fiecăruia în ceea ce am numit mai înainte „conversaţii bilaterale".

Dacă-mi aduc bine aminte, seria acestora a fost inaugurată de Beniuc. Venise primul şi, înainte de a începe să-i ocup timpul făcând o conversaţie odihnitoare, cât de cât interesantă, m-am uitat la ceas, aproximând în gând

durata preambulului. Oaspetele şi-a consultat, la rându-i, ornicul şi şi-a dat cu părerea că Stancu se mişcă mai greu, atât fiindcă e şchiop, cât şi pentru că are o mulţime de tabieturi. Căci altfel, a marcat el, din punctul de vedere al muncii, acolo, la Teatrul Naţional, (Z.S. avea funcţia de director al acestei importante instituţii) nu prea se omoară. Chiar să vrea, în cazul când nu ar fi fost atins de morbul comodităţii, devenită proverbială, n-ar avea ce face, deoarece… Am dat să spun, dintr-un instinct de solidaritate cu colegul comentat în absenţă, că acela care a lucrat într-o redacţie, cu atât mai abitir în mai multe, s-a lecuit pe veci de comoditate. Beniuc m-a privit pe sub sprâncene, ca pe sub nişte ochelari imaginari, gata parcă să mă împungă, încât, pentru o clipă, m-am simţit vinovat fără să ştiu de ce, apoi mi-a spus răspicat: „Prin redacţii nu prea stătea el cine ştie ce, căci informările şi le scria la cafenea”. „Articolele”, l-am corectat, presupunând că n-a nimerit cuvântul potrivit. „Lasă articolele, eu de informări vorbesc. Crezi că m-am exprimat greşit? Eşti tânăr, tovarăşe Popescu, nu cunoşti urâciunile regimului burghezo-moşieresc. Oamenilor de vârsta dumitale li se par umflate descrierile noastre despre acel trecut şi exagerate criticile severe pe care i le aducem. Dar să ştii, nici pe jumătate n-am dezvăluit din cât ar fi trebuit.” Şi apoi, ridicându-şi degetul delicat, frumos strunjit, ca un condei cu care se pregătea parcă să scrie nu pe tăbliţa de şcoală primară, ci pe înseşi tablele lui Moise: „Stancu a fost agent al siguranţei burgheze.” După care, plimbându-şi capul de la dreapta spre stânga şi invers, cu privirile ca nişte lame ieşite prin pleoapele întredeschise: „Este notoriu! La partid se ştie. A fost îndepărtat un timp, dar ţinându-se seama de meritele lui literare…”

Şi s-a pornit să-mi livreze informaţii cu ghiotura, pe un ton categoric şi cu grabă, temându-se cumva că nu apucă să termine. Chiar s-a ridicat în picioare şi s-a dus la fereastră, ca şi când ar fi vrut să verifice dacă eroul naraţiunii n-a venit deja, sau ca să-l surprindă când vine, pentru a-l ţine sub observaţie. În acest răstimp, se mai întorcea cu o jumătate de obraz spre mine, continuându-şi depoziţia sacadat, fără să depăşească însă un anumit

tempo, cerut de nevoia de a marca bine cuvintele, şi poate de ritmul atavic ardelenesc.

N-a reuşit să-şi surprindă personajul descinzând din maşină şi urcând scările giganticei clădiri. Dimpotrivă, el a fost cel surprins. Tocmai când mai îmbrăţişa o dată din priviri panorama deschisă dincolo de fereastră, înainte de a formula o nouă judecată grea, pe uşă s-a strecurat, cu mişcări zgârcite, discrete, cu mersul rigid şi totuşi elegant, drept, aproape ţeapăn, decorativ în costumul întotdeauna cenuşiu, de bună croială, cu părul grizonat în perfectă ordine şi cu surâsul politicos, rece, uşor distrat, omul ce făcea obiectul necruţătoarelor dezvăluiri. Spun „l-a surprins" la propriu, fiindcă Beniuc s-a fâstâcit, doar câteva secunde mai trebuind, poate, ca cel de la uşă să-şi audă numele întovărăşit de cine ştie ce epitet acuzator.

Ca şi când ar fi bănuit despre ce e vorba, după ce a zis bună ziua, Stancu l-a fixat scurt, cu o severitate jucată, dar conţinând o somaţie metalică, învăţată de pe la marii poliţişti ai filmelor americane: „Ce faci, Mihai? Ţi-ai pierdut răbdarea? Voiai să mă vezi de departe cu privirea ta de şoim? Neliniştitule Vezuviu!" Nu i-a dat decât un sfert de minut interpelatului să-şi emită explicaţiile ce refuzau să se convertească în cuvinte, şi fără să-l mai asculte, şi-a formulat motivaţiile întârzierii. Chipurile, un telefon inopinat îl constrânsese să treacă pe la Leonte Răutu pentru un contract presant cu străinătatea, fiind neclar dacă era vorba de activitatea teatrului sau de propria operă literară, pe atunci într-o vertiginoasă răspândire în numeroase limbi ale pământului. Regăsindu-şi cumpătul, preşedintele Uniunii Scriitorilor s-a inclus imediat în tematica personală a colegului, ceea ce nu mai făcuse până atunci, pronunţându-i de câteva ori, cu oarecare afectivitate, numele de botez, cu care cocheta acum fără reţinere: Zaharia, Zacaria, Zăcărel (prin Teleorman nu se spunea zahăr, ci zacăr), ba chiar Zahăr, ce mi se pare că vine din *Oblomovul* lui Goncearov.

A doua zi a întârziat Beniuc şi a venit la vreme, ba chiar înainte de ora fixată, directorul Teatrului Naţional. „Fac cu rândul? — m-am întrebat. Sunt vorbiţi?" Dar presupunerea mi-a părut absurdă, de îndată ce Stancu, mult

mai bun vorbitor şi creator de atmosferă decât Beniuc, după câteva volute pregătitoare, s-a lansat într-o amplă acrobaţie evocatoare privind cariera politică a poetului Mihai Beniuc. Făcându-mi cunoscute raţionamentele lui despre necesitatea realizării cu orice preţ a unităţii în partid, prin aducerea la acelaşi numitor a tuturor aripilor şi tendinţelor, a justificat şi promovarea lui Beniuc în fruntea breslei scriitoriceşti. Atrăgea totodată atenţia că trebuie avute, totuşi, în vedere, antecedentele fiecăruia, fiindcă în ele se ascund tot felul de surprize prezente şi viitoare, prin ele putându-se explica recrudescenţe nedorite şi periculoase. Bunăoară, Beniuc, zicea el, este realmente un intelectual de primă mână, dar în ilegalitate a fost recrutat de NKVD. Natural, n-ar putea fi decât în partid şi tratat după meritele reale, dar pentru el, URSS contează mai mult decât România. Nu poţi să-l învinuieşti în mod expres, doar URSS rămâne bastionul comunismului mondial, dar la o adică el cu cine ar fi? Să nu uităm că agenţii marilor servicii de spionaj rămân înregimentaţi până la mormânt, chit că mai intră în conservare, se mai dau la fund sau mimează altceva. După eliberare, Beniuc a lucrat la ambasada română din Moscova, m-a informat Stancu, prilej pentru înnodarea şi mai strânsă a legăturilor cu NKVD-ul, şi cine are urechea fină distinge clar în discursul său tonalitatea rusofilului. Norocul nostru e că are calitatea de spion al unei ţări prietene, nu duşmane, şi, prin această prismă, putem spune că ne este şi nouă de folos sau, mă rog, nu ne e dăunător, dar aceasta deocamdată, pentru că viitorul nu-l putem niciodată ghici până la capăt.

Când a venit Beniuc, scuzându-se şi el cum a putut, dând vina pe dificilii colegi de la Uniune, Stancu nu s-a descumpănit, nu şi-a pierdut şirul vorbelor, n-a făcut abuz de diminutive pe marginea numelui de botez al „poetului-spion”. Poate a zâmbit mai mult ca de obicei, bătându-se uşor cu vârful degetelor peste gură, ca pentru a camufla o grimasă nepotrivită omului prin excelenţă sobru şi grav ce era, şi a râs cu voce tare o dată sau de două ori, ratificând cumva un pact de neagresiune plin de compromisuri. Mă întrebam dacă aceste semne discrete îmi sunt adresate mie, pentru a mă face să înţeleg conceptul lui conciliator, sau sunt un semnal pentru Beniuc,

având semnificaţia că orice ar spune şi oricum l-ar picta, nu îl reneagă, considerându-l mai departe tovarăş de luptă, în condiţiile în care principalul duşman rămâne burghezia imperialistă occidentală.

Ce poziţie se cuvenea să iau? Cei doi bănuiau oare că se devoalaseră reciproc? Ţinuseră doar să mă avertizeze, fiecare în parte, şi amândoi în ansamblu, cu cine am de-a face în minora şi trecătoarea noastră trudă colectivă? Era nevoie de aceasta? Aşa crezuseră ei de cuviinţă că e mai corect, mai cinstit, ţinând seama şi de tinereţea şi naivitatea mea politică, dar şi de imprevizibilul meu viitor? Mi-ar fi convenit această ipoteză, o atare interpretare şi finalitate a întâmplării. Mă pregăteam să arăt într-un fel sau altul că acum sunt avizat, dar la fel de dispus să colaborez, şi mai ales să-i apreciez şi să-i cinstesc pentru incontestabila lor valoare literară şi importantul aport la propăşirea culturii române. Dar logica mea nu s-a confirmat, deznodământul nu a fost cel scontat. Cei doi n-au pus capăt conciliabulelor tainice între patru ochi, în răstimpul când se aflau cu mine în biroul de la Agerpres. În acele câteva săptămâni cât „am lucrat” în minusculul grup de condeieri în slujba „frontului”, ambii au continuat — de-acum fără nici o nevoie practică de informare şi avertizare, fără presupusa sinceritate corectă, de intelectuali principiali ce nu tolerează promiscuitatea morală — să-mi facă, precum se zice, capul calendar, cu propriile urâciuni morale, ideologice şi de caracter, pentru ca de fiecare dată, la recompunerea trioului, să apeleze la diminutive, la zâmbete tamponate cu vârful degetelor şi la râsete concupiscente, de bătrâne matroane care ştiu cât se iubesc şi mai ales cât se urăsc.

Amintindu-mi de acel „Zăcărică” mieros, pronunţat de Beniuc după o porţie zdravănă de cleveteală denigratoare la adresa directorului Teatrului Naţional, am descoperit că nimeni nu-l mai mângâiase cu atâta tandreţe, dintre cei pe care i-am cunoscut ulterior, ca poetul Jebeleanu (de care Stancu venea întotdeauna însoţit la C.C. pe când devenise preşedintele Uniunii Scriitorilor), ce-i spunea „Zăricuţă” — o expresie şi mai originală, din locul de baştină al vajnicului prozator, în care haşul nu mai e înlocuit, ci absorbit complet.

Fireşte, evocările de mai sus îmi aduc în memorie şi fulminanta şedinţă a scriitorilor pentru debarcarea lui Beniuc din înalta funcţie de patron al obştei. Efectiv, de la acea lungă reuniune, în care toţi vorbitorii şi-au pus starostele pe cruce şi l-au scuipat şi ocărât, nu mai păstrez în minte decât filipicele lui Zaharia Stancu şi ale lui Geo Bogza. Stancu a fost un ostracizator îngheţat şi rezolut, dar nu a făcut uz nici de a zecea parte din rechizitoriul expus în faţa mea în cele câteva săptămâni de colaborare sui-generis. L-a desfiinţat, dar cu lovituri scurte, şi aş zice deferente, în sensul că nu erau inspirate de plăcerea sadică de a-l vedea zvârcolindu-se în chinuri, ci de a termina cu el repede, definitiv, într-un chip cât de cât uman. Spre deosebire de Bogza, care s-a răfuit cu Beniuc subiectiv şi personal, într-o stranie vendetă ce părea că le marchează destinul mai abitir ca pe cel al veronezilor lui Shakespeare; în pedeapsa pe care i-a administrat-o prin cuvinte, am descoperit atâta ură, cruzime barbară şi nestăpânită beţie a sângelui vărsat, încât m-a trecut un fior, ca la vederea ritualului canibalic al devorării viscerelor inamicului învins. Beniuc îşi luase în acea şedinţă o mască zâmbitor-amară, de Crist molestat, jupuit de viu şi crucificat, implorând, cu nişte priviri aburite de suferinţă şi mărinimie, iertarea proniei cereşti nu pentru sine, ci pentru crunţii pângăritori dezlănţuiţi.

Dar acolo, în biroul de la Agerpres, am avut pentru prima dată revelaţia că oamenii de artă ascund în străfundurile lor, sub învelişurile succesive ale sensibilităţii, talentului, inspiraţiei, puterii de pătrundere în sufletul semenilor şi compasiunii pentru suferinţele lor, o nemiloasă, sălbatică sete de a provoca la rându-le suferinţă. Nu cereţi milă de la oamenii marilor viziuni metaforice. Nu veţi găsi decât bucuria deşănţată a răzbunătorilor. La originea cruzimii lor sângeroase s-or afla tot gelozia şi invidia — blestemul sub care marile talente respiră şi se sting?

După scurgerea celor câteva săptămâni programate, Leonte Răutu s-a declarat satisfăcut de roadele muncii straniului trio, a mulţumit îndatoritor tuturor, după care m-a chemat în particular şi a declanşat ciclul tipic de malaxare a ternei paste de cuvinte, în care orice idee se transforma în literă moartă.

Idila ţăranului de pe Volga cu bizantinul danubian

Slujba de scriptolog la Dej mi-a prilejuit examinarea lumii socialiste est-europene şi de sus în jos. S-a întâmplat ca ursul sedentar, care era şeful partidului comunist român, să iasă din bârlog tocmai în răstimpul celor doi-trei ani cât am fost eu director la Agerpres şi, în această calitate, consilier prezidenţial de presă. Poate el avea în vedere instalarea unor raporturi de bonton cu noii lideri comunişti, aduşi fie de valul destalinizării, ca în URSS, fie de rebeliunile poststaliniste, ca în Polonia şi Ungaria. În plus, exista restanţa trenantă a conturilor vechi şi încâlcite cu şeful Iugoslaviei, pe care personal îl nedreptăţise extrem de grav, şi la care însuşi Hruşciov, mai mult în virtutea testimoniului politic statal decât a unei greşeli proprii, nu pregetase să facă o penibilă canossa. În acest context, Dej nu putea să-l neglijeze nici pe vecinul din sud, pe care îl dispreţuia, dar care purta cu ostentaţie livreaua sovietică şi, neglijat, putea să-l vorbească de rău la Înalta Poartă moscovită, râvnind la poziţia de preferat balcanic.

În epocă, lui Hruşciov îi conferiseră mulţi analişti calificativul de ţăran îmburghezit, ceea ce poate părea o contradicţie în termeni, dar personal socoteam sintagma o găselniţă reuşită, de la care merita să pornesc în studierea — destul de sumară ca timp şi posibilităţi — a unui personaj atât de senzaţional, ţinând capul de afiş al vedetismului politic mondial. Prima latură a personalităţii lui care mi-a sărit în ochi era însă neţărănească, aceea de hedonist, gurmand şi juisor, spontan, neastâmpărat, schimbător, rob al impulsului de moment, în voia căruia îşi lăsa toată debordanta energie, inventivitatea şi nevoia de exteriorizare. Ţăranul e conservator, introvertit,

cumpătat în toate, el pipăie cu grijă zonele necunoscute ale lumii înconjurătoare, mediile noi, e ostil oricărei aventuri, nu se hazardează. Hruşciov avea o impertinenţă de mare boier rus născut stăpân pe mii de suflete şi dispunând de uşurinţa manipulării lor în joacă, în batjocură. În plus, manifesta veselia jemanfişistă a chefliului risipitor, prodigalitatea petrecăreţului înconjurat de curtezane, a jucătorului de noroc pentru care senzaţia e de o mie de ori mai valoroasă decât aurul. Ce aveau toate acestea în comun cu firea ţăranului strângător şi avar, ţinând ce e al său sub şapte lacăte, refuzând să-şi risipească până şi volubilitatea, dacă o are, chivernisindu-şi chiar spiritul?

Locţiitorul lui Stalin la cârma giganticului imperiu roşu se născuse, e drept, la ţară, cândva săpase şi semănase, dusese probabil şi vacile la păscut, dar cu natura lui, dacă rămânea ţăran, ar fi dus de râpă agoniseala părintească sau zestrea colhozului, decăzând în tagma lumpenilor, sau devenind un pehlivan, scamator de bâlci. Îi rămăsese din psihologia rurală doar dispreţul pentru teoriile consacrate şi pentru aşa-zisul adevăr ştiinţific universal, neverificat personal în laboratorul elementar al naturii, ca şi pentru gloriile lumeşti, la care isteţimea lui era convinsă că poate accede uşor dacă beneficiază de condiţii prielnice. Ţăranul nu se împiedică în sacralităţi mitologice: dacă poate, pe boier îl ia de barbă şi îl tăvăleşte prin noroi, pe popă îl despoaie şi-l biciuieşte la fundul gol, pe propriul lui tată îl suduie şi-l burduşeşte sub o grindină de pumni. Aici da, la această propensiune iconoclastă, Hruşciov corespundea exigenţelor ţărăneşti.

Nu s-a lăsat copleşit de magia „ţarului ţarilor” dispărut, şi, cu un gest simplu, l-a scos din habitatul lui etern de mumie sfântă şi l-a reînhumat într-un fel de groapă comună a zidului Kremlinului. Nu s-a reţinut să-i maculeze icoana şi să-l treacă în rândul marilor păcătoşi. Nu l-a impresionat nici legenda „apostolilor” Marii Revoluţii din Octombrie, luându-i de guler şi aruncându-i prin stepele Asiei, ca pe Molotov, un fel de mână dreaptă a lui Lenin, sau prinzându-i în zgardă şi târându-i ca pe căţei personali, cum a făcut cu legendarul mareşal Voroşilov. Nu s-a sfiit să-şi scoată pantoful lătăreţ şi să bată în pupitru, în sala Adunării Generale a ONU de la New

York, să împingă sfidarea la adresa SUA până la trimiterea rachetelor nucleare în apele internaţionale ale marelui stat. Da, toate acestea erau actele profanatoare ale unui ţăran răsculat, mânios, hotărât să nu mai tolereze autoritatea strivitoare a zeilor pe care îi slujise, sau de care se temuse o viaţă. Ajuns în jilţul aurit al Kremlinului, pentru el nu au mai existat umbre tutelare de nici un fel, autorităţi intangibile şi tabuuri. Când a simţit duritatea împotrivirii din talgerul rival al balanţei planetare, s-a repliat, viclean şi hâtru, în perimetrul „coexistenţei paşnice", lăsat neatins de marele spirit speculativ rus, Lenin, sub umbrela căruia a găsit un refugiu prestigios. Poate fără să-şi dea seama, pe lângă reputaţia de prim reformist al sistemului politic proletar, Hruşciov a intrat în istorie şi cu ecusonul de prim-moderator al războiului rece, de artizan al „duşmăniei cordiale" a sistemelor politice, al colegialităţii superputerilor ostile, nevoite să conlucreze în aburul de pucioasă al urii.

Dar cum s-a putut strecura acest primitiv genial până în sălile populate de fantomele cruzilor ţari medievali ai imperiului moscovit? Păi, singur ne arăta cum. Deschizând gura lui mare, parcă mereu unsuroasă, sclipind de jovialitate şi poftă, făcută anume pentru înfulecat şi pentru râsul până la urechi. Dacă n-a nimerit într-un bâlci ţărănesc, amuzându-i pe gură-cască desculţi prin vocaţia de măscărici, s-a văzut nevoit să devină clovnul animator al nomenclaturii ucrainene de pe diferite trepte şi, în final, al Politbiroului sovietic central. Probabil că a fost nevoie de el în grupul comisarilor politici morăcănoşi, întunecaţi, suspicioşi, ca să mai însenineze din când în când atmosfera stătută şi acră, greu de respirat. Hruşciov avea burtă, dar era agil, ceea ce însemna că îşi putea mlădia uşor şira spinării, iar talentul înnăscut îi permitea să transfigureze umilinţa în artă. „Tătucului" însuşi figura lui de bonom deschis şi hazliu trebuie să-i fi inspirat, dacă nu încredere desăvârşită — greu de conceput la un maniac paranoic — un oarecare sentiment neutral, şi în nici un caz acuta senzaţie a primejdiei. Evident, dacă în poziţia în care l-am cunoscut, Hruşciov nu contenea să spună anecdote pe care singur şi le puncta cu hohote nesfârşite de râs, cu atât mai mult o făcuse, în nenumărate variante, pe când avea şi de câştigat

din exploatarea înclinaţiilor lui. Colegii de-acum din Biroul Politic îi cunoşteau slăbiciunile şi preferinţele şi uceniceau cu zel pe lângă el în clovnerie, chiar de faţă cu oaspeţii. Într-o altă evocare, am redat pe larg felul cum îl amuşina şi îi gâdila orgoliul Brejnev, viitorul gropar al ţăranului atipic de la Kremlin, nici pe departe dotat cu un asemenea talent, făcând probabil eforturi supraomeneşti să pună peste faciesul greoi, de nomenclaturist mediocru, aplecat spre grandomanie şi autovenerare, masca arlechinului descins din *Commedia dell'Arte*.

În voia bună şi umorul grosolan cu care îl învăluia pe Dej, Hruşciov punea o ostentativă condescendenţă cordială şi chiar o oarecare tandreţe, ca faţă de feciorul preferat. Îi arăta, într-un grotesc amestec de politicianism şi sentimentalitate, că îl iubeşte. Toată lumea ştia de ce. Dej îl ajutase personal în complicata diplomaţie budapestană de la sfârşitul lui 1956, ce desăvârşise opera tancurilor şi ostaşilor roşii şi apoi dăduse o mare lecţie de fermitate leninistă, uşurându-i întrucâtva lui Hruşciov însuşi sarcina de a termina cu propriii rivali, ce-i reproşau lipsa ortodoxismului ideologic şi politic (invers decât unii colegi, lui Dej).

Nici acum Dej nu ostenea să sublinieze în spiciuri datoria detaşamentelor comuniste de a fi puternice şi ferme şi de a înlătura fără şovăială tot ce le putea periclita unitatea şi capacitatea de luptă. Bizantinul proletar de la gurile Dunării îl ţinea neslăbit în vizor pe fratele mai mare şi îl „aburea" cu dibăcie. Obţinuse de la el ceea ce omologii lui nici nu îndrăzneau să viseze. Folosind conjunctura favorabilă a coexistenţei paşnice, pe care Moscova ţinea să o facă plauzibilă Vestului, dusese la bun sfârşit retragerea trupelor sovietice din România. Mai avea, desigur, lucruri importante de revendicat. Renunţarea, de pildă, la proiectele, sumbre pentru ţara noastră, de integrare caeristă, ce ne rezerva rolul de producător de furaje în noua diviziune internaţională a muncii socialiste. Ca să nu mai spunem că Dej întrezărea posibilitatea folosirii conflictului ruso-chinez pentru obţinerea unei mai mari independenţe de partid şi de stat. Până atunci, avea însă nevoie să ţină adormită vigilenţa Kremlinului, urmând să-l pună pe neaşteptate în faţa faptului împlinit. Ştia şi Dej să joace teatru: unul

de altă factură decât cel de la panoramele bâlciurilor săteşti; râdea cu toată gura când era de râs, la snoavele gazdei, îi strângea pumnul cu vigoare deasupra capului când semnalizau solidaritate mitingiştilor de pe stadioane, iar după semnarea documentului oficial, aşa cum îl imortalizează o fotografie a Agerpres-ului, lovea îndesat cu pumnul masa de protocol, sugerând pecetea nemuritoare pusă pe „marea prietenie".

Dar nici vulpoiul de pe Volga nu se putea lăsa mult timp îmbrobodit. În anii urmatori, l-a supus pe danubian unor noi încercări, dintre care cea mai cunoscută a fost dogma însămânţării porumbului în pătrat — memorată probabil din copilăria lui — şi pe care, nu se ştie de ce, îşi propusese cu cerbicie s-o implementeze în agricultura României. A apărut apoi harta geo-economică a faimosului profesor sovietic Valev, ce excludea ţara noastră de la festinul industrial socialist. Cum era de aşteptat, Dej n-a trecut examenul la cele două probe şi burtosul hazliu s-a făcut negru de supărare şi şi-a urechiat fostul protejat în for public, chiar pe un stadion bucureştean. Dej a mai încercat să-l îmbuneze, folosindu-şi tot arsenalul persuasiunii de cavaler de modă veche, dar, descurajat şi resemnat în acelaşi timp, la Constanţa a pronunţat o memorabilă formulă de despărţire: „Nichita Sergheevici, dragoste cu sila nu se poate face". Şi n-a întârziat să dea o ripostă publică insolentelor pretenţii ale lui Valev şi apoi să proclame, făcând-o să bubuie ca un trăsnet din senin pe cerul „lagărului", teribila declaraţie de echidistanţă din 1964, prin care şi-a răscumpărat în faţa poporului român laşităţile, slugărniciile şi bâlbâielile anterioare.

Românul faţă în faţă cu viclenia iagelonă

Dej examina pe furiş, intrigat, fauna slavo-occidentală, aşezată în jurul mesei tratativelor, şi care alcătuia staff-ul de extracţie poststalinistă al comunismului polonez. Probabil că, altfel înveşmântaţi, cu tunici de catifea de mătase, cu panaşe la cuşmă şi panglici la cingătoare, colaboratorii lui Gomulka nu s-ar fi deosebit cu nimic de înalţii dregători de la curtea unui cap încoronat al dinastiei iagelone. Aceleaşi figuri ascuţite, spelbe, exprimând isteţime vicleană şi o veche şcoală iezuită de politeţe rece şi fast intelectual steril. Doar Gomulka distona în acest tablou portretistic peren, aflat mereu în metamorfoze sociale de suprafaţă. El părea călugărul taciturn, ieşit dintr-un lung stagiu de sihăstrie şi penitenţă, după un dialog sumar cu veveriţele şi cintezoii şi un regim de rădăcini, ierburi şi apă sălcie de munte, adus printre înalţii epicurieni ca să le servească imaginea constantă a lepădării de deşertăciune. Nu surâdea, nu se înveselea, nu reacţiona în nici un fel la verva frivolă a curtenilor, pe care dacă nu o putea inhiba, se ferea să o întreţină. Eu mai văzusem (şi aveam să le mai văd) palatele baroce cu grămezi de alambicată stucatură aurită şi cu o arhitectură a fanteziei ermetice de castă, precum şi aulele severe ale lăcaşurilor hanseatice de pe litoralul Balticii, şi mă convinsesem că mesajul genetic leşesc, preţios şi infatuat în esenţă, nu se stinsese nici în contemporanii marxişti, dar n-aveam cum să-i transmit lui Dej modestele mele constatări particulare. El era pregătit să comunice cu gazdele în limbajul frust al solidarităţii proletare, în spiritul egalităţii şi francheţii lumii noi, dezbărate de ipocrizia, aroganţa şi fasoanele nobiliare. În această confuzie îl adâncea

faţa smerită, de anahoret cast, a şefului partidului polonez, scos din umbra umedă a recluziunii şi apoi a marginalizării umilitoare, de ciudatul frison poststalinist al conaţionalilor sprijiniţi de Hruşciov însuşi.

Gomulka era un partizan convins şi tenace al integrării economice socialiste promovate de Hruşciov, şi pentru că se simţea dator faţă de Moscova, ce acceptase să-l reînscăuneze ca baci al Poloniei, şi fiindcă avea de câştigat ca posesor al bazinului carbonifer silezian, al unei siderurgii purtând blazonul Novei Huta şi al unora din cele mai proeminente şantiere navale europene. Dej înţelegea greu stilul încâlcit al peroraţiei poloneze, dar vedea în aceasta un simplu specific naţional şi manifesta pacienţă, reţinere şi înţelegere ca faţă de fraţi mai ciudaţi, fanfaroni şi uşuratici.

Privită de sus, de la nivelul factorilor supremi de răspundere, mie personal Polonia îmi apărea ca o ţară egocentrică, pe care doctrina comunistă şi principiul internaţionalist n-o interesau decât în măsura în care corespundeau veleităţii ei istorice de mare putere europeană, bine dotată teritorial şi economic, ţesându-şi o solidă protecţie externă, dornică să se bucure de toate cuceririle civilizaţiei, indiferent din ce direcţie ar veni. Mi se părea că aşa şi trebuie să fie un popor conştient de interesele sale naţionale, pentru a converti un regim politic echitabil din punct de vedere popular, dar prea rigid ca urmare a unei ideologii sclerozate, într-o trambulină spre limanurile moderne ale epocii. Când această posibilitate s-a diluat prin deceniul al zecelea al secolului al XX-lea, ca urmare a rutinei birocratice etatiste şi a obrocului ideologic, polonezii s-au întors cu faţa spre Vest, renunţând, cu un pragmatism rece, la echitate şi mizând totul pe eficienţă. Cum va arăta Polonia secolului al douăzecişiunulea? Mass-media noastră nu are curiozitatea inteligentă şi subtilitatea sociologică să compare, măcar în ţările vecine, pe care le cunoaştem mai bine, epocile succedate sau transformate una din alta, gesturile temerare şi consecinţele lor, deciziile istorice şi efectele recoltate, speculaţiile idealiste şi replica ternă, dură şi imprevizibilă a realului. Nu e în măsură, această mass-media, să surprindă în mod obiectiv şi concludent funcţionarea respectivului mecanism nici în propria ţară, darmite... Să ne reîntoarcem însă în epocă.

Voiam să spun că, intuitiv, Dej s-a descurcat foarte bine. Nu explodase încă dinamita Valev, dar, neîndoios, ştia ce dospeşte prin cercurile oculte ale CAER-ului. În convorbirile cu Gomulka, şi-a definit pentru prima dată faţă de străinătate poziţia referitoare la această directivă comunitară în curs de elaborare, provocând, pe deasupra principiilor, o ciocnire frontală de argumente, sub învelişul cărora se etalau, fără nici o perdea, interesele naţionale de fond ale celor două ţări. Gomulka avea rezervorul de cărbune industrial al „lagărului” european şi o copie în mic a colosalei siderurgii sovietice. El spera să-şi consolideze ţara prin CAER şi să devină un fel de „locţiitor” economic al URSS în Europa. Dej nu avea decât o agricultură încă prost utilată şi un rudiment de industrie, parte moştenită de la vechiul regim (ţărănesc în proporţie de 80 la sută), parte încropită după modele anacronice sovietice (ucenicului său, adus spontan la putere de valul fatalităţii, i-a revenit misiunea de a industrializa România şi de a echipa agricultura — fireşte, nici una până la capăt — în douăzeci şi cinci de ani de efort supraomenesc, scoţându-ne în final din penibila situaţie de rudă pauperă a suratelor din „lagăr”, şi nu numai).

Dej era sărac, am zice un „coate-goale”, când negocia cu Gomulka într-un vechi palat varşovian. I-a spus lucrul acesta interlocutorului fără nici o jenă, dar i-a atras atenţia că el nu se poate resemna în această postură, nu numai înjositoare, de care nu se simţea vinovat, ci şi devenită handicap pentru ziua de mâine. Mort-copt, trebuia să se industrializeze şi nimeni nu avea să-l oprească. De aceasta depindea însăşi soarta naţiunii sale pe acest pământ. Va fi ea o societate prosperă şi egală cu celelalte naţiuni, sau un loc sordid al sistemului, o rană purulentă a Europei, trăind din pomeni, un truditor cu statut de slugă a celor bogaţi? Bineînţeles, nu chiar în aceşti termeni s-a exprimat el, dar ideea aceasta a fost. Într-o altă variantă, dar la fel de răspicat, a anticipat argumentele fundamentale, de ordin istoric, ale României, în replica dată lui Valev, care ne sfătuia să rămânem ţărani şi implicit comandamentului caeristo-sovietic ce hotărâse să sacrifice România, ursindu-i rolul de grăjdar al comunităţii socialiste.

Lui Dej i-ar fi lipsit probabil scânteia de nebunie creatoare ce i-a permis lui Ceauşescu să accelereze, în maniera cunoscută, procesul industrializării şi modernizării agricole a României. Ar fi făcut el ceva, dar nu de această amploare, şi poate nu intrând „în cârdăşie” cu capitalul occidental, îndatorându-i-se acestuia, cum nu s-a sfiit s-o facă urmaşul mai temerar, mai fanatic şi mai tenace în împlinirea misiunii naţionale pentru care se credea adus pe lume.

Discuţia cu Gomulka s-a terminat în coadă de peşte. Liderul polonez îl învăluia pe Dej într-o privire spectrală, de vizionar ce refuză proorocirea. Mi se părea clar că nu crede o iotă din profesiunea de credinţă a românului, după ştiinţa polonezului, neputincios să schimbe cursul istoriei pe care el însuşi avea s-o ajute să curgă într-o anumită albie. Vizita în Polonia a degenerat brusc, hazardul învăluind-o într-un linţoliu funerar. Ambasadorul nostru la Varşovia, membru al delegaţiei române, a decedat subit, bulversându-l în special pe Dej care, din câte îmi amintesc, îl cunoscuse pe diplomat în altă conjunctură. Cred că au fost suprimate unele puncte ale programului şi plecarea s-a precipitat. În grupul român, prin încăperile unde se mişca, plutea o atmosferă apăsătoare şi, dacă nu mă înşel, trupul defunctului reprezentant al ţării în Polonia a plecat spre Bucureşti cu trenul guvernamental. La întoarcere, a fost anulată, de asemenea, obişnuita cină pe care Dej o oferea colaboratorilor şi care constituia modalitatea lui originală de a glosa pe marginea evenimentelor recente, tocmai trăite, ca şi pe a istoriei în general.

Sentimentalism şi scepticism în pustă

Dej mergea spre Budapesta cu zâmbetul pe buze. Avea acolo un prieten personal pe care îl ajutase în zilele grele ale rebeliunii antisovietice din ’56. Acela nu putuse uita, de bună seamă, contribuţia românului la „ademenirea” lui Naghi Imre, ascuns parcă în ambasada iugoslavă şi la nunţiul papal, la „Kadarizarea” Ungariei. La cina oferită în tren delegaţiei şi aparatului, stropită cu galbena sa de Odobeşti favorită şi agrementată cu evocări de prin închisori şi lagăre, manifestase o neobişnuită bună dispoziţie. Se culcase după miezul nopţii şi dimineaţa ieşise vioi din trenul guvernamental, coborând sprinten pe peronul de protocol al Budapestei, unde îl aşteptau omologul maghiar, notabilităţile de rigoare şi masele muncitoreşti agitând portrete şi pancarte. Toată ziua ne-am întâlnit cu populaţia budapestană „frăţească”, am vizitat fabrici şi uzine, construcţii noi, instituţii centrale ale statului. Cel mai impresionant a fost popasul la Parlamentul Ungariei, important, fireşte, nu prin funcţia lui politică imediată, ci ca vestigiu de o pregnant actuală semeţie greoaie, al istoriei cezaro-crăieşti, al tradiţiei de partener deţinută de statul ungar în falnicul imperiu habsburgic.

M-a frapat copleşitoarea clădire nobiliară, mai ales pentru că i-am găsit un plus de aroganţă faţă de edificiile oficiale ale primei capitale a imperiului, cea vieneză, pe care o cunoscusem şi care îmi atrăsese atenţia mai ales prin lăcaşurile de cultură şi de cult, prin bulevardele ferchezuite pentru promenadă şi locurile de distracţie şi petrecere ale vulgului şi clasei de mijloc. Cel mai mult m-a cucerit la Budapesta — altfel, după opinia

subsemnatului, nu o capitală prea reuşită sub raport arhitectonic şi estetic edilitar — majestatea marelui fluviu şerpuind nu departe de parlament şi tăind diametral oraşul de câmpie, cu toată trena lui languros-romantică, visătoare, închizând între maluri o somnolenţă filosofică şi deznădejdea dezarmantă a efemerului, în aparenţă neclintit şi etern. Văzusem Dunărea şi la Viena, dar nu recunoscusem în ea apele fluviului din ţinutul meu natal. Pe ritmurile legănate, vaporoase, aeriene ale muzicii lui Richard Strauss, pe aripile de mătase ale valsului vienez, ce reclamă albăstrimea de safir a Danubiului, găsisem un chinuit fluviu de pădure banal, sărăcăcios, mohorât şi singuratic. Stătusem în 1959, la primul festival al tineretului şi studenţilor (eram redactor-şef la cotidianul juneţii române), ţinut sub lozinca „Frieden und Frundschaft”, într-o atmosferă de reală pace şi prietenie, într-un cantonament improvizat, chiar pe malul Dunării. În clipele libere mă duceam să-mi verific impresia dezolată şi să aştept totuşi revelaţia divinităţii apelor. În zadar.

O regăseam acum, în pusta ungară, între zidurile cetăţii ridicate cândva de pedestrimea regelui Ştefan, vrăjită de foşnetul adormitor şi aiuritoarea mişcare a fluviului. În Finlanda, mi s-a spus mai târziu că din marea hoardă a hunilor ce au atins pământul Europei în secolul al X-lea, cele mai norocoase au fost triburile care nu ştiau să scrie şi să citească ale viitorilor unguri; nedesluşind tăbliţele indicatoare puse de avangardă pentru călăuzirea călăreţilor spre nord, unde s-au dus vikingii cioplitori de rune, respectivii au mers înainte, de-a dreptul, şi au ajuns la Dunăre, iar acolo, fascinaţi, au aşezat tabără pentru totdeauna. Am urcat şi am coborât podurile budapestane şi, privind în oglinda când de cenuşă, când de argint a apei, n-am aflat dezlegare la dilema dacă mult cântaţii sinucigaşi, născuţi în marele oraş, se aruncă în Dunăre pentru că există în ei o nevoie predestinată şi irepresibilă de neant, sau pentru că glasul din adânc al străvechiului şi sacrului fluviu îi cheamă irezistibil de pe uscatul prea inospitalier. Dunărea mi-a făcut Budapesta familiară şi, de câte ori drumurile vieţii m-au dus într-acolo, am găsit o stranie şi nedesluşită asemănare cu meleagul copilăriei mele.

Şi atunci, la primul contact cu Ungaria, şi mai târziu, un element specific al acestei ţări, cu care nu m-am putut obişnui şi care a avut un ecou disproporţionat în sensibilitatea mea comprehensivă, a fost limba. Oriunde am fost, pe glob, m-a frapat aproape obsesiv sonoritatea emisă clipă de clipă de coardele vocale ale locuitorilor, prin care ei comunică, se înţeleg şi-şi coordonează existenţa — sfârşind prin a mă obişnui cu notele acesteia şi a o integra mental spaţiului, decorului, mediului ambiant, ca şi temperamentului oamenilor. Aşa s-a întâmplat cu rusa sau germana, cu engleza sau suedeza, cu mongola sau italiana, cu chineza sau spaniola, şi aşa mai departe. Şi limbii maghiare i-am atribuit un sens, subiectiv desigur, dar n-am reuşit s-o confund cu ansamblul cadrului dat şi apoi să trec mai departe. Ea îmi evocă o lene organică, mai corect, refuzul vorbitorilor de a se înscrie în graba existenţei umane. O ascunsă opoziţie la entuziasm, la vervă, la spumoasa scânteiere a inspiraţiei, refuzarea locvacităţii bazate pe fantezie spontană şi pe fuga după sensuri noi. Limba maghiară a avut întotdeauna pentru mine o încăpăţânare de metronom lent care măsoară plictisit timpul, ca o corvoadă, şi secţionează gândirea minuţios, în lung şi-n lat, ca un meşter sigur pe el şi blazat, surd la orice sugestii. Am considerat-o limbă fără elan, fără nervozitatea spiritului, aparent şi fără pasiune, limba unor oameni care au ieşit din vârsta curiozităţii inocente, a incertitudinilor şi căutărilor.

Ciudat, în anumite privinţe se spune că este exact pe dos, că maghiarul e suprasensibil, pretenţios în nevoia lui de sensuri adânci şi solide, şi că lipsa lor îl demoralizează, îl face instabil, nesigur, cu alte cuvinte, e departe de a se fi maturizat şi tămăduit. Dar aceasta îmi spunea mie limba şi, până când translatorul termina de tradus vorbele rostite de preopinentul maghiar, mă vedeam tentat să cred, după nota sonoră, că mi-a recomandat să mă temperez, oferindu-mi o perspectivă sceptică a lucrurilor, şi că părerea lui despre mine nu e dintre cele mai favorabile, socotindu-mă pripit, nerealist şi necopt.

Mărturisesc, privindu-l pe Dej când îşi asculta convorbitorii, mi se părea că şi el se simte puţin frânat şi chiar demoralizat, şi vedeam că, luând

cuvântul, încerca să reaprindă o anumită flacără a jovialităţii, să pompeze încredere şi optimism, să restabilească un pod mai înalt al comunicării. Şi la Alexandru Moghioroş, aflat în delegaţia română, în timpul exprimării sonorul trena, dar imediat ce-şi încheia melopeea izbucnea într-un râs sănătos, optimist, şi mă gândeam că este un produs mixt, pe de o parte, fiul limbii sale, pe de alta, rodul expansivităţii valahe. Fondul atavic suferise influenţe din partea temperamentului şi tonusului moral de sorginte latină.

Am mai pomenit undeva de un moment trăit acolo, în tovărăşia lui Dej, pentru mine memorabil şi în acelaşi timp extrem de semnificativ, atât în privinţa consecinţelor comunicării dificile între rase cu structuri psihice diferite, cât şi a handicapului istoric româno-maghiar determinat de vechi conflicte perene conjuncturale şi de nepriceperea şi poate nevoinţa contemporanilor de a le depăşi. În timp ce lucram în grădina casei de oaspeţi la cuvântarea pentru recepţia de gală oferită de partea maghiară în seara respectivă, m-am pomenit cu Dej lângă mine. Venise de la convorbiri şi se răcorea, se aerisea, probabil având nevoie şi să schimbe cu cineva câteva cuvinte neprotocolare. Când s-a edificat asupra ocupaţiei mele, şi-a dat drumul. Nu mai descriu încă o dată complexul pe care mi-l inculca intimitatea fără precedent cu misteriosul, autoritarul şi impenetrabilul conducător al României comuniste din prima jumătate a deceniului al şaptelea. Mi-a spus franc, mie, un oarecare: „Domnule, cu ăştia nu te poţi înţelege. Am încercat în toate felurile. Sunt îngheţaţi. Hai, politic, mai înţeleg, ştiu ce-i reţine. Dar nu vor nici colaborare economică. Păi, atunci ce prietenie e? Numai din vorbe? Şi alea, fără nici o sevă. Ştii ce te rog? Fă-o mai rezervată, mai rece. N-are rost ca eu să apar înamorat, când el mă ţine la distanţă. Nu? Avem şi noi mândria noastră”. Zâmbeam fâstâcit, schimbându-mi greutatea de pe un picior pe altul. Vedeam că mă voia mai volubil, i-ar fi plăcut să zic ceva, dar s-a resemnat. M-a bătut pe braţ. „Facem aşa, da?” Şi strângându-şi buzele într-o grimasă ce s-ar fi putut traduce prin concluzia: „Îmi pare bine că ne-am înţeles”, s-a întors şi a plecat foarte decis. Ajunsese la o anumită concluzie în timpul scurtei

întâlniri şi părea mulţumit, astfel încât m-am gândit că poate şi eu slujisem la ceva.

Efectiv, Dej plecase în acei ani prin teritoriul Tratatului de la Varşovia şi al CAER-ului să capteze benevolenţa „colegilor” şi să se împrietenească mai bine cu ei, în vederea unei colaborări temeinice, reciproc avantajoase. Era sincer şi cinstit în demersurile lui. Dar peste tot dădea de obstacole. Unul voia să-l speculeze ca pe un mocofan, altul de-abia îi întindea mâna, răspunzând în dodii la avansurile lui parteneriale, stingându-i cu o acră tactică temporizatoare orice avânt. Or fi contribuit la impresia lui şi notele acelea mortificatoare din limba vorbită de Kadar, fără doar şi poate, însă distanţa nu venea în principal din spiritul limbii, ci din resentimente pe care şeful maghiar nu ştia şi poate nici nu voia să le înăbuşe, ba nici măcar să le camufleze. Mai târziu, ca şef al unei delegaţii culturale române, am stat şi eu de vorbă cu Kadar, în biroul lui de la Comitetul Central, dar, fiind avertizat de pe vremea lui Dej că nu pot să mă aştept la vreo efuziune din partea lui, mi-am propus cel puţin să-i spun adevărul verde în faţă. Am făcut-o fără ostentaţie, pe un ton urban şi amical. Răspundeam la revendicările vădit exagerate, lipsite de supleţe, ale Budapestei privind „puntea de legătură” dintre ţările noastre — minoritatea maghiară din România. A lăsat să-i treacă totul pe lângă ureche. Cu un surâs sleit, de serviciu, şi-a exprimat speranţa că delegaţiile vor conlucra rodnic şi ăsta a fost tot rolul lui într-o chestiune în care un lider suprem, cu adevărat sincer şi bine intenţionat, putea defrişa desişuri seculare. Când am ieşit împreună cu vicepreşedintele guvernului, Atzel, singurul om la care am găsit acolo spirit de obiectivitate intelectuală, şefa de cabinet vorbea cu Moscova pe telefonul roşu. Atzel mi-a spus că e rusoaică, iar ambasadorul nostru a adăugat mai târziu, între patru ochi, că are grad de ofiţer superior în KGB.

Un singur lucru a omis Dej să afirme în acel ciudat dialog purtat cu umila mea persoană, că „dragoste cu sila nu se poate face”. Şi-a rezervat plăcerea de a-i servi frumosul adagiu românesc, nu după multă vreme, chiar tartorului de la Moscova, devenit poruncitor şi intolerant.

Mareşalul a uitat ofensa

Tito a venit la marea recepţie dată în onoarea lui Dej, la noul palat prezidenţial din Belgrad, îmbrăcat în uniformă albă de mareşal, cum îl mai văzusem, în filmul închinat de sovietici cuceririi Berlinului, doar pe Stalin, descinzând în chip de mare comandant de oşti dintr-o superbă navă aeriană, chiar în inima imperiului hitlerist răpus şi devastat sub braţul său înalt, de pedepsitor biblic al mişeilor profanatori. M-am întrebat imediat dacă e o simplă coincidenţă sau chiar se inspirase din iconografia acelui film şi o făcuse dinadins, pentru a aminti contemporanilor că fusese singurul bărbat de stat, atât din tabăra duşmană, cât şi din propriul dispozitiv politic internaţional, care avusese cutezanţa să-l înfrunte pe gloriosul învingător din cel de-al doilea război mondial în chiar zilele lui de măreţie epocală. Dacă în 1962, când s-a petrecut momentul consemnat de mine aici, puteam să pun capriciul lui Tito pe seama recentei penitenţe a urmaşului lui Stalin, ce-i redeşteptase orgoliul de rival neînfrânt al dispărutului, în 1975, când l-am revăzut la conclavul şefilor de partide comuniste din Berlin, vis-à-vis de Brejnev, costumul alb de mareşal mi s-a părut o sfidare la adresa degeneratului moscovit şi expresia regretului că nu mai are cu cine se înfrunta vitejeşte pe câmpul de luptă al doctrinei şi al experimentului sistemic.

Palatul de construcţie recentă etala o mare risipă de spaţii interioare ornate cu marmură, lemn cioplit, candelabre metalice şi tapiserie de lână din tradiţia rurală sârbească, precum şi cu vaste picturi moderne suprarealiste, sugerând lărgimea de vederi a preşedintelui ales pe viaţă, posesor al unei

biografii încărcate de fapte de arme, cutezanţe şi victorii, ce parcă tindea să iasă din limitele meschine ale unui ciclu biologic uman, să se reverse pe plaiurile veşniciei, cum se întâmplă cu personalităţile patronate de noroc, îmbătate de psihologia succesului.

Îl primise pe Dej cu o camaraderie aspră, puţin taciturnă, trecând cu vederea marele diferend, prefăcându-se că a uitat vehemenţa cu care românul aruncase blamul asupra lui, în calitate de principal raportor la consfătuirea stalinistă a partidelor din 1949, numindu-l asasin şi spion în solda imperialismului occidental, ca şi ciocnirile armate de graniţă, de după aceasta, când România şi Iugoslavia deveniseră, pe baza unor simple născociri ale KGB-ului, duşmani de moarte. Era şi acesta un fel de a-şi afişa vederile largi, antidogmatice, şi de a-i aminti lui Dej, în subtext, că nu fusese decât o unealtă docilă în mâna adevăratului rival, a cărei atotputernicie el, Tito, o contestase, propunând şi experimentând alt model comunist, din care „colegii" nu aveau curajul să se inspire nici acum, deşi suveranul pontif de culoare roşie intrase în nefiinţă.

Tito nu mi-a apărut însă nici pe departe ca un volubil inovator de doctrine şi sisteme sociale. Despre experienţa iugoslavă a spus strictul necesar, n-a încercat să explice, să fundamenteze, să convingă, şi nu înţelegeam dacă din lipsă de ambiţie şi vervă ideologică, din plictiseala de om apăsat de o mulţime de treburi, sau din dezinteres faţă de oaspeţi, consideraţi prea obtuzi ca să se poată converti la o idee suplă şi la o practică degajată.

Din Iugoslavia începuse exodul de braţe de muncă spre vestul Europei, şi câştigurile emigranţilor ridicaseră brusc bunăstarea populaţiei, burduşiseră băncile cu fonduri valutare şi măriseră rata investiţională în ţară. Despre toate acestea abia pomenea în treacăt, ca şi despre multe alte aspecte originale şi demne de tot interesul ale organizării sociale din ţara respectivă. Fireşte, nici Dej nu se arăta curios şi interesat să afle mai mult, abţinându-se să pună întrebări, să ceară lămuriri sau să trădeze o cât de mică uimire sau preocupare. Amândoi erau reţinuţi, zgârciţi în aprofundări şi comentarii pe marginea subiectelor la ordinea zilei, şi mi-a făcut impresia

că până la urmă, în special la convorbirile purtate în doi, tema cea mai bătătorită a fost situaţia externă, liniile de evoluţie ale politicii mondiale. Această problematică s-a impus de altfel de la sine, căci chiar în acele zile a fost asasinat, la Dallas, în împrejurări destul de confuze şi rămase ca atare după aproape o jumătate de secol, preşedintele Statelor Unite ale Americii, John Fitzgerald Kennedy.

Într-o pauză a tête-à-tête-ului, Dej a transmis acasă, la Bucureşti, de la un telefon aflat în imediata apropiere a subsemnatului, ce, ca de obicei, scria presat de timp la o cuvântare, orientarea politică şi comportamentul României în raport de evenimentul petrecut, căruia îi dădea o semnificaţie şi o amploare neobişnuite. În manifestarea publică din acea zi, Tito şi Dej au interpretat de aceeaşi manieră faptul, într-adevăr ieşit din comun, ceea ce m-a convins că se consultaseră şi reuşiseră să se pună de acord. Ei considerau că atentatul a fost opera forţelor politice ostile coexistenţei paşnice, interesate să înăsprească războiul rece, să agraveze încordarea dintre capitalism şi socialism şi să lanseze SUA într-o politică de sfidare militară a lumii dornice de pace. O poziţie asemănătoare a adoptat şi URSS, precum şi alte state şi cercuri democratice, şi prognoza politică s-a adeverit — cel puţin în privinţa războiului din Vietnam şi a câtorva noi conflicte militare acute.

Trebuie să recunoaştem, pe atunci România se mişca într-un spaţiu obscur şi a fost o simplă întâmplare că a semnat cu Iugoslavia un comunicat de presă situat spontan în avangarda opiniilor internaţionale prestigioase. Tito devenise unul din liderii puternicei mişcări a nealiniaţilor, care număra peste o sută de ţări şi reprezenta o impresionantă forţă de presiune, cu deosebire la Organizaţia Naţiunilor Unite, dând de furcă celor două superputeri şi blocurilor militare preponderente în lume. Tito era o piesă grea în galeria oamenilor politici activi şi influenţi ai epocii, cuvântul lui avea rezonanţă şi continua să-şi joace cu brio cartea politică. Fusese o figură distinctă, eroică, în cel de-al doilea război mondial, deschizând aproape un al treilea front antigerman în fruntea unei armate de un milion de partizani. În scurta vizită făcută atunci prin ţară, la Mostar, la Niş, prin

defileurile Alpilor Dinarici, toată lumea arăta cu mândrie naţională urmele campaniei militare duse de Tito împotriva agresorilor hitlerişti. I se opusese apoi lui Stalin şi primise în piept, fără să se clintească, loviturile de ghioagă ale cruntului gruzin şi ale supuşilor lui din ţările est-europene asmuţiţi împotriva sa. Refuzând să se înregimenteze în blocuri, se angajase în faimosul trio al nealiniaţilor, cu Nehru şi Nasser, dirijând a treia forţă politică a lumii.

Dej nu apucase să-şi joace cartea, mucegăind de un deceniu şi jumătate în umbra intoleranţilor patroni de la Kremlin. Dar se apropia şi timpul său, pe care, cine ştie, poate vizita în Iugoslavia chiar l-a grăbit, ambiţionându-l pilda luată direct de la politicianul-aventurier, ce-l făcuse cumva să priceapă că fără curaj şi risc nu se poate construi nici un soclu istoric. Peste doi ani, Dej avea să strângă din măsele şi să-şi execute propriul salt mortal (poate mai pe ocolite, mai sinuos, în tradiţia şcolii bizantine) dar destul de ferm, ieşind de sub ordinele Moscovei şi scoţând ţara din paşalâcul rusesc.

Cu ocazia vizitei în Iugoslavia, Dej a încercat să-l recupereze pentru staff-ul său de presă pe Silviu Brucan, zis „Tache” — redactorul-şef adjunct al *Scînteii* din perioada „intransigenţei revoluţionare”, când ziarul a funcţionat şi ca berbece antidemocratic şi antinaţional (e ciudat că memoria colectivă a păstrat doar atacul fulminant, de cea mai joasă ţinută, împotriva poetului Tudor Arghezi, dar a pierdut amintirea chemărilor „la execuţie” împotriva unor oameni politici şi intelectuali de marcă împinşi în boxa tribunalelor militare), precum şi ambasadorul la ONU din deceniul al şaselea, detronat şi „mazilit” (ca vicepreşedinte al Radioteleviziunii române!) în urma unei gafe făcute în calitate de traducător al lui Dej. La New-York, aflat în trecere spre ţară după călătoria întreprinsă în Cuba eliberată de Fidel Castro, l-am cunoscut şi eu. Am apreciat curiozitatea, receptivitatea şi competenţa cu care m-a ascultat, spre deosebire de omologul lui din Paris, un ditamai profesor universitar care nu s-a sfiit să-mi spună în faţă că nu-l interesează subiectul. Brucan a fost amabil, mi-a pus la dispoziţie o maşină şi un ghid, ocazionându-mi prima cunoştinţă cu marele oraş american ce mă fascinase din filmele cu gangsteri ale copilăriei

mele. În plus, la plecare mi-a îndesat în geantă câteva pachete de ţigări americane, în ciuda asigurărilor mele că nu fumez. Aveam să-mi explic gestul după ce l-am cunoscut pe N. Corbu: în baza vechii camaraderii „scînteiste”, acesta îl „tapa” constant şi sistematic de ţigări, aduse probabil prin curier diplomatic, şi omul şi-o fi închipuit că în lipsa lui din ţară ziariştii români au fost iremediabil subjugaţi de ţigareta americană cu design-ul cel mai elevat.

S. Brucan ne-a fost oferit în Iugoslavia, lui Corbu, Badrus şi mie, drept coleg de prestaţie scriptică. M-au intrigat oarecum manierele lui în noua postură. În primul rând, mi-a atras atenţia umorul caustic, îndreptat inclusiv spre propria persoană. Aşteptând nu ştiu ce într-un grup mai larg, în holul principalei vile puse la dispoziţia delegaţiei, mişcându-ne în jurul unui bazin cu fântână arteziană, l-am văzut la un moment dat intrând din nebăgare de seamă cu ambele picioare în apă. Neîndoios, contactul nu putea fi prea plăcut, dar, păstrându-şi sângele rece, a comentat în hohotele spectatorilor: „Chiar era momentul să-mi schimb şosetele. Nu m-am îndurat s-o fac până acum de la plecarea de acasă”. Dar cel mai ciudat mi s-a părut dezinteresul lui pentru misia căreia îi fusese destinat de către Dej, cu convingerea că-i face un hatâr. În primul rând şi-a adjudecat o treabă minoră, angajându-se la cel mai uşor material, dar nici pe acela nu s-a străduit să-l ducă la bun sfârşit. Nu-mi puteam imagina că acesta e nivelul capacităţii lui redacţionale, am pus pe seama lenei superficialitatea cu care a lucrat, impunând celorlalţi să-l suplinească. Făcea glume pe marginea presupusei sale neîndemânări, pretinzând că şi-a ieşit din mână, şi îndemnându-l pe Corbu să se afirme mai vârtos, ceea ce era superfluu, căci acesta lucra efectiv ca un buldozer. După un timp, mi-am adus aminte că nu l-am mai văzut pe S. Brucan antrenat în asemenea acţiuni. Belgradul fusese prima şi ultima încercare de resuscitare a rolului său pe respectivul plan. Singurul amănunt neclar era modul în care a aflat Dej, sau Răutu, de inapetenţa lui, mai nouă, pentru munca de consilier prezidenţial.

La ora când scriu aceste rânduri, Iugoslavia nu mai există. După moartea lui Tito, produsă din cauze naturale, în urma unei boli grave, şi nu

ca urmare a trădării, nu s-a mai găsit o personalitate de aceeaşi anvergură în stare să păstreze neatins marele şi puternicul stat federal şi să insufle spiritul unităţii şi conlucrării creatoare popoarelor frăţeşti ce-l alcătuiau. După crahul politic al Estului european comunist, provocat de descompunerea grotescă a Uniunii Sovietice, ce nu-şi mai încăpuse în piele de atâta trufie şi siguranţă de sine, creaţia statală balcanică a mareşalului în uniformă albă s-a pulverizat. Dinamita dolarilor a aruncat în aer legătura, devenită de sânge, dintre cele şase republici şi a aprins flacăra devastatoare a urii etnice, a războiului fratricid, cufundând ţara în nebunie, cenuşă şi sânge. Şi, ca şi când n-ar fi fost de-ajuns, flotilele bombardierelor americane au greblat pământul fostei Iugoslavii, nimicind economia, incendiind oraşe şi sate, pulverizând podurile de peste fluviu dimpreună cu bărbaţii şi femeile prinşi în lanţuri vii pentru a-i sfida pe terminatorii din văzduh.

Superputerile nu au putut ierta Iugoslaviei că le stătuse atâta vreme în cale şi le zgâriase urechile clamându-şi principiile de echitate şi cinste internaţională şi nu s-au mulţumit să-l pedepsească doar pe marele om de stat ce o condusese, ci au îngropat-o cu totul, ca stat, la şapte coţi sub pământ, astfel ca nici strigătul ei să nu mai răzbată vreodată la suprafaţă. Hotărât lucru, superputerile nu văd cu ochi buni statele mai mici, prospere şi puternice, în stare să rămână ferme pe picioarele lor şi să se opună cu demnitate naţională, mândrie etnică şi principialitate dictatului şi poftei lor de dominaţie mondială.

Stridenţă, veselie falsă, ciorbă şi iaurt

Printre „baronii” comunişti din centrul şi răsăritul Europei, Jivkov făcea figura unui chiabur de o jovialitate făţarnică, jucată stângaci, în virtutea unui instinct artistic de cabotin, mereu cu câteva tonuri deasupra plauzibilului. Nu inducea în eroare pe nimeni, nu convingea nici un copil, dar lipsit de luciditate autocritică, prea strident şi greţos ca să inspire intervenţia corectivă bine intenţionată a cuiva, îi dădea înainte, obţinând efecte din ce în ce mai deplorabile, devenind din ţăranul înstărit al lagărului, un fel de „prost al satului”. Îi auzeai vocea spărtigoasă de la o poştă, căci ţinea ca orice prostioară debitată cu gura lui mare să fie auzită de toată lumea. Lipsit de simţul discreţiei, trata orice chestiune, şi în orice conjunctură, la capacitatea maximă de vibraţie a coardelor vocale, umplând la refuz spaţiul în care se găsea cu personalitatea lui zgomotoasă şi agasantă. Şi totuşi, cu acest rol derizoriu şi ridicol, a reuşit să deţină poziţia de cap al Bulgariei mai bine de trei decenii.

Dej distona izbitor cu gazda lui. Sobru, rezervat, aproape fără gestică, intervenind rar şi scurt, cu un registru coborât al vocii învăluitoare, amortizată de bun simţ şi de o ciudată timiditate pe care abia şi-o stăpânea în for public, dar parcă şi în plan privat, se vedea că face eforturi să-şi suporte companionul dezlănţuit şi total neatent la reacţia partenerului. Pentru început, încerca să-i vină în întâmpinare, schiţând un râs indulgent, dar când veselia vulgară, mahalagească a bulgarului se înteţea, băga capul în piept şi cerceta o hârtie oarecare aflată în faţa lui, de parcă ar fi fost ultima telegramă sosită din nu ştiu ce război. Cel mai anevoios digera

demagogia fraternalistă deşănţată a vecinului din sud, ce-şi exprima sentimentele de prietenie la un diapazon strident şi fals. Jivkov îşi confecţionase pentru asemenea prilejuri un vocabular atât de siropos şi gongoric încât îţi venea să întorci capul. Relaţiile cu URSS şi cu marile ei căpetenii îl antrenaseră în acest sport până într-atât, încât panglicile sentimentale îi ieşeau pe gură în adevărate jerbe de butaforie florală. Doar el fusese primul autor al schizoidei sintagme potrivit căreia atunci când viitorimea va face săpături arheologice în stratul erei pe care o trăiam, va găsi în sanctuarul prieteniei un sovietic şi un bulgar, strâns îmbrăţişaţi pe vecie. Formula îi plăcuse lui Enver Hodja şi o preluase şi el.

Fireşte, Dej se mărginea la o propoziţiune seacă despre vechea cordialitate româno-bulgară, dar ca şi când în urechile sale aceasta suna ca trâmbiţele Ierihonului, Jivkov, cu gura până la urechi, pornea într-un avânt nestăvilit spre oaspete şi, înăbuşindu-l într-o îmbrăţişare de amant ardent, îi potopea obrajii cu sărutări înflăcărate. Nu conta aşadar atât retorica ta, tu puteai fi foarte puţin locvace, gângav, vitregit de fantezie emoţională — esenţială era ponderea dată de el intenţiilor tale; oratoria şi gestica lui echilibrau lucrurile, doar era înzestrat cât pentru o sută, şi, făcând media celor două poze, ieşea fireşte o sumă mai mult decât satisfăcătoare.

În lungile prezentări făcute atât la tratative, cât şi în toasturi, sau în pălăvrăgeala de la mesele oferite delegaţiei, ni se înfăţişau grandioase succese în construcţia paşnică, atmosfera de paradis a statului comunist bulgar, ca şi perspectivele acestei excursii istorice grandioase. Nu-ţi venea, fireşte, să crezi mai nimic, dar surlele, trâmbiţele şi tamburinele vocii lui Jivkov te asigurau că totul este deja împlinit şi, dacă Dumnezeu îi dă sănătate să mai străbată încă o postaţă a istoriei, va atinge chiar pământul făgăduinţei.

La prânzurile pe care le patrona, ne scăldam în ciorbe bulgăreşti cu perişoare, ciuşcă şi multă verdeaţă proaspătă, deloc rele, la dineuri se serveau şaşlâcuri haiduceşti, şi acestea delicioase, iar la câte un popas făcut în cursul itinerarului prin mica ţară, primeam găvane de iaurt gras, ca o gelatină albă onctuoasă. Întâlneam pe drumuri cochetele tiruri de producţie

occidentală, pe care le cunoşteam de pe şoselele noastre tranzitate spre pieţele vestice avide de legume şi zarzavat proaspăt. Bulgaria nu dispune nici pe departe de potenţialul nostru agricol şi, fireşte, nu putea atinge cota producţiei româneşti de mare cultură, dar la trufandale, la rodul vegetal decorativ ce face furori pe orice masă îmbelşugată, ne tăia de departe, astfel că nu ne rămânea decât să privim cu jind cornul abundenţei grădinăreşti ce ne trecea pe sub nas. Şi cum suntem noi, ne mulţumeam să-i boscorodim în gând pe bulgari, dar nu ne învredniceam să le urmăm exemplul, chiar să-i depăşim, lăsându-i să rămână fără concurenţă în acest comerţ.

Am descins în Kazanlâc, acel colţ de rai al trandafirilor balcanici, am primit în dar câte o fiolă de parfum greu, maladiv, chiar mortuar, care ne-a trimis înapoi, spre epoci arhaice, în care simţurile omului aveau nevoie de arome violente pentru a se trezi la trăiri erotice intense. Era domeniul unde Bulgaria rămânea tributară unei tradiţii neconforme cu evoluţia gusturilor, cu subtilitatea atinsă de aparatul senzorial. Aici ne găseam încă în plină atmosferă de serai, pe care, iată, beii turci o implantaseră adânc în memoria şi reflexele fostului paşalâc de o jumătate de mileniu. Am ajuns apoi la „nisipurile de aur”, o licenţă temerară a oficiilor de turism bulgare, modesta plajă de la Marea Neagră botezată astfel lăsându-ne un gust sălciu; bombasticismul necontrolat al vecinilor arăta că ei îşi luau visurile drept realitate. Ne-am regalat, în compensaţie, cu imaginea Balcicului, nu atât pentru vreun progres notabil al micului fost oraş românesc, ci pentru că ne evoca, într-o memorie artistică fixată definitiv în minte, o fecundă şcoală plastică şi, poate, sentimental, gestul reginei Maria de a-şi îngropa acolo nu doar metaforic, ci la propriu, inima ei pasională şi melancolică.

Nisipurile bulgăreşti, chiar dintr-un aliaj inferior, s-au valorificat în viticultură. Vinurile de larg consum ne-au impus, la fel cum au cucerit sufragiile ţărilor occidentale cu prestanţă bahică. Pe atunci, staţiunile viticole româneşti de veche tradiţie, alunecând într-o inexplicabilă stare de dezorientare, cultivau cu osârdie nu vinuri de masă de bună calitate, ci un fel de siropuri superaromate, ce nu se puteau bea decât la degustări sau concursuri, unde, de altfel, se bucurau de restrânsa apreciere a specialiştilor,

alegându-se cu premii prestigioase. Mă întreb dacă dezorientarea nu era întreţinută chiar de marii producători vestici, interesaţi să scoată vinul românesc din competiţie; la export, acesta era preluat de mari case furnizoare doar pentru cupaje. Spre cinstea lor, bulgarii se orientau nu atât după medalii, ci după cererea consumatorilor avizaţi şi stabili.

În fine, am participat la un fel de Te Deum laic, lângă Plevna, unde dorm dorobanţii noştri alături de oastea rusă căzută în războiul antiotoman din 1877. În cascada omagiilor aduse fraţilor slavi, Jivkov aproape uitase de dorobanţi, gelos cumva pe o glorie istorică ce acolo, în pământul cândva frământat de obuze şi udat de sânge, acum încremenit în tăcere şi parcă învechit, patinat de tristeţea unei naturi lipsite de exuberanţă, creştea în semnificaţie, ca o umbră tutelară care ne înmuia inimile şi ne umplea de pioşenie. Aşa e când îţi găseşti fraţii de sânge răpuşi pe pământ străin, impregnând aerul acelor locuri cu destinul lor eroic şi amar.

Am mai văzut ulterior Bulgaria în delegaţii oficiale sau ca turist, reiterând aproape acelaşi traseu. Legătura mea cu ţara vecină s-a ridicat pe o treaptă nouă prin persoana Ludmilei Jivkova, fiica preşedintelui ţării şi omoloagă, în calitatea ei de gestionară a treburilor culturale. În rolul pe care şi-l aroga, de patroană a tezaurului cultural şi arheologic naţional, inclusiv de interpretă a istoriei, normal, cu trimitere şi spre România, a intrat în mod inevitabil în conflict cu subsemnatul. Nu ştiu de ce îşi imaginase că filiaţiunea îi conferă o autoritate pe baza căreia ar putea exercita presiuni pentru acreditarea unor puncte de vedere proprii în sfere ştiinţifice complexe, încă disputate, aflate în cercetarea profesioniştilor. A fost pe rând decepţionată, deprimată, resemnată, rămânând până la urmă prietenă într-o conlucrare onestă şi raţională. A trăit drame personale, ca fiecare, şi apoi degringolada politică a familiei, după 1989, cu singura mângâiere că nu şi-a văzut tatăl răpus de plutonul de execuţie pentru acuzaţii inventate.

Echilibristica ministerială între rigoare şi inefabil

După doi ani şi jumătate de complacere nevoită şi resemnată în ţăcănitul silenţios al teleimprimatoarelor şi de manifestare a nervozităţii condeiului profesional doar în arida frazeologie informaţională şi, cum am arătat, din când în când, în frământarea pastei scriptice, slab colorată, a textelor de înalt rang politic oficial, am schimbat pentru a patra oară biroul de la Casa Scânteii, părăsind acum aripa stângă pentru corpul central al clădirii. Prima dată, venisem cu „şatra” *Contemporanului* din Calea Victoriei în proaspătul „zgârie-nori” românesc, făcut cadou ziariştilor noştri (cel puţin aşa se pretindea) de ţara *Iscrei* şi a *Pravdei* leniniste. A doua oară, mi se încredinţase un cabinet în aripa dreaptă, astfel încât acum, anticipând pripit, puteam presupune că am făcut turul complet al giganticului (pentru proporţiile noastre) zigurat de presă naţional.

Când Leonte Răutu ne-a convocat, pe un nou coleg şi pe mine, pentru a ne aduce la cunoştinţă „sarcina de partid”, am rămas pironit locului. Se stinsese de multişor ecoul înflăcăratelor angajamente ale vecinului şi eu continuam să stau înţepenit, fără glas, cu ochii înfipţi în cei ai demnitarului din capul mesei de şedinţă. „De ce?” era probabil întrebarea derutată întipărită pe faţa mea, şi deşi am îngăimat până la urmă câteva cuvinte, L.R. a ţinut să mă îmbărbăteze, bătându-mă uşor cu palma pe braţ, cum se face cu cineva lovit de un dureros deces familial, în încercarea de a-l readuce cât de cât pe linia de plutire.

Partidul tocmai adoptase o măsură administrativ-guvernamentală inovatoare, transformând vechiul, clasicul Minister al Culturii, într-un

hibrid pleonastic numit „Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă”, şi cu acest prilej încropise, într-o concepţie de cadre greu de înţeles, o nouă echipă conducătoare a instituţiei. Preşedintele, o femeie cultă dar cu un C.V. straniu (în tinereţe, chipul ei figurase pe caietele mele de şcoală primară, în calitate de comandantă a mişcării străjereşti înfiinţată sub auspiciile Casei Regale şi având-l în frunte pe însuşi „marele străjer” al României, Carol al II-lea, pentru ca, după saltul istoric de la 23 August, ani de zile să dirijeze din umbră — de ce din umbră? — o importantă secţie culturală a Partidului Comunist Român), inspira din capul locului reţineri greu de depăşit. Vicepreşedinţi, un fost până de curând şef de sector la Comitetul Central, un activist de la ARLUS, cu state pe la „judeţene” şi subsemnatul, ziarist încă neafirmat convingător prin condeiul propriu (de-abia publicasem două volume de reportaj internaţional), iar secretar general (acest rang rămăsese neschimbat din minister) şi administrator, doi vechi militanţi comunişti din ilegalitate, ale căror nume nu spuneau nimic. Aşa se făceau pe atunci jocurile în materie de personal conducător, aşa s-au făcut şi de-atunci încoace şi aşa se vor face mereu, indiferent de regim, conform unor inspiraţii diametral opuse, aşezate cap la cap, ca într-un puzzle cu infinite variante dar fără nici un desen clar, închegându-se până la urmă în conformaţia cea mai abracadabrantă.

Ideea renunţării la minister se născuse dintr-o repulsie doctrinară faţă de birocratismul administrativ burghez în sfera atât de delicată a artelor, din dorinţa promovării unor modalităţi democratice noi de antrenare a artiştilor la gestionarea propriei activităţi. Noutatea consta din înfiinţarea unor consilii obşteşti profilate pe ramuri de creaţie, idee valoroasă în sine, dar posibil de realizat şi într-o structură ministerială, mai clară şi mai exersată. Culmea e că, dacă după câţiva ani, s-a simţit totuşi nevoia să se opereze unele corecturi în formula inaugurată atunci, acestea au vizat tocmai partea originală, mobilă şi democratică a organismului, respectiv consiliile care, după opinia subsemnatului ce le-a experimentat aproape trei ani de zile, au avut un aport meritoriu la fuziunea, atâta câtă a fost, dintre regim şi oamenii de artă.

Se cerea, aşadar, nu doar o înnodare a experienţei anterioare, pe care nici unul din cei trei vicepreşedinţi nu o poseda, ci şi rodarea unor structuri în premieră absolută. Evident, coordonarea acestui efort conceptual şi organizatoric revenea preşedintelui, obligat prin natura funcţiei să gândească unitar şi clar, într-o îmbinare organică, ţelul şi metodele. Este momentul să evoc figura acelui personaj al vieţii noastre publice care ne-a patronat, celorlalţi colegi şi mie, debutul, bun sau rău, în administraţie, ne-a facilitat sau ne-a obturat noua viziune democratică, şi mai presus de toate, ne-a predat stilul său de relaţie cu artistul. Constanţa Crăciun, căci despre această doamnă Kolontai a comunismului românesc este vorba, impresiona din capul locului printr-o ţinută de intelectual rasat, în măsură, cred, să poarte tratative la nivel guvernamental cu unicate din sfera spiritului, cum ar fi fost Enescu, Eliade, Ionescu sau Cioran, de pildă. Din nefericire, din punct de vedere istoric posibilităţile nominalizate aici nu existau, dar rămâneau alţi compatrioţi eminenţi, alte talente şi minţi elevate, în faţa cărora ea a reprezentat cu supleţe, subţirime şi prestanţă executivul României de atunci.

În vizitele, cel mai adesea protocolare, ale oamenilor de cultură, ştia să dea cabinetului ei un rafinament de salon aristocratic, întreţinându-şi musafirul cu altitudine, vervă şi farmec, ştia să ocolească sau să abordeze, după caz, punctele nevralgice, să găsească o perspectivă surâzătoare, chiar dacă nu de natură să satisfacă în întregime solicitări exprese sau subînţelese, ba să ofere şi un plic substanţial, fără a umili sau îndatora în mod ostentativ.

Se îmbrăca nu propriu-zis elegant, dar suficient de îngrijit ca să atragă pozitiv atenţia, în ciuda aerului puţin vetust al toaletelor concepute să sugereze, numai atât cât era nevoie, vârsta oarecum înaintată. Ţinuta nu solicita un respect osificat, ci îi permitea să se detaşeze, într-un mic turn de fildeş, în mijlocul tonusului prea neglijent tineresc din instituţie, şi mai ales din iarmarocul artistic românesc. De altfel, în ansamblu, respira un aer de fiinţă distinsă şi am în vedere atât exprimarea, cultura, manierele, cât şi moralitatea. Se spunea că în tinereţe fusese o frumuseţe originală, selectă — dintre colegii de la CSCA, Mihnea Gheorghiu o cunoscuse mai îndeaproape

—, făcuse o partidă matrimonială ciudată cu un activist comunist de vază, dar fără personalitate publică, şi acum, la cei 60 de ani pe care nu ştiu dacă îi depăşise, păstra o atitudine trufaşă, un obraz curat, o privire vie, din când în când tulburată parcă de eforturi de voinţă (ca şi când şi-ar fi stăpânit dureri ascunse), dar poate nu era decât apa grea a vieţii trăite, şi o voce energică, puţin ascuţită, bine temperată.

O găseam adesea, când îi păşeam pragul cabinetului, lucrând pe fondul sonor al unei simfonii de Ceaikovski, Mahler sau Alban Berg, cu o lumină pe faţă care nu ştiu dacă era produsă de muzică, de echilibrul psihic sau de asumarea unui destin greu de descifrat pentru mine, în acea claustrare a „coliviei de aur”. Din cauza interiorizării, probabil, se adapta greu subiectelor pe care i le propuneam, mă asculta cu o imobilitate a chipului prelung ce mă ducea cu gândul la icoane expresioniste sau la portretul unei nobile germane de o severitate mistică. La o privire mai atentă, liniile feţei vădeau o propensiune coborâtoare, ca nişte dâre de pensulă prea rigide.

Nu te îmbia la vorbă şi mai ales la disecarea unor faţete obscure ale domeniului de muncă, rămânea puţin penetrabilă la întrebări directe, se închidea bine la solicitarea acordului sau avizului pentru măsuri şi soluţii neobişnuite, implicând răspundere. Omologa laconic opiniile de factură comună, îţi arăta că a receptat nuanţele, mai mult dintr-o privire sau o expresie de complicitate decât prin fixarea şi aprofundarea lor, observaţiile cu oarecare iz de noutate sau îndrăzneală le sancţiona lapidar, printr-o ironie criptică sau o expresie sceptică de „mai bătrân” ce nu se lasă entuziasmat la crudităţi juvenile. Mai multă râvnă punea în îndepărtarea întrebării directe, voalând-o, estompând-o, anulându-i chiar sensul de întrebare, prin aceasta făcând să dispară şi necesitatea răspunsului.

Deţinea o abilitate uimitoare în camuflarea refuzului net al angajării în comunicarea de fond, răspicată şi coerentă, asupra ideilor de circulaţie restrânsă sau fără circulaţie, şi cu atât mai mult dacă erau urmate de somaţia pronunţării personale, pe loc. Eu, cel puţin, n-am reuşit s-o determin să-mi facă această concesie. Conştientă că m-a decepţionat, uneori se revanşa evocând cu lux de amănunte o împrejurare purtând semne indicatoare

ascunse, ce ar fi putut să-mi satisfacă, eventual, curiozitatea, dar numai ca material esopic. Probabil că nu se simţea în apele ei în asemenea ocazii — din păcate, i-am provocat multe incomodităţi — pentru că atunci liniile severe ale obrazului prelung se adânceau şi parcă apărea în vorbire o anumită dificultate de dicţie, ca şi când ar fi deranjat-o dinţii din faţă, cam lungi şi puţin încălecaţi.

Cât priveşte acordurile, avizele, împuternicirile de a întreprinde ceva ieşit din comun, sfatul ei invariabil era să fac dar să nu fac, să încerc să tulbur apele fără a le clinti câtuşi de puţin, şi, în final, să rezolv problemele „la modul optim”. Nu se atingea de proiectul meu concret, vorbea la modul general. Partea cea mai lungă şi încărcată a partiturii ei în întrevedere consta dintr-o retorică fără patos, de o presupusă luciditate realist-critică, din mimarea unui calm necruţător, menite toate să mă tonifice de la înălţimea unei înţelepciuni şi a unei experienţe de mentor şi antrenor hârşit, tăbăcit, suprasaturat şi imun.

În schimb, dacă pentru a-ţi „clăti gura”, cum se spune, făceai în treacăt trimitere la o operă literară, la o pânză celebră, la o compoziţie muzicală, găseai la ea replica spontană a omului nu numai avizat, ci şi familiarizat, ceea ce te determina să-i ierţi maniile intelectualului fricos ascuns în carcasa omului public blindat. N-am experimentat, dar cred că cel mai bine te-ai fi simţit cu ea dacă, în loc de acel dialog chinuitor, i-ai fi propus o audiţie în tăcere, acolo, în cabinet, a unei bucăţi muzicale. Am asistat împreună, în săli de spectacole, la anumite reprezentaţii şi o vedeam cum uită de povara socială a ministeriatului şi se dedă fără oprelişti plăcerii estetice pure.

Cu timpul, în relaţiile cu mine şi-a încifrat verbul până la gradul eseului suprarealist, sfidându-mă să-i apuc de undeva raţionamentele şi să i le convertesc în sentinţă ministerială. Fireşte, lucrul acesta mă irita şi mă obosea, dar câteodată îmi furniza un tainic amuzament, ca într-un joc dintre şoarece şi pisică, din care a fost extrasă orice agresivitate. Mi-ar fi prins bine în viaţă, trebuie să recunosc, dacă pe atunci aş fi avut suficientă răbdare şi un pic de relativism să învăţ de la Constanţa Crăciun tehnica

disjungerii atitudinilor oficiale „de serviciu” de raţionamentele intime, arta ocrotirii propriului univers sensibil de intruziunile celor care, deasupra sau dedesubtul tău, te hărţuiesc nemilos, în numele rigorilor şi servituţilor administrative, folosindu-te până la uzură şi pretinzându-ţi să arzi pe rugul funcţiei până la cenuşă. Ea putea să te decepţioneze prin refuzul de a se lăsa consumată în combustia birocratică pasageră, dar îţi oferea cu generozitate modelul omului de cultură indestructibil tocmai prin componentele sale inefabile.

Geniu artistic şi cavaler de modă veche

Funcţionarea consiliilor artistice ale CSCA a depins nu atât de o idee orientativă unitară şi integratoare, cât de îndrăzneala nucleelor conducătoare de a-şi asuma prerogativele enunţate cu destulă generozitate în actele de naştere şi de capacitatea noastră, a celor ce le tutelam ca autorităţi statale, de a lua în serios entităţi organizatorice bazate nu pe putere, ci pe forţa gratuită a opiniilor foarte diferite, chiar contradictorii. Mie îmi reveneau consiliile teatrelor, muzicii şi artelor plastice, precum şi Direcţia relaţiilor externe, care îmi deschidea drum spre împlinirea aspiraţiei, cea mai arzătoare în acel moment, de a relua contactul cultural internaţional, redând artei noastre prestanţa aplauzelor străinătăţii şi punând în contact publicul, mult timp marginalizat, cu performanţele marilor centre artistice ale lumii. Nu pot spune că preşedinţii celor trei consilii (pe care nu eu îi numisem) excelau prin dinamism organizatoric, simţ de dăruire în slujba obştei, sau nu ştiu ce calităţi speciale de animatori. În plus, nu le era nici lor uşor să se descurce în faţa schimbătoarelor umori ale colegilor din consilii. Dar chiar aşa aerieni cum erau, fără priceperea şi vocaţia de a coagula diversele opinii subiective, au jucat un rol important în însuşirea de către factorii statali a motivaţiei artistice a actelor de decizie, în mlădierea guvernării culturale.

Preşedinţia Consiliului Muzicii o deţinea, bunăoară, dirijorul George Georgescu, pe atunci unul din marii favoriţi ai agenţiilor impresariale occidentale, cotat ca egal, superior sau imediat sub celebrul Von Karayan. El ocupa şi funcţia de director al Filarmonicii române, dar acolo exista un nucleu administrativ care îl suplinea perfect nu numai în timpul turneelor

peste graniţă, ci şi când se afla în instituţie. Nu ştia să prezideze o şedinţă de consiliu, să deschidă o discuţie, să tragă o concluzie, să armonizeze dispute şi să susţină un punct de vedere mediant, dar spiritul tutelar al geniului său artistic îşi exercita influenţa clipă de clipă, în orice împrejurare, şi faţă de oricine, fără ca el să mişte măcar un deget. George Georgescu era o uzină de sensibilitate rafinată, un pol al universului prin care treceau toate efluviile muzicale; în apropierea sa vibrau în valuri emanaţii de armonie. Purta vestoane de caşmir cenuşiu sau bleumarin uşor parfumate, care îţi chemau palma pentru a stârni din textură ecoul unor note somnolând sau murmurând în vis. Avea o siluetă suplă, deşi trecuse de mult de mijlocul vieţii, un cap puţin înclinat, neîmpovărat de podoabă capilară, şi un mers parcă şovăitor din cauza spatelui aplecat într-o parte. Vorbea fără aplomb, cu o vervă discretă, şi atât cât era strict necesar, lăsându-i pe ceilalţi să se extenueze în argumentări. Conştient de valoarea sa, adulat frenetic de publicul sălilor de concert de la noi şi de aiurea, bucurându-se de preţuirea excepţională a impresariatelor şi a caselor de discuri, era funciarmente lipsit de grandoare.

Fiinţa lui clama nu atât freamătul impersonal al gloriei, ori veneraţia rece a admiratorilor măiestriei, sau cuvântul poate jignitor de bombastic al criticii, într-un cuvânt gesturile de la distanţă, cât comunicarea simpatiei umane de aproape, dovada simplă a interesului pentru persoana sa completă, în care talentul, oricât de mare, reprezenta o parte. Când stăteam de vorbă, tolăniţi în fotolii, îmi cerceta cu aviditate ochii, căutând în ei acordul sincer şi pur al prieteniei. Cuvântul poate părea umflat, doar ne cunoşteam de puţin timp, nu aveam relaţii particulare şi eram mult mai tânăr decât el, însă nu exagerez. Marele dirijor avea, normal, prieteni vechi, verificaţi în varii împrejurări ale vieţii, cu care comunica liber, pe planuri profunde ale existenţei, însă vedeam că atunci când are de-a face cu un om, într-o conlucrare mai îndelungată, indiferent dacă impusă, ţinea să-l cucerească pe acesta şi sufleteşte, să-i solicite străfundurile cordiale, să verifice mereu dacă propria lui umanitate este validată prin celălalt. Surprindea neobişnuita sa deschidere cu caracter confesiv. O dată,

bunăoară, mi-a împărtăşit cum reuşea să menţină vie, şi prin gesturi exterioare, afecţiunea femeii pe care o iubea, a propriei soţii. Se scula dimineaţa devreme, şi în timp ce ea încă dormea, se bărbierea şi se îmbăia, revenind apoi în pat; atunci când doamna avea să deschidă ochii, îl găsea proaspăt, curat şi galant. Cavalerism de modă veche? Poate, dar dovedeşte până la ce grad era acest mare artist — bântuit de absorbante şi copleşitoare furtuni armonice — dornic să-şi cultive valoarea intrinsecă, de om, de bărbat, de amant, să fie iubit pentru el însuşi, nu pentru înzestrări şi dexterităţi profesionale.

I-am cunoscut şi soţia, atât în ambianţa concertelor, cât şi în atmosfera micilor serate nepretenţioase, dar animate, pe care le organiza în curtea interioară, de dimensiuni liliputane, a locuinţei lor, şi unde veneau colaboratori de la Filarmonică, instrumentişti de frunte ai ţării, de talia lui Ion Voicu, a fraţilor Gheorghiu, a violoncelistului Radu Aldulescu. Se serveau sufleuri calde, cu gust de mâncare pediatrică, şi limonadă preparată în casă adusă în carafe de cristal. Doamna Georgescu, amfitrioană atentă, strigându-i pe artişti pe numele mic, îşi purta graţia feminină, încă neveştejită, ca o soră mai mare, afectată de ceea ce deja cunoştea, sau era pe cale să afle, din viaţa fiecăruia, „secretele” părându-mi-se mai mult prilejuri de împrospătare a informaţiei ei amabile şi grijulii. Marele dirijor, în particular povestitor înzestrat şi cozeur mlădios, capabil să folosească cu gust şi dezinvoltură numeroasele întâmplări din propria viaţă de vedetă internaţională pentru a scoate efecte teatrale comice, se afla peste tot, conducând adunarea ca pe o orchestră şi însufleţind „instrumentiştii”, în egală măsură de importanţi şi dragi inimii lui.

Dacă preşedintele Consiliului Muzicii îşi încadra până la urmă frumos personalitatea prodigioasă în rama organizatorică a instituţiei, compensând lipsa spiritului practic prin aura gloriei şi farmecul individual, cel ce ar fi trebuit să fie factotum-ul, secretarul cu rang de director, şi el muzician, conducând un ansamblu coral utecist, încerca să fie, în mic, o copie a maestrului. Dezinteresându-se de treburile concrete, spera să-şi poată face datoria doar prin „suflet”, ceea ce nici nu putea, nici nu era de-ajuns.

Lacunele vocaţiei ministeriale ale dirijorului Marin Constantin, căci despre el e vorba, departe pe atunci de reputaţia cucerită mai târziu prin „Madrigal”, costau scump activitatea consiliului şi-i nemulţumeau pe inspectorii de specialitate, traşi la răspundere pentru vini ce nu le aparţineau. Diligenţele mele critice îl contrariau profund pe secretar, sincer convins că în artă, chiar când e vorba de atribuţii directoriale, bunele intenţii sunt totul, iar sentimentul n-are nevoie de probe palpabile, fiind suficientă declararea sa emfatică, uneori cu ochi înrouraţi. Din când în când, primeam apeluri colaterale prin prietenul meu, Ion Brad, ce încerca să traducă într-un fel doleanţele secretarului care-l alesese intermediar, convins şi el că, deşi neproductiv, omul e bine intenţionat şi moralmente curat. Fireşte, asaltat de atâta sentimentalism, m-am resemnat să cârpesc situaţia, cerându-le mult mai mult celorlalţi, deloc fericiţi să muncească sub o dublă autoritate sufletistă.

Ipostaze ale talentului: sobrietate, ironie reflexivă

La teatre, am avut plăcerea să colaborez, în calitatea lor de preşedinţi ai Consiliului, cu marele actor George Vraca, directorul Teatrului Nottara şi, după dispariţia lui surprinzătoare, prematură, în plină forţă creatoare, cu subtilul şi inepuizabilul slujitor al Thaliei, care conducea pe atunci Teatrul de Comedie, Radu Beligan. Vraca era cu totul altfel decât George Georgescu. Pe cât de mobil apărea pe scenă, glisând fulgerător de la un registru la altul, pe atât de sobru, rezervat şi câteodată rigid se dovedea ca om public, şi faţă de cei conduşi, şi faţă de egali sau „superiori ierarhici”. În convorbiri, nu părăsea panta relaţiilor de muncă, poate din când în când emitea un aforism, reţinut din amplul său repertoriu teatral sau sugerat de bogata-i experienţă de viaţă (rămasă totuşi enigmatică datorită discreţiei absolute faţă de tot ce nu intra în perimetrul rampei). Poate chiar vocea lui atât de frumoasă, cu posibilităţi infinite de modulare, dar conţinând şi un fir metalic, ţinea la distanţă, ca un ordin transmis prin difuzor de o nevăzută autoritate inabordabilă. Ca atare, nu-mi amintesc de vreo împrejurare când schimburile noastre de păreri să fi alunecat în plan personal, cum se întâmpla cu George Georgescu; confesiunea lui ar fi avut pentru mine, datorită misterului de care se înconjura, o valoare înzecită. Nu se lansa nici în evocări memorialistice, ca dirijorul, nu manifesta nici apetenţă pentru şueta intelectuală, nu se angaja în tăierea firului în patru la chestiuni de măiestrie profesională, nu se pronunţa la adresa altor colegi, cu acea nevoie de bârfă, chiar constructivă şi amicală, căreia nu i se pot sustrage artiştii.

Îşi bea cafeaua cu o interiorizare vecină cu indiferenţa, se concentra atent asupra punctelor la ordinea zilei, pe care le comenta lapidar, la obiect, aştepta un timp pentru eventuale completări, după care se ridica, impecabil în expresia de domn grav, puţin distrat, puţin absent, şocant prin misterul său intrinsec, şi pleca lăsând în urmă o părelnică dâră de parfum englezesc, nu se ştie dacă exalat de batistă, de ţigară sau de părul cănit. În şedinţele de consiliu îşi rostea scurta alocuţiune atent pregătită dinainte, fără pedanterie profesională, străduindu-se anume să fie sec, inexpresiv, permiţând cuvintelor să se afirme doar pe sine, atât cât puteau, nu şi personalitatea sa. N-a lăsat să se observe că s-a îmbolnăvit, îşi vedea mai departe de treburi cu o rigoare elegantă, m-am trezit doar că faţa i s-a descărnat, iar buzele devenite prea subţiri şi prea alungite încep să se zbuciume deasupra protezelor pentru a asigura emisiunea vocală, altădată atât de lejeră şi fluentă. N-a lipsit, cred, mai mult de două luni, în faza terminală a cancerului pulmonar, şi s-a sfârşit.

Radu Beligan, care l-a înlocuit, era un spirit delicat, lucrat în filigran, cu un gust bine cultivat al expresiei alese, suculente, pline de umor tăios şi aproape ermetic. Tăcea mult, zâmbind totdeauna parcă unei amintiri, nu interlocutorului, îngrijorându-l pe acesta că ascultătorul i-a pierdut firul, că l-a lăsat de unul singur într-o aventură prea locvace. Dar o sintagmă vie, de strictă actualitate şi bine ţintită a maestrului, te convingea că e „în priză”, că nu s-a îndepărtat nici un moment de subiect, abordându-l însă din unghiul său ironic reflexiv, cu un plus de semnificaţie filosofică şi satirică. Îşi întindea gura tăiată adânc pe orizontală, simulând o bunăvoinţă jucăuşă de aristocrat afabil şi în acelaşi timp neiertător, scoţând la sfârşitul scurtei sale fraze un icnet delicat, ce putea fi contrapunct sau „indignare graţioasă”, cum spune Bacovia. Nu l-am văzut niciodată îngrijorat, speriat, dezarticulat de vicisitudinile vieţii, mai ales pe planul responsabilităţilor sociale, singurul semn de preocupare, necenzurat, fiind o bruscă şi fulgerătoare încruntare a sprâncenei stângi, sugerând trecerea rapidă a unui nor peste faţa altfel imobilă.

Am făcut împreună, într-o delegaţie, o vizită destul de lungă în Anglia, cu prilejul jubileului shakespearian, şi l-am găsit expeditiv, corect, perfect informat, amuzant dar odihnitor, un coleg nu numai agreabil, dar şi foarte folositor. L-am văzut în principalele lui realizări teatrale, confirmându-mi de fiecare dată că, în afara puterii de a însufleţi personajele cu delicateţe şi fantezie, posedă o ştiinţă fără greş a abordării rolurilor prin prisme originale, inedite. Cel mai mult m-au impresionat prestaţiile din *Ucigaş fără simbrie*, unde a dat un recital copleşitor, şi în pielea lui Salieri — din care putem deduce că şi idealurile funcţionează ca nişte vicii ale umanului.

Nici la acest consiliu nu ne puteam lăuda cu o dublură birocratică solidă, cu o capacitate de fructificare a valorii artistice existente în stare liberă. Secretariatul revenea unui absolvent al Institutului de Teatru, din păcate, neatins nici de aripa creaţiei, nici de constructivismul funcţionăresc, astfel încât traducerea ideilor în limbaj ministerial se dilua pe drum, munca poticnindu-se în rutină searbădă şi deprimantă. Fireşte, nici consiliul, nici ministerul nu făceau artă teatrală, dar ele ar fi putut-o pune mai bine în valoare. Ţâşneam, din când în când, organizând manifestări de prestigiu în sprijinul programelor teatrelor şi al spectacolelor şi, mai ales, reuşeam să trimitem trupele în străinătate şi să atragem mari formaţii străine.

Plonjeu în obscuritatea capodoperelor

În privinţa artelor plastice, situaţia se prezenta oarecum invers. Secretarul consiliului, criticul Mircea Deac, om de carte harnic şi cu gust sigur, ce nu se dădea în lături nici de la hamalâcul administrativ, îl trăgea după sine şi pe preşedinte, unul nu prea inspirat, nu prea educat, sculptor viguros dar rămas în urmă din cauza carenţelor culturale şi prea tributar vechiului realism socialist ce cultiva comoditatea. Boris Caragea ridicase câteva monumente, dominase un număr de ani expoziţiile anuale şi acum privea cu invidie spre colegii mai dinamici şi în special spre noua generaţie ieşită din simplismul fastidios al aşa-zisei „arte oficiale”, experimentând cu râvnă, fără teama de eşecuri, un nou limbaj plastic mai indicat să sporească emoţia estetică. Cred că nu urmase în tinereţe mai mult decât şcoala de arte şi meserii, dar avusese şansa, ajutat de vreun Mecena al timpului, să studieze la Paris în particular, ucenicindu-l, dacă nu mă înşel, pe Bourdelle. Aparţinuse cercurilor de la Balcic (cred că era de etnie bulgară) şi, în virtutea fizicului impozant şi a modei ce-l proclamase mare talent nativ, frecventase lumea aristocratică. Se lăuda în paranteze (era un logoreic prolix, mare amator de cancanuri) cu senzaţionale cuceriri prin saloanele mondenităţii interbelice. La Consiliul Artelor Plastice, căciula se dovedea prea mare, dar nu concepea s-o cedeze.

Împreună cu Mircea Deac, băteam atelierele, aflând şi cunoscând mai multe decât de la consiliu, unde prevalau orientările consacraţilor „pe linie”. Roadele acestor contacte se materializau şi în sens invers: ne permiteau să consumăm fondurile de achiziţii ale ministerului dincolo de clientela

obişnuită, de consacraţii prolifici avizi de bani, scoţând din serioase impasuri financiare maeştrii neagreaţi de Uniune şi Consiliu, precum şi tinerii ce ajungeau mai greu la comenzi, rămânând pe dinafară şi la selecţiile expoziţionale. Cineva mi-a şoptit, într-o asemenea peregrinare apostolească, ceva despre un mare ostracizat al picturii româneşti emancipate. M-am adresat tot secretarului, în a cărui obiectivitate credeam, şi am obţinut, furnizate cu grijă maximă, informaţii preţioase. Pictorul în cauză, era vorba de Ţuculescu, murise nu de mult în anonimat, lăsând o operă bogată şi o familie extrem de strâmtorată, în neputinţă de a-i fructifica moştenirea.

Deac a organizat vizita la locuinţa soţiei şi fetelor decedatului, unde am avut o mare revelaţie. Bietele femei expuseseră, în cămăruţele lor de bloc, o avuţie artistică fabuloasă, peste 600 de pânze, majoritatea neînrămate, întinse pe pereţi şi pe jos, sau făcute sul şi aşezate în maldăre pe paturi şi pe mese. Ca să mă pot mişca trebuia să calc în vârful picioarelor printre opere artistice ameţitoare datorită manierei lor originale şi coloritului insolit. Am tot desfăşurat suluri şi am privit, până am obosit. Nimeni nu văzuse aceste lucrări, poate câteva figuraseră prin expoziţii antebelice, dar majoritatea constituiau material inedit. Ce puteam face? Am cumpărat pe loc pânze de vreo 30 sau 40 de mii de lei din banii ministerului (familia vindea o pânză cu o mie, o mie cinci sute de lei) — reprezentând ceva pe vremea aceea — şi am mobilizat instituţii să ne urmeze exemplul, insistând în primul rând la Ministerul de Externe, în scopul decorării ambasadelor din Occident cu o pictură românească la nivelul curentelor mondiale. Au cumpărat, e adevărat, aceste instituţii, şi în primul rând Ministerul de Externe, dar după un timp am aflat că majoritatea achiziţiilor au fost făcute în nume personal de funcţionarii lor superiori. Investiţii rentabile: după câţiva ani, Ţuculescu valora înzecit, iar astăzi de o sută de ori mai mult — cum se întâmplă îndeobşte cu arta talentelor veritabile nerecunoscute la vremea lor. Să nu mi se ia în nume de rău dacă regret că n-am cumpărat şi eu măcar o pânză, cu caracter simbolic, dar pudoarea neofitului intoxicat de principii şi-a spus cuvântul.

Acţiunea principală a fost însă alta: i-am prezentat o dare de seamă incitantă, cu un mesaj „senzaţional temperat”, patronului nostru de atunci, şeful Direcţiei de propagandă şi cultură, Leonte Răutu. El a muşcat nada. S-a gândit mult, a ezitat — probabil că nu fusese străin de ţinerea sub obroc a pictorului (decedat prin Dobrogea, mi se pare, sărac), dar tot atât de probabil e că se luase după informări tendenţioase, fără „să vadă” cu ochii lui — şi până la urmă s-a lăsat cucerit. I-a trebuit, la rândul lui, destul timp să-i convingă pe alţii, probabil pe Dej, astfel încât hotărârea expunerii publice a lui Ţuculescu a fost luată în timp ce lucram încă la CSCA, dar expoziţia ca atare, una de proporţii, la Dalles, cu o audienţă spectaculoasă, şi care a făcut vraişte judecăţile închistate ale criticii şi staff-ului branşei, s-a deschis după ce am părăsit instituţia, vizitând-o şi eu ca simplu amator anonim.

Am aflat, dar acum eram departe de artele plastice, că după vernisaj, în vânzoleala şi confuzia create printre ideologii timpului, i s-a reproşat lui Răutu că a stârnit stihiile. Iar el, cum era practica, a dat vina pe mine, susţinând că l-am indus în eroare, făcând presiuni şi determinându-l să procedeze cum nu avusese de gând.

Sub strălucirea harului — simplitate, naivitate, loc comun

Uluiala mea din clipa când mi se comunicase hotărârea numirii în funcţia de vicepreşedinte al CSCA se datora conştiinţei uriaşei diversităţi a domeniilor în care urma să mă mişc, a specificităţii lor inconfundabile, atât de complexe, şi mai presus de orice, a nepregătirii pentru o asemenea paletă de preocupări, cu răspunderi publice de stat. Fireşte, fusesem şi eu, în calitate de student şi tânăr ziarist, la teatre, la operă şi la concerte, intrasem în expoziţii, individuale şi de grup, văzusem muzee, dar ca orice cetăţean însetat de cultură, nu ca om de specialitate, şi cu atât mai puţin ca îndrumător. Mi-am dat însă seama că nu pot evada, că nu există cale de ieşire. Pe atunci, era la modă teoria că sarcina de partid nu se discută, iar compatibilitatea ta cu aceasta o pot judeca cel mai matur ceilalţi, adică partidul. Nu era vorba, prin urmare, numai de gustul subiectiv, ci de „interesele generale". Dacă aş fi obiectat, ceilalţi m-ar fi privit ca pe un sclifosit neserios, bun de luat la vale, şi până la urmă împins de la spate printr-un brânci. Însuşi Răutu, după un anumit prag, ar fi apreciat că am întins coarda.

După instalare, principalul obiectiv imediat a devenit recuperarea marilor mele rămâneri în urmă în raport cu repertoriul în funcţiune al instituţiilor de spectacol, pentru început bucureştene, observarea artiştilor în exerciţiul profesional, extinderea lecturilor din dramaturgia românească şi universală, achiziţionarea discurilor cu marii interpreţi muzicali, pătrunderea în micile sanctuare ascunse ale pictorilor, sculptorilor,

graficienilor şi decoratorilor. Timp de un an de zile am văzut în fiecare zi un spectacol, uneori două, frecventând şi matineele, iar o dată la cel puţin două-trei zile am vizitat un atelier. Poate din cauza lipsei de antrenament, dar şi a concentrării duble, de spectator şi „controlor" al muzelor, până la urmă am obosit, făcând un sindrom de respingere. Nu mai puteam dormi, petrecându-mi ore lungi din noapte în tovărăşia agitată a personajelor şi interpreţilor, iar în plin spectacol cădeam pradă crizelor de tahicardie, ajungând să intru seara, cu teamă, în special în sălile de teatru, care mă solicitau cel mai mult. Înghiţeam pe nemestecate, creierul refuza să prelucreze imediat, depozita, apoi din senin mă trezeam, în şedinţe, pe stradă, la alt spectacol, în discuţii particulare, cu o lumină violentă proiectată pe replici, pe grimase sau gesturi ale actorilor, pe timbrul unei voci, pe finalul unei simfonii, pe stridenţa cromatică a unui tablou.

Trăiam sub persecuţia actelor de artă ce îşi cereau dreptul la un loc distinct şi onorabil pe ecranul minţii şi care forţau cordonul protector, bucurându-se când ajungeau sub o rază revelatoare. A fost cea mai mare cantitate de material artistic viu ingerat de mine vreodată într-un timp atât de scurt şi, în ciuda surmenajului şi a suprasensibilizării celulei nervoase, regimul de supraalimentare intelectuală mi-a furnizat un oarecare sentiment de siguranţă informativă, fără de care n-aş fi putut face faţă rigorilor muncii. Am simţit apoi nevoia unor comparaţii cu vectori proeminenţi ai culturii occidentale (pentru cea orientală, căpătasem de bine de rău anumite noţiuni, la faţa locului) şi am întreprins o călătorie de documentare, pe cont propriu (cu soţia şi alt vicepreşedinte, Virgil Florea), în Italia (pe itinerarul marilor muzee din Veneţia, Florenţa, Roma), în Austria şi, într-o conjunctură nefericită pe plan personal, totuşi rodnică din punct de vedere cultural, în Franţa, unde am putut asista şi la spectacole. Vizita din Anglia, cu caracter jubiliar, transformată într-una de studii, mi-a permis să cunosc marea şcoală regizorală şi actoricească engleză, ca şi o atmosferă intelectuală extrem de instructivă. Nu era, fireşte, mult, dar când porneşti de la nimic, şi acest puţin este folositor, amplificându-ţi orizontul şi înmulţindu-ţi criteriile şi unghiurile de abordare a fenomenului artistic.

Unul din privilegiile conferite de serviciul meu a fost cunoaşterea, nu doar în limita oferită spectatorilor — şi aceasta, o favoare de care s-au bucurat câteva generaţii —, ci mai îndeaproape, a marilor artişti din epocă. Parcă plouase cu talente, densitatea lor pe teritoriul micii Românii atingând atunci cea mai înaltă cotă din istorie. Din lumea teatrului, am avut norocul să stau îndelung de vorbă, în afară de Vraca şi Beligan, despre care am pomenit, cu Birlic şi Costache Antoniu, cu Finteşteanu şi Dina Cocea, cu Sică Alexandrescu, Finţi şi Moni Ghelerter, cu Ciulei şi George Constantin, cu Esrig, Giurchescu, Penciulescu, Lucian Pintilie şi chiar, într-un final de generaţie, cu Victor Eftimiu.

Acesta din urmă, fecund dramaturg interbelic şi fostă oficialitate a culturii, venise să-mi ceară o slujbă — o sinecură, cum a spus răspicat — şi apoi să se ofere ca inspector teatral de provincie. Cu cinismul lui graseiat şi cu o francheţe abia atenuată de verva stinsă, adopta o atitudine nu de patriarh, ci de vizionar şi văzător prin ziduri, ca să zic aşa, în sensul că ştia — credea că ştie — tot ce a fost, este şi va mai fi în materie de dramaturgie, actorie şi gestiune administrativă a teatrului şi ministerului. Orice aş fi spus, el taxa ca un zadarnic şi ieftin gest de escamotare a unor realităţi, intenţii şi gânduri cunoscute numai lui în cele mai mici amănunte. Teatrul românesc nu putea scăpa, după opinia sa, de bolile-i genetice decât tratat adecvat şi ameliorator de propria persoană. M-a vizitat de câteva ori cu informaţii „din teren”, nesemnificative, fireşte, diluate şi subiective, şi deşi avea nevoie de bani şi îl încerca o sete neostoită de putere în micul teritoriu al breslei, sentimentul dominant la el era nostalgia, dorinţa de a respira aerul stalurilor şi al culiselor. Poate că, dacă i s-ar mai fi jucat piesele, ar fi reînviat şi apoi ar fi murit fericit. Şi-a dat obştescul sfârşit, după câte îmi amintesc, undeva în Albania şi CSCA a fost solicitat să intervină în executarea testamentului de care beneficia o femeie tânără, ce-i ţinute companie până în ultimul moment. Se pare că femeile tinere sunt întotdeauna îngerul protector al oamenilor de teatru în vârstă, rămaşi singuri.

Într-o asemenea situaţie, a apelat la noi inegalatul comic Vasiliu Birlic. Deprimat de moartea soţiei, se văzuse „adoptat”, ca să zic aşa, de o colegă

începătoare, timişoreană cred, cu o zestre fizică ieşită din comun. Tânăra actriţă care „dusese tava” prin spectacole provinciale, venită împreună cu maestrul, a declamat în biroul meu o lungă tiradă inspirată de textele dramei romantice, având în centru persoana marelui comediant, cu toate calităţile lui de artist şi bărbat. Nu era doar un mic spectacol, improvizat pentru a-şi pune în valoare pretinsele virtuţi artistice, se pare, contestate; maestrul râsului rămânea grav, intrând impetuos pe acelaşi culoar emoţional şi experimentând parcă o nouă coordonată a sensibilităţii sale actoriceşti. Presupunând că proba de talent şi frumuseţe a tinerei femei este edificatoare, Birlic a izbucnit într-un plâns convulsiv, conjurându-mă să nu las ca această comoară să-i fie răpită de duhurile duşmănoase ale contemporanilor. Dacă marea „promisiune scenică” din faţa noastră nu avea să fie angajată imediat la Teatrul Naţional, unde-i era locul predestinat, el avea să moară în chinuri de nedescris. N-a ascuns că monstrul ce-i dorea pieirea nu era altul decât directorul de-atunci al instituţiei, scriitorul Zaharia Stancu. Asistam la o tragedie sofocleană, în care două suflete se zbuciumau, condamnate de fatalitatea destinului. Atribuţiile ministeriale mi-au cerut să intervin pentru un curs, dacă nu fericit, al conflictului, cel puţin acceptabil, şi dacă nu definitiv, de un provizorat cât de cât promiţător. Contactat de mine, Zaharia Stancu s-a amuzat şi nu prea, nedispus la concesii, adoptând mai degrabă un ton moralizator, nu la adresa adoratoarei lui Birlic, ci a marelui actor însuşi, pentru care avea cuvinte dojenitoare, prevăzându-i zile grele, indiferent de atitudinea Naţionalului. Diferendul s-a prelungit, cuplul nu m-a slăbit câteva săptămâni şi cu mare greutate am reuşit să-l conving pe director să-i dea începătoarei o colaborare minoră, fără nici un angajament şi nici o obligaţie. Apoi am pierdut din vedere cazul, respirând uşurat. Curând, Z. Stancu a ţinut să-mi aducă însă la cunoştinţă producerea dezastrului prevăzut de el: fanatica adoratoare a lui Birlic a fost sechestrată de un bărbat cu un simţ al realului mai dezvoltat şi a plecat de unde venise, aruncându-l pe maestrul comediant în braţele disperării, fără şansa de a se mai consola vreodată. S-a adeverit şi presimţirea actorului; la puţin timp după lovitură, a părăsit definitiv lumea, devenită nemiloasă cu el.

În intimitate, marii oameni de teatru mă uimeau prin simplitate şi ingenuitate, prin însemnele categoriilor obişnuite, neprotejate de muze, arătându-se neputincioşi să se distanţeze de servituţile vieţii curente, să beneficieze cât de cât de aerul Olimpului, în care seară de seară se închideau ermetic, doar ei cu zeii.

Costache Antoniu, preşedintele Asociaţiei Oamenilor de Teatru, era nevoit să se consulte cu mine într-o serie de aspecte prozaice ale misiunii încredinţate. Venea uşor gheboşat, ca un arhivar de primărie, împroşcându-mă cu priviri candide şi cu o voce subţire, limpede, uşor nervoasă, de tânăr fixat în pubertate. Ce fel de Artist al Poporului e el, mă gândeam, marcat de această limpiditate, inocenţă şi desprindere infantilă de viaţă? Din ce-şi scotea acordurile de comediant inspirat, suplu, atât de selectiv în mijloacele scenice folosite? Unde încăpea verva sagace de rezoneur, pronunţându-se întotdeauna la ţanc, precum a „cetăţeanului turmentat”, devenit emblema românului de rând ce se răzbună prin umor pe manipulatorii politici? Actorul din el trăia într-un compartiment închis etanş, lăsându-i personalitatea de toate zilele să se consume, paralel, în combustii pure, în total divorţ cu arta.

Regizorul Sică Alexandrescu, maestrul punerilor în scenă ale panoramelor crapuloase, cu protagonişti marcaţi de ticuri categoriale, avea înfăţişarea unui şef de birou provincial sau a unui director de liceu din „galeria Mihail Sebastian”. Un om egal cu sine în toate, cu vocea hârâită, joasă, şi un discurs moale, incontinent, într-o încercare de a-ţi limpezi idei fără nimic înaripat. De unde veneau fantezia lui scenică grasă, conturul îngroşat dar perfect distinct, fără intersectări caracterologice, al personajelor? Nu vedeai în acest om nici o sclipire a minţii, nici un avânt imaginativ, doar un sarcasm ascuns pe faţa negricioasă, în fiinţa puţină de pensionar ofilit, încă vivace.

Când i-a preluat lui Antoniu scaunul prezidenţial, Dina Cocea a venit în chip de distinsă intelectuală, mai curând mânuitoare de condei decât veche societară a Teatrului Naţional, a cărei contribuţie la prestigiul instituţiei se efectua exclusiv pe scenă. Mă încântau în rolurile ei vocea profesională,

fără nici o contingenţă cu cea diurnă, sonoritatea melodică a ideilor declamate, absentă din conversaţia zilnică, profundă dar terestră, în care nimic nu era afectat, jucat, încărcat de sensuri adiacente.

Finteşteanu, la rândul lui, părând puţin descumpănit, uituc şi cam străin de împrejurare, vorbind nu ştiu de ce mai mult în şoaptă, nu te lăsa să ghiceşti fantastica orgă de nuanţe infinitezimale ascunsă în alter ego-ul scenic, unde te vrăjea ca un iluzionist, făcându-te să vezi tot felul de porumbei coloraţi în spaţiul dintre gura sa vrăjită şi aviditatea noastră de spectatori.

Penciulescu zâmbea cu o gură fără buze, ca un mucalit gata să facă haz din orice, clipind des, cu aerul omului care te-a prins şi s-a prins pe el însuşi şi pentru care nimic nu e aşa cum pare, aflat mereu în căutare de sensuri ascunse, pe care, descoperindu-le, le ţine în secret. Păstra totul pentru spectacole, unde jovialitatea tinerească se metamorfoza în sensuri grave sau hohotind pe ascuns de umor.

Giurchescu, aparţinând aceleiaşi generaţii, avea un neastâmpăr de licean inventiv, independent, cu aerul că tăinuieşte tot felul de experienţe, mai mult sau mai puţin ştiinţifice, întreprinse în pivniţa casei părinteşti, printre damigene goale şi propriile-i trotinete scoase din uz.

Ciulei, mult mai matur, venind dinspre gravitatea interbelică a tinereţii, se învăluia într-o sentimentalitate dureroasă, manifestată din când în când expres prin grimase ale gurii de batraciană inteligentă, profund umană, şi prin cearcănul umed, uleios, al ochilor negri strălucitori, gata parcă să lăcrimeze într-o criză emoţinală lipsită de cauze aparente.

Pintilie, cel mai volubil, nervos şi exploziv, fabrica tot timpul, la cald, idei fundamentale, nu neapărat despre teatru, menite să mântuie o lume vinovată, greoaie, inconştientă, de care se izbea în calitate de cetăţean al universului învestit cu drepturi de control nelimitate, suferind că e zădărnicit în faza intervenţiei executorii de opoziţia prostiei patologice şi criminale.

Pe Esrig îl descifram mai greu fiindcă, poate, nu se hotărâse încă în ce direcţie să apuce, iar când a făcut-o, pentru mine a fost prea târziu. Aceasta

s-a întâmplat în altă etapă, după revenirea mea la aceeaşi instituţie, în calitate de ministru. Muncea de mult la Naţional, pentru un spectacol foarte promiţător, când a venit să reclame că Securitatea se pune de-a curmezişul plecării sale la Paris. Mi-a făcut un expozeu larg al problemei, insistând asupra bănuielii ce plana asupra capului său, că ar vrea să părăsească ţara şi care-l scandaliza fiindcă se considera înainte de toate un patriot. Fireşte, am intervenit, am obţinut deblocarea deplasării, convins că suspicioşii se aflau într-o gravă culpă, făcându-i proces de intenţie. Cum se ştie, n-a mai revenit, angajându-se într-o dârză competiţie pentru construirea carierei de regizor în Vest. Departe de a dramatiza întâmplarea, considerându-mă păcălit, sau de a căuta în mica sa scenetă cine ştie ce sensuri morale, am regretat că n-a optat pentru un regim de cvasidublă cetăţenie, precum Ciulei sau Pintilie, ceea ce ne-ar fi permis să ne delectăm în continuare şi cu roadele talentului său.

În intimitatea miracolelor şi a slăbiciunilor

Cei mai afabili, dornici de societate, dispuşi la relaţii personale cordiale mi s-au părut slujitorii muzicii. Aceste trăsături caracteristice erau, poate, mai plastic şi mai convingător reprezentate de însuşi preşedintele (aproape etern) al Uniunii Compozitorilor, Ion Dumitrescu. Înzestrat cu un temperament voluntar, cu o tipică francheţe oltenească, atât în privinţa opiniilor despre oameni, cât şi a preferinţelor şi aprecierilor muzicale, compozitorul îşi cucerea nu numai prietenii, ci şi rivalii prin exuberanţa discursului colorat, străin de sinuozităţile şi preţiozităţile intelectualului care nu are cine ştie ce de spus, prin spiritul antonpannesc al verbului neastâmpărat, neliniştit, sărind ca o suveică de la suprafaţă în subteran, şi invers. Arteziana comunicativităţii sale, aproape aceeaşi în public şi în particular, putea să te obosească, să-ţi scoată broboane de sudoare pe frunte, dar nu te plictisea sau agasa, menţinându-te în priză; nu-ţi permitea să pierzi zvâcnirile bruşte, neprevăzute, în tot felul de direcţii, ale spiritului său, şi nici să-i laşi inevitabilele-i provocări neonorate. Eram mult mai tânăr decât el, dar probabil că şi dacă aş fi avut aceeaşi vârstă tot n-aş fi scăpat de demonul său didactic-instructiv. Sub pretext că mă informează, mă prelucra, mă sfătuia, îmi făcea observaţii, dar de o manieră atât de sinceră şi amicală, că nu mă puteam formaliza. Rolul său formativ se exercita în toate privinţele, fără alegere: la un praznic oficial, cred că al Uniunii, fiind lângă mine, m-a dădăcit inclusiv asupra felului cum trebuie degustate specialităţile comandate de el şi a modului de dozare a şpriţului ideal. Se şcolise pe la marii muzicieni antebelici, cu unii păstrând încă raporturi

calde, făcea incursiuni regulate în Vest pentru a se ţine la curent cu evoluţia artei moderne, dar nu ascundea că unul din vectorii mentalităţii lui era apartenenţa la o familie preoţească — invocată ca model nu numai în materie de morală, ci şi de plăcere lumească, de epicurianism sănătos şi romantic.

Am avut contacte plăcute cu Paul Constantinescu; deşi cotat printre cei mai culţi şi rafinaţi compozitori interbelici, era modest, cald şi cu o impresionantă lejeritate a practicării amiciţiei, nespectaculoasă dar naturală. Ne-am întâlnit o dată într-un restaurant şi, tam-nesam, mi-a făcut portretul în creion pe o foaie de blocnotes păstrat la sine pentru momente de inspiraţie plastică. Îl privesc din când în când cu un sentiment de mirare şi recunoştinţă. La o recepţie zgomotoasă, unde era imposibil să distingi ce spune vecinul cel mai apropiat, m-a provocat la un concurs: care vorbeşte mai tare, el bazându-se poate şi pe cine ştie ce calităţi de solist vocal. Am purtat un dialog de nebuni. La sfârşit, n-am putut reproduce nimic din ce spusese, dar el a redat cu fidelitate frazele mele, ceea ce l-a determinat să mă declare premiant, deplângându-mă că n-am ştiut să-mi valorific vocea. A râs cu poftă când l-am întrebat cum se poate valorifica o puternică voce de afon.

Dirijorul şi compozitorul Mihai Brediceanu conducea pe atunci Opera română şi ţinea să discute cu mine tot felul de aspecte ale vieţii marelui colectiv, chiar şi atunci când nu mă priveau neapărat. Îmi displăcea să-l resping, dar i-am strecurat într-o zi că Zaharia Stancu, păstorul altei mari instituţii aflate în subordinea directă a ministerului, îşi asumă administrativ şi ceea ce ar trebui să poarte avizul nostru. Ştia să nu observe ce nu-i convenea, dar omul avea un volum de cultură profesională, şi nu numai, de-a dreptul impresionant şi am înţeles repede că personal aş pierde dacă m-ar ocoli. Era la curent atât cu producţia, cât şi cu teoria muzicală internaţională şi avea darul de a-mi transmite informaţia lui dezinvolt, plastic şi suculent, ca pe ultima anecdotă auzită în culisele Operei, ceea ce arăta că întruneşte de minune calităţile pedagogului şi cozeurului. Rar am văzut un om în stare să stabilească atât de firesc raporturi de prietenie, să le conserve şi să le

apere apoi de orice intruziuni, ipocrizii şi intrigi. Dovedea o consecvenţă fermă în opţiunile lui, n-ar fi putut trăda pentru nimic în lume un om de care s-a ataşat.

În plus, se dovedea extrem de discret; mi-a trebuit mult să fac o legătură între el şi actriţa Dina Cocea, deşi cred că i-am văzut împreună şi în biroul meu, edificându-mă târziu că sunt soţ şi soţie. Ce n-am reuşit să înţeleg era distonanţa dintre temperamentul lui flamboaiant, patosul exprimării orale, predispoziţia pentru expresia acută şi stilul dirijoral amplu dar strunit, de o persuasiune metodică, fără accent retoric, cu alte cuvinte, desenând reliefuri pitoreşti dar odihnitoare, lipsite de piscuri şi dramatice prăbuşiri în prăpăstii, niciodată zguduite de cutremure devastatoare. Trebuia să-l întreb pe el însuşi, dar n-am ştiut să o fac.

Nu-mi amintesc când şi cum m-am trezit aproape prieten cu dirijorul Egizio Massini. Îl urmăream la pupitru, el probabil mă vedea în sală şi, din când în când, îmi făcea o vizită, ca şi cum în timpul spectacolelor s-ar fi stabilit între noi un flux de simpatie şi preţuire. La un moment dat, s-a internat în clinica de la Otopeni, amenajată pentru vârfuri, inclusiv din artă. După un timp, soţia sa, primă balerină a Operei, a venit la minister să mă înştiinţeze şi să mă roage, în nume personal, să mă duc să-l văd. Mă asigura că i-ar ridica moralul, dându-i sentimentul solidarităţii sociale, al grijii forului tutelar. L-am găsit într-o rezervă, în pijama şi halat, ascultând muzică împreună cu talentata balerină ce parcurgea tocmai ultima etapă, cea mai tristă, a carierei. M-a primit într-adevăr cu bucurie exuberantă şi a decretat că evenimentul trebuie sărbătorit. Balerina a scos din frigider o sticlă de şampanie frapată, am ciocnit, am sporovăit, am anvizajat proiecte de viitor, am pronunţat vorbe mari. După vreo două ore petrecute cu fermecătoarea pereche, la plecare, m-am gândit să trec şi pe la autorităţile medicale ale clinicii. Mai mult formal. Am aflat însă, consternat, fără putinţă de a mai rosti un cuvânt, că omul care încântase atâtea generaţii de melomani, contribuind la înălţarea sanctuarului Operei române, era pe moarte, în faza terminală a unui cancer galopant şi necruţător. Peste câteva săptămâni, s-a stins din viaţă.

Le-am cunoscut mai îndeaproape pe Elena Cernei, Teodora Lucaciu, Alexa Mezincescu şi am avut de-a face cu Nicolae Herlea, Dan Iordăchescu şi Nicolae Florei. Nu mă pot reţine să spun un cuvânt despre fiecare, cum am spus şi despre ceilalţi, nu cu pretenţia de a surprinde esenţa personalităţii lor, ci de a oferi clişeul fixat în memoria mea, ca o contribuţie modestă la expoziţia de instantanee din care se pot contura portretele unor „trestii umane” cu rol de cariatide în cultura română.

Elena Cernei aproape reuşea să ne smulgă din scaun, ca şi din carcasa rigidă a rutinei noastre cimentate, când silueta ei semeaţă — imortalizată de maestrul Ciucurencu în flacăra veşmântului roşu, provocator, al lui Carmen — îşi făcea apariţia pe scenă şi revărsa şuvoiul acela specific de note dramatice, în care se împleteau senzualitatea tulburătoare şi drama sentimentelor disperate, dând măsura prototipului femeii puternice şi slabe în acelaşi timp, virtuoasă şi subjugată păcatului, credincioasă şi trădătoare, consacrată iubirii, ca şi plăcerilor trecătoare. Făptura ei ne trecea prin faţa ochilor şi vocea ei pătrundea în timpanele noastre ca o revelaţie, scuturându-ne din somnolenţa şi plictiseala vieţii diurne şi chemându-ne în arena marilor aventuri şi confruntări umane, unde şi sufletul şi trupul se reaprind şi ard ca nişte torţe ale destinului plenar.

Pe scaunul din faţa mea, în ţinută cotidiană, Elena Cernei nu mai era decât o femeie destul de corpolentă, cu un debit precipitat, molatic, trădând un uşor accent basarabean, şi care, dincolo de interesele de vedetă internaţională aflată mereu prin avioane şi aeroporturi, producându-se la Scala, Metropolitan, Covent Garden şi alte scene celebre, îşi clama fără timiditate dramele personale cele mai intime. Îmi vorbea de mariajul ei apăsător cu un fost primar al Capitalei, ţintuit la pat de o boală grea, de nevoia feminină de pasiune, neîmplinită, de munca istovitoare ce-i măcina viaţa, rămăşiţele tinereţii, farmecul încă neepuizat consumat frenetic şi risipitor în spectacole. Cu alte cuvinte, de durerea femeii copleşite cu daruri şi văzând cum comoara se spulberă sub ochii ei speriaţi şi neputincioşi. Găseam că nu-mi stă în putinţă să o ajut şi mă părăsea cu o privire de adio parcă sfâşiată, cu pasul obosit, fără energia şi elasticitatea din scenă, cu

tristeţea omului ce se duce într-un pustiu existenţial să-şi aştepte, fără nici o speranţă, sfârşitul.

Teodora Lucaciu avea o temeinică tehnică a cântatului şi o voce ireproşabilă, dar nu emana drame biblice şi, conştientă de limitele ei ca femeie-interpret, nici nu încerca să simuleze vreun destin damnat, vreo nevoie pasională de altceva, pentru a trage după ea sufletele avide de absolut ale spectatorilor. Prestaţia ei era excelentă, dar în limitele convenţiei artistice, fără să producă în auditoriu nemărturisite spargeri de o clipă ale vechilor personalităţi asfixiate, în aspiraţia lor spre primeniri renăscătoare. În postura civilă, o vedeam potolită, cu multele sau puţinele necesităţi relativ satisfăcute. Îi plăcea să facă reportaje satirice despre bârfa din instituţie, să şarjeze în desenarea caricaturală, în special a colegelor, să-şi arate în glumă colţii, convingând că e înarmată dar preferă să acţioneze în defensivă. Obişnuia să confirme că e admirată şi la etajele superioare şi stimula cu pricepere complimentele, fără să apese pe pedală, mulţumită cu cât îi asigura o stabilitate morală confortabilă.

Dintre vedetele feminine ale Operei, cel mai mult mă derutau şi mă contrariau marile balerine. O Irinel Liciu sau o Ileana Iliescu — după opinia mea, făcând parte din aceeaşi familie artistică, practicând acelaşi stil de interpretare, poate şi ca urmare a datelor fizice şi temperamentale asemănătoare — din sală mi se păreau adevărate mesagere ale perfecţiunii corporale extraterestre. Afişând un aristocratism al gestului ce-ţi tăia respiraţia de uimire şi admiraţie, atingeau limita desăvârşirii expresive. Măiestria lor nu avea nimic familiar; îşi tăiau drum, în volute ample, pe diagonala scenei, cu o graţie matematică, îşi executau salturile aeriene ca nişte rachete balistice înaripate, se aplecau şi tremurau deasupra podelei ca fluturii îmbătaţi de un nectar otrăvitor, gata să moară, palpitau la sol ca zeiţele răpuse de un amor vinovat, fatal. Mă intimidau trufaşele stăpâne ale trupurilor pe care şi le dominau ca pe nişte sclave statuare flexibile, imponderabile şi infatigabile.

Simţeam că n-aş vrea să le văd de-aproape, să le stau în preajmă cu stângăcia trupului meu târâtor, de omidă mare, înceată, neajutorată, stârnind

silă. Dar când călcau pragul biroului unde le aşteptam, anunţate din vreme, aproape mă speriam, nemairecunoscând în tinerele femei slăbuţe, cu bustul plat şi umerii strâmţi, cu capul neverosimil de mic, tuns băieţeşte, şi gâtul descărnat, maiestuoasele fuzee ce ţâşniseră în spectacol din gura unor ogive de forţă, sensibilitate şi delicateţe fără greş. Nici aşa nu erau, fireşte, exemplare comune, doar stranii, venind tot dintr-o zonă a miracolului, dar jupuite, deposedate de costumele lor strălucitoare, fastuoase de cosmonaute ce se bălăceau fără oprelişte, seară de seară, nimfe ale aerului, în imensitatea spaţiului sideral. Nu ştiam pe ce limbă să le vorbesc, ce să le întreb, mulţumindu-mă cu partitura lor verbală sfioasă şi minoră, totalmente străină de fantasticele propoziţiuni stelare pe care le desenau pe coala imaculată a scenei, sub privirile hipnotizate, neputincioase să reţină tot, ale spectatorilor.

În celălalt stil excelau Magdalena Popa şi Alexa Mezincescu. Unul senzitiv-inefabil, aproape dematerializat, sugerând mai mult tremurul antenelor şi al vălului — spre deosebire de sclipirea lamelor acelea vii şi vibrânde, precise, periculos de sigure pe ele, infailibile ca adevărul absolut. De la acestea veneau alte zvonuri — ale poeziei romantice, visului liric, beţiei eterice. Căderea lor în real, în afara scenei, nu mă dezorienta într-atât, fiind mai obişnuit cu succesiunea inevitabilă dintre filigranul transparent al fanteziei şi linia, întotdeauna neterminată, a realităţii curente.

N-am aflat, şi n-am să ştiu niciodată, din ce resurse supranaturale scot marile dansatoare acea virtute a alcătuirii lor de carne, oase şi organe interne (dată nouă tuturor) de a face materia vie să se disemineze în spaţiu, să cucerească şi să depăşească limitele legilor fizice, să condenseze toate modurile de existenţă ale speciilor şi regnurilor — plutind, zburând, înotând, vibrând, ondulându-se subpământean şi subacvatic, intrând în inerţia impozantă a pietrei sau mineralului. Sunt fericit că am văzut translaţia de la starea de transă supremă, la aceea de modestie pământeană pieritoare, a acestor excepţionale medii în care se întruchipează duhul artistic etern şi universal. Şi foarte fericit că nu le-am urmărit îndeaproape în curba descendentă a harului, când trupurile divine nu le mai ascultă,

refuză să-şi deschidă aripile, să se înalţe deasupra pământului, redevenind, ca noi toţi, roabele gravitaţiei tiranice, umilitoare, ce ne reduce la condiţia de umblători, astfel că nici ochii nu mai îndrăznim să ni-i ridicăm spre cer.

Dintre soliştii vocali, primul m-a dibuit şi m-a abordat Dan Iordăchescu, inteligent, volubil, cu o vorbă mieroasă, parcă de moldav sadovenian, încercând şi reuşind să-mi traducă viaţa interioară a tinerilor preoţi ai muzicii, sfâşiată de temeri şi ambiţii creatoare, ca şi de lama rece, neiertătoare a setei de glorie şi, inevitabil, deşi nu bănuisem, a setei de bani. În relaţia lui publică, tânărul intelectual concura fără concesii cu puterea de seducţie a interpretului ce era. Pe scenă, întâlneam o voce impecabilă sub raportul culturii muzicale, a subtilităţii, de o corectitudine ireproşabilă a tehnicii şi chiar a bunului simţ actoricesc, ceea ce nu e la îndemâna oricărui mare cântăreţ de operă. De aproape, între patru ochi, găseam un spirit elevat, un vorbitor de o acureteţe neobişnuită, un sensibil observator al viciilor lumii în care trăia şi care îl afectau în onestitatea lui neprefăcută. În registrul secund al preocupărilor, îi găseam, puţin obsesivă, temerea că elanurile fireşti ale talentului şi dorinţa de afirmare naţională şi mondială sunt obturate de structurile birocratice (ARIA se numea impresariatul de stat de atunci) şi, cu timpul, a ieşit la iveală că şi de colegi.

Aşa mi s-a dezvăluit subterana rivalitate, probabil niciodată stinsă, dintre el şi alt mare cântăreţ român, Nicolae Herlea. La ARIA puteam interveni, şi o făceam, pentru a-l feri de presupuse nedreptăţi, dar la colegi, bineînţeles, nu. De aceea nici nu înţelegeam raţiunea plângerilor, şi chiar îmi exprimam scepticismul că foloseşte la ceva, decât poate la o ineficientă descărcare sufletească de moment şi la o influenţare a vederilor oficiale. Dar nici aceasta nu avea justificare, pentru că meritele artistice, şi recolta lor, în cazul lui Herlea, de pildă, erau inalienabile şi de neatins.

Cu Herlea mă vedeam rar, pe culoarele ministerului, întâlnindu-l de obicei după o audienţă la Constanţa Crăciun, care-mi mărturisea că îl ajută financiar „fiindcă nu se descurcă”, ceea ce, mărturisesc, mă punea pe gânduri. Îi admiram însă vocea magnifică, adevărată dezlănţuire energetică şi armonioasă a naturii, în faţa căreia orice considerent convenţional pălea.

(Preferatul meu pe scenă, în materie de operă şi lied, rămânea totuşi Dan Iordăchescu, poate cu resurse native nu atât de luxuriante, dar compensând cu succes prin arta neîntrecută a nuanţării, prin stăpânirea, până în cele mai infinitezimale amănunte, a instrumentului vocal, prin fineţea sensurilor conferite intelectual melodiei). Şi Herlea mi-a vorbit de Iordăchescu oarecum critic, dar nu profesional, ci la adresa „zgomotului sâcâitor" pe care ştia că-l face privitor la aşa-zisele manifestări necolegiale.

Asistam la o zadarnică trântă a vanităţilor, ce se pare că întovărăşeşte fatalmente marile talente. Fiecare avea propria sa traiectorie în carieră, croită de forţa de penetrare intrinsecă, prea puţin contând bunele intenţii, cultura generală, educaţia, manierele şi alte obişnuite virtuţi ale omului de lume. Poate contau, cum îmi explica însuşi Herlea, la cumpărarea galeriei de la Scala. El personal îşi permitea să-l încondeieze, din acest unghi, pe concurentul bulgar, Gheaurov, care se zgârcea, la respectivul capitol, riscând să piardă o cantitate de aplauze, în condiţiile în care şi acestea cântăreau, dacă nu atât în balanţa criticilor de artă, bine informaţi asupra relaţiilor soliştilor cu balconul, în cota caselor impresariale. Prin urmare, nimic nu-l putea împiedica pe Herlea să învingă în competiţia internaţională, atâta vreme cât purta în făptura sa una din cele mai covârşitoare voci ale timpului, şi nici pe Iordăchescu să se afirme în faţa unui public rafinat şi pretenţios, pentru care conta mai mult stilul decât forţa nativă.

Dar am observat că talentele se tem cel mai mult nu de impostură, de răutatea şi ura uzurpatorilor, ci de alte talente. Vocaţia nu poate suporta sunetul autentic al vocaţiei?

Florei m-a cultivat la rândul lui, dar mai târziu, pe când conduceam ministerul, şi tot ca să se plângă de funcţionarii medii ce, chipurile, îl antipatizau, şi în principal de colegi. Aveam de-acum experienţă şi m-a preocupat să descopăr dacă temerile sale erau sincere sau invocate pentru a crea atmosferă, îndreptând atenţia spre sine şi punând semne de întrebare asupra celor cu care colabora. Nu era vorba de vreun complot, de aşezarea cuiva de-a curmezişul drumului său, cu atât mai mult cu cât reuşise să-şi

facă un culoar distinct în muzica vocală, afirmându-se în emisiuni radiotelevizate ca interpret de arii, lied, romanţe şi chiar bucăţi din cultura muzicală sămănătoristă a secolului al nouăsprezecelea. Nu, dar ceva tot era adevărat. O zvonistică difuză bătea monedă pe înclinaţia sa spre jelanie şi un zgomot insidios acredita ideea inadaptării la modernism, a întoarcerii la genuri muzicale desuete. Poţi schimba o mulţime de lucruri în instituţiile de spectacol, dar „bârfa colegială”, la originea căreia se află neputinţa talentului de a respira aerul talentului, nu.

Morocănoşii, stângacii demiurgi de forme şi culori

Plămădiţi dintr-un alt aluat, ocupând alt palier social, de cu totul altă factură psihică, mi se păreau artiştii plastici. Statul comunist tocmai făcuse un gest frumos pentru aceşti ciudaţi combinatori de vopseluri, turnători de bronzuri şi modelatori de piatră şi lemn, la care se ajungea anevoios, prin tot felul de ganguri sordide şi curţi interioare insalubre, urât mirositoare; construise anume, şi-l dăduse recent în folosinţă, un complex modern de clădiri luminoase, scoţându-i din penumbra atelierelor vechi, igrasioase, cu podele putrede, pline de mucegai. Gestul avea un caracter simbolic general, însă de el nu putuse beneficia decât o minoritate, alcătuită din maeştri incontestabili, recunoscuţi de întreaga obşte, ca Jalea, Irimescu, Baba, Ciucurencu etc., precum şi din tineri ce tocmai se afirmau în forţă, printre care Alin Gheorghiu, Lucaci, Pacea, Piliuţă, Sabin Bălaşa şi alţii.

Artiştii plastici, oricât de multe opere ar fi adunat în atelierele lor şi oricât de bine reprezentaţi ar fi fost prin muzee şi expoziţii, rămâneau modeşti, meditativi, de o simplitate deconcertantă în port, maniere, mod de viaţă şi expresie orală, semănând izbitor cu lemnele lor contorsionate, transformate sau nu în metafore, cu gipsurile aspre, zgrunţuroase şi rocile încă neşlefuite, cu straniile figuri din tablouri, asimilate fiinţelor omeneşti prin vagi atribute ale speţei. Purtând bărbi rebele sau lăsându-şi pur şi simplu obrajii neraşi, osoşi în cămăşile groase cadrilate, sau de culoare închisă, ternă, asortate cu tot felul de veste rugoase sau flanele de manufactură rustică, în pantaloni de lucru fără dungă şi cu câte un fes sau o tichie veche pe cap, păreau simpli meseriaşi, propriii lor cioplitori, şlefuitori

sau meşteri de rame. Mi se păreau osteniţi de claustrare, retraşi într-o recluziune de clarobscur asumată fără aere eroice şi regrete ipocrit romantice. Arta nu se reflecta pe chipul lor în acea patină de inspiraţie, degajată de obicei de combustia lirică, sau de contactul cu marele public în succesiunea „eurilor dramatice” trăite în locul acestuia; dimpotrivă, parcă lor arta le supsese orice strălucire sau urmă de reverie, chiar conştiinţa destinului de reproducători ai vieţii în materia inertă. Dând tot ce aveau pasional, înălţător şi vibrant materiilor rigide pentru a le însufleţi, nu mai rămâneau, precum copacii mistuiţi de ger, decât cu rădăcinile contorsionate, ieşite la suprafaţă ca nişte oseminte vegetale.

Ion Jalea, preşedinte al Uniunii plasticienilor pe atunci, ilustra perfect prototipul. Cu un obraz zbârcit, fără buze, cu ochi de geam albastru spălăcit, cu câteva fire de păr moale pe capul mic, de pasăre îmblânzită, cu o mânecă fluturând goală, de invalid al primului război mondial, avea trupul slab, ţeapăn, ca un manechin de sârmă ce abia putea umple cât de cât veşmintele vechi, demodate. Scotea câteva cuvinte când nimeni nu le mai aştepta, neesenţiale sau diluate de vocea rară, poticnită, înceată, atrăgând atenţia că nu conversaţia este partea lui tare sau menirea sa pe pământ. Mai participativ era râsul său scurt, sacadat, consonând cu un gând propriu, nu cu ce se spunea, şi care te făcea să crezi că în realitate are un fond hâtru, dar a renunţat să mai facă uz de el, ca şi de vocabularul curent, prea demonetizat ca să-l reprezinte. Cu unica lui mână validă îşi elabora meticulos statuile şi monumentele, de decenii, investind în luturi şi gipsuri toată bruma de entuziasm păstrată de o făptură conservată în abţinere şi renunţare.

Ca om al cetăţii şi staroste al celei mai ciufute bresle artistice, se achita de îndatoriri printr-o prezenţă ştearsă, de om mereu intimidat, ce intimida la rându-i tocmai prin timiditate. Nu se grăbea în nici un demers, nici ca să-şi exprime gândul, nici ca să ajungă sau să plece de undeva, nici să afle sau să se afle, să fie văzut ori luat în seamă. Se bucura de încrederea colegilor mai tineri (adică, a tuturor) pentru prestanţa numelui aflat în toate albumele şi cataloagele sculpturii româneşti, pentru frumuseţea pieselor ieşite din mâna

sa (la propriu) şi instalate definitiv în muzee, pentru inabilitatea de a-şi apăra propria cauză în detrimentul altora şi datorită straniei perseverenţe de a-i reprezenta peste tot, impunându-se prin fragilitate, stângăcie, transparenţă şi inocenţă de copil venerabil.

Ca „producător”, nu ştia să se tocmească, primea comenzi pe care nu le garanta, însă le onora în pofida oricărei aşteptări, perseverând într-o artă delicată, dar de forţă, cu personaje viguroase, cutezătoare, la polul opus al personalităţii lui de efemeridă, în contrazicere cu efemeritatea. Ca semen, mă mira şi contraria printr-un fel de lipsă a discernământului; simţeai izbitor că nu contează ce eşti, cine eşti, ce ai realizat în viaţă şi de câtă preţuire te bucuri în societate; pentru el era suficientă calitatea de om, în baza căreia îţi acorda atenţia sa uniformă, nici caldă, nici rece, nici afabilă, nici rezervată, doar independentă de convenţii. Nu cumva aceasta este însăşi înţelepciunea? De a rămâne surd şi orb la însemnele exterioare şi de a vedea în oameni *egali* în faţa destinului unic, scurt, neîndurător, uniformizator până la urmă?

La antipod îl găseam pe pictorul Corneliu Baba, de pe atunci lider al breslei „vopselarilor”, atât ca exponent de opinie cult, cât şi, poate incorect încadrat, avangardist, promotor al artei moderne neîngrădite de canoane şi scheme teoretice. Baba ţinea să se exprime, în for public, în atelier, în convorbiri cu presa, în orice ocazii, expunând profesiuni de credinţă artistice bine închegate, nu atât şocante prin conţinut, cât surprinzătoare prin forma nonconformistă, de om citit şi original, printr-un limbaj mai curând de eseist decât de truditor al penelului. Oratoria lui era stânjenită de anumite defecte de dicţie, ce-l împiedicau să-şi dirijeze rapid şi coerent întregul debit ideatic, obligându-l să gâfâie, să gângăvească în timpul pasionatelor tirade. Aceasta dădea exprimărilor o notă dramatică, de obsedat, hărţuit, disperat că nu va apuca să spună tot ce-l frământă, cineva urmând parcă să-l întrerupă, să-l oblige să tacă. Avea o fizionomie asimetrică pe care şi-o cultiva şi accentua prin pieptănătură, felurite grimase şi poziţii ale capului; insuficient satisfăcut de rezultatele pe viu, se

transpunea în artă în viziuni funambuleşti, în faimoase autoportrete menite parcă să contrarieze şi să sperie generaţiile viitoare de admiratori.

Pictura sa are un echilibru impresionant, de mare şcoală a realismului neacademic, asimilând ceea ce fusese mai preţios în experienţa atât a primilor clasici români, cât şi a generaţiei a doua, interbelice. O explozie a personalităţii i-au prilejuit pitorescul grav, tragic, al Veneţiei, precum şi subiectele literare cu tentă dramatică, ce au urmat perioadei sociale, depăşită repede, cu toate că-i adusese glorie.

Îl simţeai în dialoguri rebarbativ, obsedat să te contreze cu orice preţ şi, prin aceasta poate, să te cucerească, ascunzându-şi o anumită tandreţe umană şi exhibându-şi mai mult decât era necesar diferenţa specifică faţă de toţi semenii, o unicitate nu numai presupusă, ci şi impusă. Nu mă deranja senzaţia de duritate a miezului său particular, dimpotrivă, îmi stârnea curiozitatea şi vedeam că într-un fel pe el aceasta îl amuza. Nu-mi amintesc să ne fi descoperit vreodată o convergenţă totală asupra unei idei sau să fi căzut la pace într-o dispută. După nu ştiu ce şedinţă mi-a făcut o surpriză, anunţându-mă că mi-a realizat portretul, pe care l-am primit înrămat. Nu era decât o schiţă în creion, pe o foaie de blocnotes, însă darul m-a impresionat ca dovadă a tandreţei sale reprimate, de artist ce se voia inabordabil şi fulminant.

Ciucurencu mi-a cerut să-i pozez în atelier, dar l-am refuzat cu tot felul de glume nesărate, negustate de el, nu ştiu dacă măcar percepute ca atare. Acest om scheletic, mărunt, cocârjat, cu un chip modelat parcă de o natură torţionară, practica o politeţe ostentativă, o delicateţe insidioasă, dar şi agresivă, pe care nu ştiu de ce o consideram specifică maniacilor, când el se dovedea pe dinăuntru atât de cald şi receptiv. Era o contradicţie acută, ireconciliabilă între învelişul său fizic şi sufletul din care ieşeau culorile acelea orbitoare, spumoase, mai degrabă de salon, ce se constituiau în flori, fructe, ulcele şi ceşti, compunând naturile moarte atât de eterice şi evanescente, rupte parcă din orice context material, plutind în vid ca nuclee de vise copilăreşti.

Vorbea şi el greu, dar patetic şi îndârjit, luptând cu nu ştiu ce bariere interioare, şi căutând să convingă nu atât prin argumente, cât prin tonuri. Se dovedea, în toate, omul şi artistul formelor, dar acestea se năşteau dintr-un conţinut sufletesc emoţional dens. Forma lui, nepotrivită, dizarmonică, era compensată prin graţiile gesturilor şi graţiile puse pe pânză. Ducea pe picioare o boală gravă, un cancer al oaselor, pe care colegii răutăcioşi spuneau că a izolat-o în votcă. Rezistenţa lui părea să le dea dreptate, până când vestea morţii, venită pe neaşteptate, ne-a făcut să respingem orice eres.

În spatele „eternului" Jalea se pregătea un alt Matusalem al artelor plastice, ce avea să-i ocupe jilţul şi să-i ţină companie în renume — originalul moldovean Ion Irimescu. Îşi umplea în tăcere atelierul cu bronzuri delicate, pe de o parte mai reci decât exemplarele realismului romantic, pe de alta, mai romantice decât realismul brutal şi tern al epocii care tindea spre fotografie. Vorbea puţin, doar din buze, cu o voce moale, topită, imperturbabil. Imun la entuziasm, ca şi la depresiune, mereu egal, măsurat şi într-un fel absent, parcă se străduia să-i semene şi la temperament lui Jalea, pe care, fireşte, nu ştia că o să-l succeadă în poziţia de preşedinte şi de longeviv prolific. Nu se lăsa urnit în nici un maraton impus din afară, avea propria cursă, cu propriul ritm, şi la capătul etapelor recolta mai multe trofee decât cei ce se grăbeau şi se dădeau de ceasul morţii că nu sunt mai rapizi.

Tocmai se spunea pe atunci că trăieşte o resurecţie sentimentală cu una din studentele sale, o armeancă mi se pare, şi parcă observam cu toţii ecoul pasiunii în artă, decelabil în poezia busturilor şi portretelor de femei tinere, ferme în candoarea lor depăşită, dar şi în toate sculpturile de bronz galben. Nu ştiu dacă specialiştii au explicat taina originalităţii maestrului în epocă, de altfel, în toate epocile onorate de munca sa tăcută, inspirată şi fecundă. S-a înscris în tematica generală şi totodată alături de ea, şi-a aşezat stilul sculptural la întretăierea curentelor timpului, dar a rămas întotdeauna unic, netulburat de influenţe şi inimitabil. A fi mereu aparte, în timp ce mergi în cârd şi nu părăseşti detaşamentele în marş, este, cred, o performanţă a

spiritelor tari, a talentelor repede şi definitiv forjate, a conştientizării şi asumării propriei personalităţi fără ezitări şi poticneală.

La un artist adevărat, afirmarea se traduce prin putinţa identificării oricăreia din operele sale, de către un om cât de cât avizat, în absenţa semnăturii.

Mă simţeam bine şi în apropierea generaţiei ce tocmai asalta porţile gloriei, scuturând în acelaşi timp de pe umeri mantaua ponosită, de cenuşăreasă a muzelor, nu ştiu de ce preferată de predecesorii lor, potenţându-şi creaţia nu doar prin cultura profesională, ci şi printr-o intelectualitate multiplă, alimentată de cei mai diferiţi afluenţi ai spiritualităţii moderne. Îi am în vedere pe pictori ca Alin Gheorghiu, Piliuţă, Sabin Bălaşa, Almăşan, Nicodim, Biţan şi alţii. Mă cucerea fantezia lor debordantă, prezentă în discursul cotidian şi dinamizându-le căutările artistice. Mă gândesc ce drum a parcurs Alin Gheorghiu, în această efervescenţă, de la peisajele copleşite de un somn teluric, ale începutului anilor ’60, din care am o pânză reprezentativă, la „grădinile suspendate” din deceniile al nouălea şi al zecelea, încărcate de o senzualitate în care clocoteşte ascunsă însăşi puterea de germinaţie a lumii. Sau cum a evoluat pictura lui Piliuţă, fireşte, pe un culoar personal, de la desenul aerian învolburat (cu care mi-a ilustrat şi mie un volum de versuri) la peisajele sau florile gri-albe, în care natura e surprinsă într-o ipostază fermecătoare prin umilitate, discreţie şi singurătate reculeasă. Sau ca în cazul lui Bălaşa, de la micile pânze bleu, la frescele ce împodobesc universitatea ieşeană, marcate de mari viziuni istorice, arheologice şi astrale. Sau la Nicodim, care nu a ajuns dintr-o dată la enorma tapiserie *Cântare omului*, ce împodobea cu două decenii în urmă interiorul Adunării Generale a ONU de la New York. Verva lor de artişti talentaţi, inteligenţi şi informaţi răscumpăra fixitatea măştii posomorâte şi zgârcenia verbului taciturnilor maeştri, clocind parcă vechi amărăciuni şi deziluzii, produse de o condiţie precară a artei lor, moştenite, la noi şi aiurea, din alte secole.

Universitatea muzelor vii

Contactele din interior cu artele şi lumea lor, din anii 1962, 1963 şi 1964, au avut pentru mine funcţia unor cursuri universitare frecventate într-o conjunctură comandată, dar mai mult de plăcere decât din datorie. Au fost „Conservatorul" pe care mi-l dorisem cu paisprezece ani mai devreme, ca să-mi fasoneze spiritul nu doar în strungul riguros al culturii şcolare, ci şi într-o atmosferă de emulaţie creatoare, favorabilă trezirii şi dezvoltării propriilor mecanisme imaginative de ficţionare şi plăsmuire. Prezenţa constantă, sistematică, de lungă durată în fenomenul pluriform al artelor, macină încet, dar sigur, rezistenţa pragmatică a minţii la tot ce nu este strict real, strict necesar şi imediat în mediul înconjurător, mlădiază intelectul şi îl deprinde cu schimbările bruşte, radicale, de plan logic şi paralogic, obişnuieşte sufletul să migreze dincolo de parametrii conservatori ai memoriei individuale şi colective, printre fascinante opţiuni de viaţă improbabile dar posibile.

Se poate pune evident întrebarea: dar de ce creatorii de artă înşişi, cei ce se mistuie pe altarele sacre, nu intră plenar în aceste metamorfoze purificatoare şi modelatoare, rămânând, de multe ori, dincolo de partitura inspirată, conservatori, rugoşi, tiranizaţi de util şi imediat? Greu de răspuns. Poate fiindcă arta îi constrânge ea însăşi la competiţie, or, competiţia socială, publică, în orice domeniu s-ar produce, stimulează egoismul şi pragmatismul. Dar nici ceilalţi, beneficiarii, amatorii de artă, nu sunt exoneraţi de competiţie şi, oricât ar bătea templele frumosului, rămân dependenţi de legile crude de afară. Avantajul este că primesc şi o altă

influenţă, li se deschid şi alte perspective, se obişnuiesc şi cu un alt univers, mai colorat, mai potrivit nevoii omului de absolut, atunci când această nevoie n-a fost înăbuşită în faşă.

Deşi relativ tânăr, reuşisem să acumulez ceva experienţă de viaţă: lucrasem şase ani într-o redacţie culturală, scosesem patru ani un cotidian, învăţasem specificul muncii agenţiei de presă şi, iată, mă hrănisem aproape trei ani cu artă, participând, chiar dacă din afară, la existenţa zbuciumată a slujitorilor ei. Vedeam clar că un mers rectiliniu pe culoarele presei nu mi-ar fi priit; presa practicată fără respiro, vreme îndelungată, te abrutizează. În sensul că te transformă în automat, oricât de performant, îţi îngustează orizontul. Nu mă încerca nostalgia profesiei, nu trecuse prea mult timp de când n-o mai practicam, în schimb, îi vedeam mai lucid ca altădată limitele, diformităţile, înrâurirea nu în întregime fastă asupra intelectului. Simţeam că gândesc mai elastic şi mai amplu, că înţeleg mai bine superioritatea altor profesii, că aş putea aduce dinspre acestea infuzii proaspete în gazetăria acelui timp, uniformă, uscată, cu un conţinut debil de informaţie senzaţională şi de reflecţie sociologică, de gândire novatoare aptă să opereze mutaţii în existenţa socială.

Mi-am recunoscut întotdeauna, mai ales la începuturi, o anumită dificultate de a transmite direct gândirea genuină unui public larg. Muncile de răspundere deţinute în presă mă obligaseră să forţez aceste bariere „organice”, să comunic nemijlocit cu mari colective. Exerciţiul era facilitat de faptul că, după o perioadă, publicul respectiv nu-mi mai era străin; intrând în sală, dădeam de figuri cunoscute, cărora mă adresam cu oarecare intimitate. La CSCA am învăţat încet-încet să comunic şi cu un auditoriu necunoscut, cu săli în care nu ştiam ce se gândeşte. Nu mi-a fost uşor, dar încercam să mă inspir din experienţa actorilor, cu singura deosebire că îmi improvizam textul dramatic pe loc, îmi jucam propriile gânduri şi sentimente, ceea ce poate că e mai simplu. Ba începusem să şi gust savoarea cuceririi lente, graduale, a atenţiei ascultătorilor, a dozării ideilor astfel încât să obţin un crescendo al interesului, până la ceva ce ar fi putut semăna cu producerea senzaţionalului auditiv. Nu mă lepădasem cu totul de timiditate,

dar mi-o înfrânam şi găseam că acest efort e recompensat, victoria fiind mai mare când reuşeşti să animi şi să convingi o masă, decât să cucereşti un individ. Masa se încinge mai complet, producându-şi propriul aer inflamabil şi, inhalându-l, se autoaprinde, în timp ce individul păstrează îndoieli, scepticism, neîncredere.

În plus, munca era mai comodă şi mai curată, nu-mi cerea să-mi petrec nopţile în aerul toxic al tipografiei, cu degetele pătate de tuş, mă obişnuia cu lojile pluşate, vernisajele selecte ale expoziţiilor, acurateţea glisantă sau onctuoasă a interpreţilor de marcă şi cu doamnele scenei, ce dădeau vieţii un fast şi o perspectivă solemnă, sărbătorească, înecată în eleganţă şi rafinament.

Pe vasul amiral al presei

Înainte cu câteva zile de Anul Nou 1965, între Crăciun şi Revelion, când nimănui nu-i mai stătea capul la slujbă, cu atât mai puţin la mişcări de cadre, schimbări din funcţii şi promovări, Leonte Răutu m-a chemat aproape telegrafic. Abţinându-se de la orice gest solemn sau comentariu, mi-a comunicat că Biroul Politic a hotărât numirea mea ca redactor şef al *Scînteii*, fiind, fireşte, eliberat de la CSCA, unde nu ştia să-mi spună, şi nici nu-l preocupa deocamdată, cine avea să vină în locul meu. Abia atunci am făcut legătura cu persoana lui Teodor Marinescu, şeful *Scînteii*, întâlnit în anticameră, şi pe care, tot aşa, îl mai înlocuisem, cu cinci ani în urmă, la conducerea Agerpres-ului. „Ce sunt eu, domnule, mi-a trecut prin minte, groparul şi cioclul lui Diţi Marinescu? Atât de anemică e mult trâmbiţata pepinieră de cadre a Comitetului Central, că toată nădejdea stă în prăpăditul de Marinescu şi în şi mai prăpăditul de mine?"

Mi-a convenit lipsa de ceremonial a momentului, caracterul de rutină al operării măsurii venite de sus. Schimbarea nici nu mă entuziasma, nici nu mă întrista, ştiusem că n-o să stau toată viaţa la CSCA, nu făceam decât să mă întorc la uneltele mele, după o capricioasă piruetă cadristică. „Bine, o să mă duc acolo, mulţumesc de încredere", am mormăit şi am dat să plec. Parcă trezindu-se din aţipeala rutinieră, Răutu a ridicat glasul, ţinând deodată să mă avertizeze asupra unui aspect foarte serios al chestiunii (i s-o fi părut şi lui că lucrurile sunt luate cam uşor). „Să ştii că tovarăşul Gheorghiu personal a făcut propunerea". Asta chiar m-a uimit şi, într-adevăr, m-a pus pe gânduri, de parcă ceea ce aflam schimba radical situaţia.

Am adăugat că împrejurarea mă onorează, dar nu vedeam deloc în ce chip a ajuns să se gândească la mine şeful partidului, atât de presant că n-a mai aşteptat nici să treacă sărbătorile. Ce conta pentru el dacă la scorţosul organ de presă trebăluia mai departe Teodor Marinescu, saturat de experienţa a cinci ani de tăvăleală neîntreruptă, sau venea D.P., ajuns între timp în nucleul de conducere al monumentalei instituţii create pentru scoaterea din impas a culturii româneşti. Mă cunoscuse, poate, superficial, pe când lucram la agenţie şi întovărăşeam delegaţiile conduse de el în străinătate, în calitate de consilier de presă, dar la grămadă şi, în majoritatea cazurilor, prin intermediul lui Răutu sau al lui Ceauşescu. Nu putusem să-i fac nici o impresie specială, iar în cele două-trei ocazii când mă aflasem în imediata lui vecinătate, abia schimbaserăm câteva cuvinte; ar fi fost o naivitate să-mi închipui că acestea putuseră să-i reţină atenţia. Vedeam că nu pot dezlega misterul şi m-am lăsat păgubaş.

Abia peste ani am găsit cheia. Întâmplător, la o masă intimă, în ambasada română din Londra, când, tot depănând amintiri, Pungan, cu care mă cunoscusem în studenţie, la A.S.E., a ajuns la un anume moment, petrecut prin 1963 sau 1964, în centrul căruia mă aflasem şi la care fusese martor. La premiera unei opere închinate doftaniştilor, scrisă de compozitul Norbert Petri, Dej invitase nu ştiu ce delegaţie parlamentară americană, aflată în România, avându-l alături pe Pungan, ca traducător. Eram atunci vicepreşedintele CSCA. Înainte de începerea spectacolului, am ieşit în faţa cortinei şi am făcut o prezentare liberă a spectacolului, atât de mult gustată de Dej, încât a cerut să fie tradusă şi americanilor. După care a solicitat informaţii privind persoana vorbitorului. Aşa a auzit Pungan cu urechile lui vorbele elogioase ale conducătorului României la adresa unui tânăr cadru ministerial, ceea ce l-a făcut să pronosticheze cunoscuţilor din jur că respectivul va rămâne pentru totdeauna în atenţia şefului suprem.

Încă înainte de instalare, amânată după Anul Nou, i-am făcut o vizită lui Teodor Marinescu (în acelaşi birou, cu cinci ani în urmă, mă străduisem să-l descos despre secretele Agerpres-ului) şi, după câteva ore de hărţuială verbală, mi-am zis că nimeni nu poate să înveţe de la nimeni şi că în orice

încercare a vieţii trebuie să te loveşti personal cu capul de pragul de sus pentru a-l vedea pe cel de jos.

Ce-am făcut când am luat hăţurile *Scînteii*? Aveam multe în cap, ziarul nu-mi plăcea nici de frică. Îl răsfoiam întotdeauna cu un rictus aprioric de greaţă, iar dacă apucam să-l citesc, mă scandalizam. Mă nemulţumeau şi mă revoltau, în primul rând, lipsa de profesionalism, nivelul cultural scăzut al articolelor, stilul căznit, artificios, puţinătatea, chiar absenţa ideilor originale. Aproape de la cap la coadă părea scris de cârpaci, textul avea gustul unei iahnii de cartofi râncede, reîncălzite, poate şi mestecată de alţii şi pusă iarăşi în farfurie. La aceasta se adăuga politizarea didacticistă searbădă a evenimentelor şi faptelor şi o mentalitate simplistă, prăfuită, bazată pe dogme demonetizate, pe un schelet ideatic hibrid, de struţo-cămilă. Nu mai vorbesc de amintirea detestabilei tradiţii a ziarului, din perioada propagandei de clasă încrâncenate, când tăia în carne vie, vehiculând lozinci rudimentare şi strigând cât îl ţinea gura „moarte cutărora”, „moarte cutărora”.

Cu mici excepţii, nu cunoşteam colectivul. Lucrasem şi călătorisem cu N. Corbu şi cu Gh. Badrus, şi-i găsisem agreabili, luminaţi la cap. Mă gândeam că nu depindea de ei aerisirea ziarului, dacă ar fi putut s-o facă, ar fi făcut-o. Problema era alta, redacţia avea o structură osificată, şefii de secţie trecuseră prin toate etapele istorice, conduceau rubricile încă din anii patruzeci, nu se mai puteau schimba, „etapele” se încastraseră în ei organic, nici cu cuţitul nu le mai puteai desprinde şi înlătura; dar nici nu voiau, şi aceasta nu era numai o chestiune de comoditate — de convingeri cred că nici nu putea fi vorba — ci de orgoliu; înnoirea ar fi presupus un autoexamen intelectual profund, o recunoaştere deschisă a erorilor, retragerea şi lăsarea în rândurile din faţă a altora, cu suflu nou, ceea ce pentru ei însemna mai mult decât o înfrângere, chiar moartea.

Mi-am dat seama cât de greu va fi să înnoiesc *Scînteia* din străfunduri, să-i dau alt conţinut şi altă faţă. Pentru moment, m-am rezumat la o exigenţă minimă: ridicarea, măcar, a ştachetei profesionale, ceea ce însemna subiecte de interes real, nu băgate cu anasâna pe gât cititorilor, o logică

elementară a demonstraţiei şi o direcţie clară, certă, expresă a pledoariei. Primeam dimineaţa maldărul de şpalturi adus de secretariat pentru numărul la zi (rezultatul selecţiei făcute în propunerile secţiilor), îl parcurgeam şi aruncam la coş nouăzeci la sută. Convocam şedinţa aparatului executiv, expuneam situaţia şi ceream alte oferte ale secţiilor în locul acelui nouăzeci la sută lepădat. Aşteptam, citeam din nou, aruncam iarăşi majoritatea şpalturilor sau manuscriselor la coş. Mai păstram alte zece la sută, convocam din nou şedinţă, repetam apelul — şi aşa mai departe. Prin urmare, pe linia minimei rezistenţe, făcând concesii conştiente, manifestând înţelegere, dar necoborând ştacheta stabilită.

Prima ciocnire încordată cu redacţia a decurs în felul următor: după mai multe întrevederi cu colectivul operativ, mi s-a spus că secretariatul nu mai dispune de nici o rezervă şi că trebuia să facem ziarul, până la urmă, din ce aruncasem. Am declarat simplu, fără nici un dramatism, că în acest caz, în ziua respectivă ziarul nu va apărea. „Şi partidul o să fie de acord?”, m-a întrebat careva. „Nu ştiu, am zis. O să vină să vadă despre ce e vorba şi am să arăt. Poate va pune pe altcineva în locul meu, în stare să înghită acest terci”. S-a aşternut tăcerea, au pus toţi capetele în piept şi s-au dus să mai caute o dată. Sub spectrul acestei ameninţări scoteam numerele, paralel cu investigaţiile făcute în secţii pentru cunoaşterea capacităţii reale de producţie şi a orientărilor în virtutea cărora se muncea în zadar, pentru stabilirea unui program cât de cât acoperitor al viitorului imediat.

Programul de renovare a *Scînteii* şi noua strategie naţională

Tocmai în această perioadă, atât de grea pentru mine, la limitele supravieţuirii aş zice, a căzut ca un trăsnet din senin moartea lui Dej. La începutul lui martie 1965. Am rămas în redacţie atunci trei zile şi trei nopţi fără întrerupere (împrejurările o cereau, e concludent, cred, faptul că marea presă mondială are pregătite cu ani de zile înainte paginile funerare pentru omagierea tuturor marilor oameni politici şi de stat) şi pe fondul unei gripe am făcut congestie pulmonară. Am intrat în spital. Când m-am externat, totul se terminase şi la timona României se afla învăţăcelul lui Dej, căruia în intimitate eu îi spuneam, mai în glumă, mai în serios, „ciocanul proletar". Am revenit la redacţie şi am constatat că rezistenţa îndârjită mai slăbise ceva; pe fondul funciar al inapetenţei încruntate la schimbare, apărea geana de lumină a unei receptivităţi (reale sau prefăcute, nu are importanţă) încă neîndestulătoare, de înţeles, dar de natură să îmi uşureze sarcina şi să deschidă o perspectivă. Între timp, afară, deşi lucrurile păreau că stagnează, sloiurile începeau să se urnească încet dar promiţător, conturându-se un curs al timpului mai viu.

Clipa delimitării a marcat-o convocarea de către noul prim-secretar al partidului a unei comisii politice pentru pregătirea congresului, aflat pe tapet mai demult şi mereu amânat. Prima măsură anunţată de N. Ceauşescu a fost fixarea certă a Congresului la o dată apropiată, declarată inamovibilă. A doua, constituirea grupului de lucru pentru documente, din care eternul

matador, L. Răutu, nu mai făcea parte, operaţiunea urmând să se desfăşoare sub conducerea directă a noului şef, redactor general fiind numit eu însumi.

Mă întreb acum până la ce grad aş fi putut împinge renovarea *Scînteii*, sub Dej, fără deschiderea determinată în partid şi în societate de Congresul al IX-lea. Declanşasem confruntarea cu forţele opoziţiei redacţionale pe tărâm profesional, urmând ca sub acest proiector să atac apoi vechea mentalitate politico-socială anacronică, obtuză, frenatorie. Inevitabil, aş fi ajuns aici, dar cu ce şanse de succes rapid şi general? La scara macropoliticii partinice şi statale, mai exact, a poziţiei noastre în eşichierul sistemului, Dej gândise corect, temerar, progresist. În micropolitică, vreau să spun în coordonatele interne ale guvernării, Dej nu s-ar fi putut desprinde dintr-odată şi radical de balastul stalinist. Pe de o parte, era şi el un dictator, chiar dacă mai discret, nevoit să sacrifice progresul de dragul conservării autorităţii, al înlăturării elementelor periculoase pentru omnipotenţa sa. Pe de alta, convins de necesitatea industrializării, pusă în cauză de comunitatea comunistă, n-ar fi marşat totuşi la nivelul declanşat apoi de tânărul conducător entuziast, fanatic, mai puţin prudent. Nici la o apropiere de Occident, de anvergura celei cunoscute, n-ar fi subscris Dej, produs tipic al războiului rece, conservator şi funciarmente neîncrezător în capitalism. Ritmurile dezvoltării ar fi fost mai lente, ruptura cu trecutul mai ponderată, în special cu cel patronat de el însuşi (şi care nu fusese?), iar toleranţa faţă de o gândire nouă, contrazicând-o pe a sa în ultimă instanţă, infinit mai redusă. Îmi închipui că ar fi iniţiat şi dirijat şi el unele deschideri regeneratoare — noua poziţie, şubrezită în raport cu superputerea hegemonă cvasicontestată, ar fi impus să se sprijine mai mult pe popor, să-i facă o serie de concesii — dar bine controlate, pentru a nu duce la dezlănţuirea stihiilor. Inovaţiile sale ar fi fost în special de ordin economic, nu ideologico-politic, şi am convingerea că în nici un caz nu ar fi agreat o presă care să funcţioneze mult timp, cum s-a întâmplat, sub impulsurile propriului ei creier.

Ajuns în fruntea României inopinat, nesperat de repede, în conjunctura politică specială determinată de declaraţia lui Dej, lansată cu nici un an în

urmă, Ceauşescu s-a aflat în faţa unei dileme şi şi-a ales drumul fulgerător, fără ezitări, cu o intuiţie excepţională. Imperativul industrializării era în afara oricăror dubii, dar el a înţeles că acest salt istoric nu se poate face cu jumătate de măsură. Oriunde s-a înfăptuit cu succes, el a căpătat caracterul unei adevărate revoluţii sociale. Rapide, radicale şi, pe moment, inconfortabile. Şi invers, unde a trenat, din considerente tradiţionaliste sau din teama de nou (adevărat, un nou imprevizibil), nu s-a împlinit, n-a rezolvat problemele de fond, n-a scos ţările din marasmul subdezvoltării. Ceauşescu a rupt-o brusc, total şi definitiv cu vechiul concept ţărănesc al destinului nostru, el a înţeles că în epoca revoluţiei ştiinţifice şi tehnice mondiale ţărănismul e o ghiulea de picioarele alergătorului, o barieră a progresului. Nu s-a sfiit să bulverseze satul, să-l transforme în rezervor de braţe de muncă pentru oraş, pentru industrie, pentru modernitate.

S-au făcut, fără îndoială, greşeli în schema industrializării României, sub influenţa sechelelor stalinismului, care generalizase condiţia specifică a Rusiei, obligată să-şi realizeze singură mijloacele de producţie şi să înarmeze integral un imperiu. Într-o măsură tributar încă acestei scheme, inadecvată pentru România, Ceauşescu n-a asigurat echilibrul normal dintre industria grea şi cea uşoară, şi aceasta a avut repercusiuni asupra eficienţei investiţiilor, a circulaţiei capitalului, a înscrierii benefice în diviziunea internaţională a muncii şi în comerţul mondial, implicit asupra nivelului de trai. Dar opţiunea industrializării accelerate şi de anvergură, în momentul istoric dat, a fost progresistă, patriotică, în spiritul imperativelor emancipării poporului în ansamblu. De aici a decurs ruptura cu politica de satelit al Rusiei, apropierea de Occident, primenirea gândirii sociale, implicarea tuturor categoriilor populaţiei în deblocarea propriilor perspective.

Mulţi analişti miopi nu înţeleg nici acum rolul profund novator al Congresului al IX-lea în destinele României, aşa cum erau percepute în epocă. Dar poporul român şi-a sesizat perfect şansa şi s-a angajat fără nici o rezervă pe noul drum. În sate, s-a produs un curent irepresibil spre urbanizare, milioane de tineri s-au înscris în şcoli, s-au angajat pe şantiere şi

în fabrici, s-au mutat în oraşe şi şi-au întemeiat familii urbane. Sub presiunea necesităţilor momentului s-au construit milioane de locuinţe orăşeneşti (pe spinarea industriei s-au ridicat şi în sate vreo două milioane de case noi), neîndoios nu ideale sub raport arhitectural şi urbanistic, cu un caracter provizoriu poate, urmând să fie înlocuite după stabilizarea economică şi creşterea venitului naţional. Pe lângă efectele fireşti ale schimbării raportului dintre sat şi oraş (de la o preponderenţă de 80 la sută a ţărănimii, s-a ajuns la o dominantă urbană de 60 la sută, cu tendinţa de a atinge în ultimul deceniu al secolului cel puţin 80 la sută) asupra dinamicii producţiei materiale, s-a săvârşit o amplă mutaţie în coordonatele civilizaţiei româneşti.

În aceste condiţii, poncifele partinice vechi deveneau o frână intolerabilă, dogmatismul ideologic al modelului sovietic ar fi asfixiat societatea, făcând imposibil pragmatismul economic, imobilizând ştiinţele, artele, instrucţia publică, avide să se racordeze la cuceririle mondiale. Curentul progresist pornit în societate după Congresul al IX-lea a avut cauze obiective, fiind totodată potenţat de o viziune lucidă a centrului politic asupra evoluţiei sociale.

În timpul redactării raportului pentru Congres, mi-am dat seama că toate aceste raţionamente, întreaga analiză a etapei, cu soluţiile imediate şi direcţiile de viitor, se aflau gata orânduite în capul lui Ceauşescu, până în cele mai mici amănunte. Ca şi când acest raport ar mai fi fost o dată elaborat de el, înainte, şi, pierzându-se dactilograma, acum îl reconstituia atent, astfel ca şi haina lexicală să fie aceeaşi, pentru a nu se deteriora, dilua sau deforma vreo idee, atât în fond cât şi în formă. Afişa un calm nefiresc. Nu l-am văzut o dată agitat, încordat, revenind asupra unui paragraf, retuşând, oscilând între variante, dibuind formule încă ceţoase în mintea lui. Asistam la o articulare coerentă, metodică, limpede şi definitivă a programului unei întregi epoci.

Că a numit-o „de aur”, aceasta s-a datorat proastei inspiraţii metaforice, stângăciei lui proverbiale în mânuirea vocabularului românesc. În capul său, aceasta însemna intervalul istoric al scoaterii României din lumea a treia —

umilă, dependentă şi dezorientată — pe care bogaţii planetei o manipulează cum vor şi exclusiv în interes propriu. Acel ridicol „pisc însorit al comunismului” avea şi el un corespondent prozaic, fiind sinonim cu punctul de la care ţara noastră ar fi putut deveni competitivă în întrecerea mondială, compatibilă cu poziţia de colegă a naţiunilor avansate.

Pentru noi, care am lucrat cot la cot cu Ceauşescu, acest document a fost atât un ghid practic imediat al noului militantism social, cât şi suportul viziunii proprii, particulare, pentru domeniul în care lucram. Optica documentelor Congresului al IX-lea s-a suprapus propriei viziuni privitoare la menirea socială a presei momentului, a potenţat-o, consolidat-o şi nuanţat-o, astfel încât, la rândul meu, eram perfect înarmat să determin renaşterea *Scînteii* în slujba înnoirii societăţii, să fac din ea un stimulator al gândirii creatoare, un dinam lucid, patriotic, într-o Românie intrată în sfârşit în plin proces revoluţionar de modernizare.

Opoziţia disimulată

Am pomenit mai sus de opoziţia întâmpinată în redacţie faţă de linia exigenţei profesionale cu care am început campania de renovare a *Scînteii*. De unde ştiu că această împotrivire avea şi caracter politic, din moment ce nu am debutat, în misiunea mea, printr-un atac frontal împotirva schemei ideologice dogmatice? În primul rând, nu constituia pentru nimeni un secret că *Scînteia* fusese ani în şir, după 23 August 1944, şi rămăsese încă, principala redută a ideologiei staliniste îngheţate şi osificate, refractară oricărei înnoiri, un obroc peste spiritul românesc suplu, mobil, inspirat de viaţă şi devotat vieţii. Mai importantă şi mai periculoasă decât „Jdanov" şi „Ştefan Gheorghiu", fiindcă nu ţinea sub tir un perimetru închis, ca acestea, ci toată opinia publică, şi se manifesta nu prin lecţii şi programe analitice, ci printr-un foc deschis, neîntrerupt şi nimicitor, pentru secerarea inamicului şi sancţionarea oricărei ieşiri din rândurile propriei armate. O experienţă managerială împrumutată din Vest în nu ştiu ce sector economic, o licenţă teoretică sau practică în domeniul planificării, toleranţa cutărui organ de partid faţă de idei neortodoxe, alunecările din canonul teoretic, opere de artă considerate nerealist-socialiste, afirmarea originală într-o ramură ştiinţifică neagreată — toate acestea erau condamnate automat şi brutal, fără drept de apel, răspândindu-se toxinele panicii, descurajându-se orice avangardism, conservându-se autoritatea vederilor închistate, menţinându-se aerul irespirabil.

Am gândit că, trimiţând acolo un intelectual de generaţie nouă, recomandat probabil şi ca mai neliniştit şi impetuos, Dej luase în calcul

ipoteza depăşirii acestui stadiu, renunţării la o parte din balastul devenit stânjenitor, acceptării în principiu a unui oficios al partidului de altă factură decât *Pravda*, mai naţional şi mai flexibil, în măsură să sprijine orientarea sa recentă, dându-i o coloratură agreabilă şi pe plan intern.

În al doilea rând, opoziţia redacţională expresă la exigenţa profesională avea pentru mine şi o evidentă conotaţie politică, deoarece articolele bazate pe o logică eronată erau caduce şi sub raportul gândirii doctrinare, cultivau nesocotirea adevărului vieţii, ignorau realitatea, puneau false probleme, deturnau atenţia de la ceea ce era necesar şi presant către schemele inventate ale unei pedagogii propagandistice restrictive.

Dar oare opoziţia politică se circumscria strict, în 1965, la această încercată citadelă a stalinismului? *Scînteia* exercita poate rolul echipei de şoc, dar opoziţia funcţiona şi în restul partidului şi al societăţii. Nu una deschisă, manifestă, susţinută cu argumente exprese. Cum am spus, nici la *Scînteia* ea nu se exterioriza de această manieră. Lua în principal forma tăcerii, interpretabilă eventual şi ca derută, neînţelegere, expectativă, sau forma perseverării într-o producţie pe care redactorul-şef nu o valida pentru că pur şi simplu avea altă formaţie profesională, alte gusturi, o subiectivitate capricioasă, intolerantă. Opozanţii dădeau de înţeles că o asemenea ciudăţenie se epuizează până la urmă, oboseşte, omul cel mai sucit terminând prin a se da pe brazdă. În partid şi în societate te izbeai, de asemenea, de poziţii obtuze, dar tot aşa, mute, nedumerite, în cel mai rău caz exprimate cu jumătate de gură, pornite chipurile din bunele intenţii, imposibil de condamnat, ale celor ce n-ar fi vrut să rişte, sau fiind mai grei de cap aşteptau explicaţii suplimentare, dornici şi ei să fie convinşi, dar temeinici fiind de felul lor, nu reuşeau să o facă dintr-odată.

Nu mă contrazic atunci când susţin că linia Congresului al IX-lea a fost însuşită fără şovăire de cele mai diferite categorii sociale, ca o ploaie regeneratoare aşteptată de solul îndelung uscat. Opoziţia venea din partea unor nuclee constituite ca atare sau coagulate spontan.

Nu putem face abstracţie de agentura sovietică din România, creată ca o coloană a cincea, având drept ţel apărarea în acest spaţiu a intereselor

URSS, împiedicarea îndepărtării comuniştilor români de matrice, apărarea dogmei emanate de la Moscova, cultivarea suspiciunii faţă de comunismul naţional — curentul cel mai „nociv”, identificat cu o trădare a cauzei mondiale a proletariatului. Agentura fusese implantată cu grijă în toate sectoarele nevralgice ale societăţii — presă, economie, cultură, ideologie, armată, securitate etc. În împrejurări ca acestea — declaraţia lui Dej din 1964 şi Congresul ceauşist din 1965 — agentura nu putea sta cu mâinile în sân. Atmosfera publică nu-i permitea să se delimiteze net de curentul antidogmatic, să ia atitudine în foruri, în presă sau în activitatea curentă. Dar o poziţie de imobilism putea încerca să insufle, o mină nedumerită putea schiţa, capetele le putea clătina a îndoială, a meditaţie, şi pe cât îi sta în putinţă, putea stimula continuarea liniei vechi, sub motivaţia inerţiei, a nepriceperii, a greutăţii de adaptare.

Mai era însă şi altă categorie, nu neapărat înregimentată în tabăra kominternistă, prosovietică, antinaţională. Erau anacronicii, materialul uman folosit în cele două decenii scurse de la sfârşitul războiului pentru grefarea pe realitatea românească a modelului sovietic de comunism. Unii acţionaseră în virtutea oportunismului politic, dându-se cu cei mai tari, asigurându-şi o carieră, alţii, în numele apartenenţei de clasă, al urii faţă de foştii oprimatori, preluând mecanic toate lozincile timpului, acţionând fără discernământ, neputincioşi să judece cu propriul cap, un al treilea grup militând din convingere, făcându-şi din revoluţia socialistă idealul propriu, crezând că metodele dure sunt inevitabile, că scopul scuză cu adevărat mijloacele, trezindu-se cu stalinismul în sânge ca un virus fără leac, suferind fără să ştie de o boală incurabilă. Toţi aceştia cu greu mai puteau fi recuperaţi, unii deloc, pentru ei răsturnarea sistemului de valori în care crezuseră apărea ca o anomalie socială şi ca o dramă personală.

Iată cine constituia opoziţia tacită, surdă, din acea perioadă, la cursul politic promovat de noua echipă conducătoare reprezentată de Nicolae Ceauşescu. Numai cei cu ochii închişi nu i-au întâlnit, mai exact, nu i-au recunoscut prin organe judeţene, ministere şi instituţii naţionale, inclusiv în aparatul încă neprimenit al Comitetului Central. Eu m-am izbit de ei, pe

unii am încercat să-i convertesc la vederile noi, să-i „corup” pentru cauza schimbării, pe alţii mi-am dat seama că nici o pledoarie nu-i mai poate clinti din schemele încremenite, iar pe o parte i-am simţit organic ostili, situaţi dincolo de baricadă (înţelegând că nu-i puteam decât amortiza, nu şi înlătura imediat şi radical, şi-au pus temporar o mască).

Această etalare de posibilităţi este valabilă şi pentru „opoziţia” din redacţia *Scînteii*. După munca prestată la pregătirea şi desfăşurarea Congresului al IX-lea, m-am reîntors la activitatea diurnă (şi nocturnă) a ziarului. Purtam însă la rever ecusonul nevăzut, dar cunoscut de întregul personal redacţional, al primei grupări naţionale antidogmatice din Comitetul Central — în care congresul mă alesese ca membru. Umoarea veteranilor redacţiei s-a schimbat, expresia taciturn-pietroasă fiind înlocuită cu una amabil-respectuoasă, de disponibilitate — lipsită de nerv şi elan — pentru colaborare, niciodată însă de iniţiativă sau devansare a intenţiilor mele de acum cunoscute. Fără îndoială, şi metodologia subsemnatului a suferit schimbări, punând pe tapet toate obiectivele deodată şi, în centru, deschiderea doctrinară, introducerea unei claviaturi ideatice inedite, abordarea problemelor acute ale societăţii din unghiuri noi, radical deosebite chiar în raport cu trecutul apropiat.

Gazetari de vechi renume

Trec în revistă oamenii de bază găsiţi la *Scînteia* în 1965 şi găsesc tare ciudată dedublarea lor, mai exact diferenţa dintre ei, ca entităţi particulare, şi, în acelaşi timp, vechi stâlpi de rezistenţă ai redacţiei. Nicolae Corbu, redactor-şef adjunct, cunoscut cu mult înainte de numirea mea la *Scînteia*, era un om plin de umor. Defectul de vorbire, departe de a-l timora, nu reuşea să-i atenueze şarmul de bărbat inteligent, intrepid, bine calificat profesional şi nu atât consumator de anecdote, cât înzestrat cu simţul poantei, al cuvântului inspirat, spus la timp pentru a scoate ilaritate şi din subiecte aride. Îmi făcea plăcere să mă întreţin cu el, iar în deplasările peste graniţă, în calitate de coleg, se dovedise mai mult decât agreabil, un camarad tonic şi însufleţitor. La *Scînteia*, timp de patru ani, a fost adjunctul meu în problemele internaţionale şi nu-mi amintesc să fi comis vreodată greşeli notabile, să fi creat dificultăţi prin cine ştie ce carenţe de conducere. Dar nu-l mai simţeam solidar ca pe vremea când îl întovărăşisem împreună pe Dej în străinătate. Pe Ceauşescu nu-l iubea, dar într-un fel aceasta mi se părea explicabil, fiindcă secretarul general, şi apoi preşedintele ţării, nu l-a mai introdus în staff-ul său. Prin asociaţie de idei şi raţionamente empatice mă asimila cu Ceauşescu, mai exact cu gestul rece al acestuia faţă de persoana sa şi mă accepta numai în calitate de şef. Avea unele iniţiative, spre deosebire de alţii, dar le realiza cu aerul celui ce munceşte din obligaţie, nu din tot sufletul. Scrisese pe vremuri în *Scînteia* articole de proporţii, dar cât timp m-am aflat acolo s-a abţinut să mai publice. După ce am plecat, în calitate de secretar al CC cu presa l-am îndemnat să-şi facă o

rubrică şi mi-a urmat sfatul. Cursivele lui nu erau însă întotdeauna la înălţime şi cred că o dată i-am spus părerea, cu toate menajamentele de rigoare. După 1989 l-am reîntâlnit în redacţia cotidianului *Vremea* editat de Adrian Păunescu şi atunci mi-a arătat glacialitatea lui nudă, dacă nu aversiunea. La o manifestare publică, m-am întreţinut cu soţia sa, Colette, o fostă colegă de la *Contemporanul*, la fel de cordială ca pe vremuri, dar el n-a venit nici să ne salutăm; îl vedeam dându-ne târcoale şi apoi îndepărtându-se hotărât, ca unul care se opune propriilor impulsuri.

Secretar general de redacţie în 1965 era Mladoveanu, şi el cariatidă veche a *Scînteii*. Cu o figură plăcută, cult, manierat, supralicitând o afabilitate degajată, nu mă seconda decât în vorbe şi gesturi. Ocupa o funcţie vitală, dar lăsa secretariatul să lâncezească în atribuţiille de fond, diseminându-i energia în mărunţişuri tehnice. Nu-mi mai aduc aminte ce pretexte a invocat şi a plecat din redacţie destul de repede. Mi-ar fi plăcut să lucrez cu el, sunt convins că ar fi fost la înălţime dacă ar fi vrut.

Fântânaru era şeful secţiei externe de totdeauna al ziarului. Ezitarea în decizii fusese probabil mereu o trăsătură caracterologică a lui, dar acum şi-o hipertrofiase dincolo de orice limită. Nu se pronunţa decis în nici o situaţie: dacă trebuie făcut aşa sau invers, dacă ce s-a făcut e bine sau rău, dacă să întreprindem ceva acum sau altă dată. Lucra direct cu N. Corbu şi se amortizau reciproc, dar dincolo de atribuţiile de strictă specialitate, Fântânaru, cu experienţa lui, ar fi putut sprijini treburile generale ale redacţiei, dacă l-ar fi tras inima. Se mai pronunţa formal, prin şedinţe, când tăcerea sa devenea prea apăsătoare, dar privea cu pasivitate şi succesele şi eşecurile de moment ale redacţiei.

Olaru era un şolticar, mereu mustăcea, abia ascunzându-şi ironia caustică sau, dimpotrivă, exprimându-şi-o, şi nu te puteai reţine să intri cu el în ping-pong-uri amicale, în care nu se dădea bătut. Personal ştia să scrie, dar materialele secţiei lui, una importantă, nu aveau nici un gust, ca pe vremuri, candidând din start la coşul de gunoi. Se crea un cerc vicios, ne punea în braţe tot felul de rebuturi, apoi se supăra, aducea altele la fel, şi aşa mai departe. Cel mai bine ne înţelegeam când ne întâlneam singuri, pe

străzile cartierului, sau prin parc, doi cunoscuţi ce se simpatizează, inclusiv ulterior, când nu ne mai lega nimic oficial.

Ada, un fel de mamă de revoluţionar rus anteoctombrist, clorotică dar dârză, trecută probabil prin încercări grele în epoca „tomistă" (pe redactorul-şef al *Scînteii* antiburgheze intransigente îl chema Sorin Toma), deşi obosită, devitalizată, stătea neclintită pe poziţii. Nu prea mai producea secţia ei (fusese atelierul dublelor foiletoane de propagandă necitite de nimeni), dar în aşteptarea unor vremuri mai bune (ce, de fapt, nu se întrezăreau) îşi conserva energia privind cu suspiciune prin lentilele groase ale ochelarilor vremurile noi, ambigue, înstrăinate de sfintele scheme doctrinare. Altfel, bună la suflet, chiar ca o mamă, înclinată să-i consoleze atât pe eroii de odinioară eşuaţi, cât şi pe începătorii ce nu găsiseră până atunci la *Scînteia* debuşeul cel mai propice ambiţiilor lor.

Printre veteranii marilor războaie ideologice „scîntăiste" (*Scîtăia*, pronunţa Ştefan Voicu, fost redactor şef adjunct al cotidianului, promovat redactor-şef al oficiosului teoretic *Lupta de clasă*), la care însă, personal, nu prea participase, decât poate prin prezenţa fizică, îşi continua, când l-am cunoscut, linia de neutralitate, Constantin Mitea. Alimenta şi el secretariatul, din secţia proprie, cu ce se nimerea, mai ales că majoritatea redactorilor lui erau „ucenici", şi omul ţinea la reputaţia de „tată bun", îngăduitor şi ocrotitor. Când ne-am cunoscut mai bine şi am încercat să-l activez, mi-a dat să înţeleg, în jargonul lui eliptic, alcătuit mai mult din interjecţii şi „da"-uri repetate, că nu merită „să mă omor" atât, fiindcă la *Scînteia* domneşte o fatalitate ce înghite până la urmă orice năzuinţă îndrăzneaţă. După douăzeci de ani de „fatalitate", omul părea iremediabil blazat şi resemnat. Încet-încet, l-am văzut însă cum se antrenează şi, mizând pe instinctul lui profesional şi pe spiritul expeditiv de „cătană bătrână", l-am atras în miezul noii efervescenţe gazetăreşti. Mizil, care-l cunoştea din armată, i l-a recomandat lui Ceauşescu, iar acesta i-a dat de lucru în fabrica lui de materiale; plăcându-i moaca discret-docilă şi reţinerea la vorbă a lui Mitea, mi l-a oferit ca ajutor la redactările oficiale. Mai târziu, i s-a încredinţat sarcina de redactor-şef al *Contemporanului*, unde s-a descurcat

onorabil. Fără să ceară ceva, fără să dea din coate, făcându-şi mereu treaba cu simplitate şi modestie, a înregistrat o ascensiune spectaculoasă, ajungând după o vreme în fruntea *Scînteii* şi concomitent consilier prezidenţial, iar în final (pentru puţin timp, e drept) secretar al CC cu problemele de presă.

La *Scînteia* mai decorau panoul de onoare al gloriilor de altădată Cernea şi Stoian, articleri experimentaţi, cu nume de rezonanţă, cam greoi, sobri şi reţinuţi, cu care n-am putut închega niciodată un dialog cât de cât semnificativ. Băleanu, la rândul lui, şeful secţiei culturale, un om bine informat, comentator de artă temut pentru severitatea ideologică, opunea obiecţii vag fundamentate la toate solicitările mele, considerate a nu fi pe linie. Cu un aer puţin ofensat că i se cere ceea ce nu e de demnitatea lui, s-a retras în instituţii culturale mai obscure unde, orientându-se, a făcut trecerea spre o poziţie suplă şi spre o poză de critic liber profesionist. După Băleanu, sau chiar înaintea lui, nu-mi mai amintesc, mi-au cerut să le dau acceptul pentru detaşare Dimisianu şi Hăulică, fără să înţeleg nici până astăzi cum ajunseseră ei în această redacţie, a polului nord cultural, şi de ce au simţit nevoia să migreze spre sud, tocmai când şi acolo venea vara.

Un elevat reporter era Fărcăşan, figură nostimă şi plăcută de bebeluş deştept, precoce, de familie bună, singurul care s-a înhămat la treabă dintre „bătrâni" şi, cot la cot cu „freneticii" aduşi de mine în redacţie, a umplut paginile *Scînteii* cu vaste desfăşurări reportericeşti de acută actualitate, frumos scrise, ce i-au adus o binemeritată reputaţie, superioară celei anterioare. A fost, cred, o trecere benefică a lui spre cariera de autor dramatic, în care, după câte ştiu, a repurtat succese şi de public, şi de critică, dar pe care a curmat-o brusc, prin plecarea din ţară, de asemenea neînţeleasă de subsemnatul.

În legătură cu galeria personalităţilor gazetăreşti de vechi renume, grele şi la propriu, şi la figurat (la figurat, mai corect aş spune greoaie), se puneau două întrebări esenţiale. Prima: cum să compui cu ei un ziar mobil, rapid, de investigare riguroasă, scormonitoare şi fără compromis a terenului, de anchetă socială integral ancorată în actualitate, de critică tăioasă raţionalistă, argumentată, bazată pe un probatoriu de neclintit (valabil şi în

justiţie — aceasta era condiţia pe care o puneam combativităţii civice exercitate spre oricare nivel), de rechizitoriu al anchilozei din trecut şi de împingere a lucrurilor înainte? Nu aveau nici antrenamentul necesar — operativitatea, supleţea, uzajul contactului cu publicul —, şi nici ardoarea proaspătă, vibrantă, pentru a se întrebuinţa în această manieră. A doua: cum să ceri unor oameni să promoveze sincer şi ferm ceva ce o viaţă întreagă au combătut? Să susţină şi să alimenteze o critică îndreptată împotriva a ceea ce ei înşişi au practicat? Iată în ce consta dramatica dilemă. Modalitatea lor de supravieţuire era să se estompeze. Şi aşa au procedat. Modalitatea mea de schimbare a ziarului era să-i las în pace, declarându-mă mulţumit că nu mă incomodează, şi să aduc peste ei oameni noi, destul de curajoşi, incisivi şi dârji, care să nu se intimideze şi să dezlănţuie, indiferent de opiniile de pe margine, canonada.

Dar, oricât s-ar fi estompat, trebuie să recunosc, s-au şi supus, ba au şi îmbrăţişat unele imperative inflexibile ţinând de noua expresie a ziarului, fără ştaiful îngălbenit, prăfuit, bătrânicios şi birocratic, fără zeama chioară teoretico-propagandistă atât de respingătoare, fără miile de locuri comune ce îmbâcsiseră paginile, fără stilul didactic, flasc, trădând amorţeala minţii şi mortificarea sufletească. Consideram că dacă nu e mult, în condiţiile date e mulţumitor.

Desantul justiţiar al *Scînteii*

În redacţie exista un grup de tineri absolvenţi aduşi recent, de un an şi mai puţin, şi obligaţi, conform tradiţiei, să vegeteze. Respectiv, să aştepte coacerea şi maturizarea, să se pătrundă bine de rutina redacţiei, să-şi piardă răbdarea şi elanul, să devină cu încetul funcţionari de presă fără reflexe, cu articulaţiile anchilozate şi cu un strat gros de grăsime pe creier. Îi am în vedere de pildă pe Ion Erhan şi Viorel Sălăgean, pe Mihai Iordănescu şi Radu Constantinescu, pe Radu Bogdan şi pe Dumitru Tinu. I-am smuls din culcuşurile lor călduţe, unde-i puseseră la incubator şefii de secţie, şi i-am aruncat în mijlocul fluviului, în apa rece, tulbure şi iute, cerându-le să înoate. Fireşte, au dat din mâini şi din picioare, au văzut că plutesc şi au început să taie apa voiniceşte. Nu de mult, Ion Erhan, în prezent director general al grupului de presă *Economistul*, mi-a evocat acele vremuri, amintindu-şi cum a făcut personal botezul focului. Într-o şedinţă de secţie a povestit ce văzuse pe şantierul din vecinătatea locuinţei lui. Aşa, ca argument teoretic la nu ştiu ce idee, fiindcă pentru scris cazul nu părea să prezinte interes. L-am trimis acolo cu un aparat de fotografiat, să scrie şi să imortalizeze situaţia pe peliculă. Tânărul care era atât a aşteptat. A publicat un serial de reportaje, ilustrate cu imagini de la faţa locului, în şase sau şapte numere de ziar, incriminând o risipă inimaginabilă de materiale de construcţie, parcă înadins concepută de o minte diabolică pentru a fărâmiţa şi irosi snaga acestui popor. Aşa a prins curaj Erhan şi s-a lansat într-o campanie de ecarisaj economic de anvergură.

În scurt timp, a devenit dominant în ziar spiritul critic, neconcesiv faţă de climatul social instalat în decursul timpului, de suficienţă, automulţumire şi festivism faţă de aşa-zisele victorii dobândite în construcţia socialismului (minore, ieftine, neconcludente), de cocoloşeală a stagnării şi neregulilor, de iresponsabilitate faţă de avutul public, de înăbuşire a exigenţei, raţionalităţii şi competenţei. Critica nu s-a oprit „la bază”, implicând răspicat eşaloanele superioare, intangibile până atunci, regionalele de partid şi primii lor secretari, ministerele şi miniştrii, şefii de instituţii centrale şi, de la sine înţeles, conducătorii unităţilor economice, până la cei mai proeminenţi. N-au întârziat să se producă şi reacţiile celor afectaţi, unele vehemente, altele ipocrite, parşive, procedând prin învăluire, reclamând ziarul la guvern, la CC, la protectori sus-puşi. În centrul acestor cavalcade am pus reportajul fabricat la cald, temeinic documentat, incisiv, vizând toate instanţele vinovate, solicitând pedepsirea lor şi reclamând schimbări urgente.

Ne sprijineam în demersurile noastre tăioase, şi într-un fel riscate, pe opinia de masă, pe experienţa specialiştilor, pe observaţiile concrete ale oamenilor de bine, pe curajul demascator al criticilor neluaţi în seamă. Atitudinea civică şi patriotică fermă a *Scînteii* a dat satisfacţie oamenilor lucizi, revoltaţi şi exasperaţi de insensibilitatea autorităţilor, le-a insuflat curaj şi i-a incitat să ia poziţie publică.

Aria operaţională a ziarului se lărgea şi aveam nevoie vitală de forţe noi. În cei patru ani cât am muncit la *Scînteia* am angajat circa şaizeci de tineri de diferite specialităţi, aleşi dintre şefii de promoţii şi cei mai capabili şi dotaţi proaspeţi licenţiaţi ai învăţământului nostru superior. Când am plecat din redacţie, erau deja calificaţi în profesia jurnalistică, rodaţi în practica vie, intensă a terenului, ocupând poziţii-cheie, cu nume afirmate, notorii, capabili să ducă pe umerii lor greul muncii în toate sectoarele. Paralel, am atras condeieri calificaţi, cu experieţă, ca Paul Anghel, Vasile Băran, Radu Chirovici şi alţii.

Ziarul îşi extindea profilul, se diversifica, lansa pagini noi de ştiinţă, cultură generală, literatură, megaziaristică, reportaj internaţional, îşi înmulţea colaboratorii, atrăgând nu numai prestigioase personalităţi din

noile generaţii, ci şi vechi intelectuali marcanţi puşi la index în trecut, consideraţi compromişi, unii cu cazier de detenţie politică în anii de început ai regimului sau clasificaţi, prin demascări nedrepte, ca obscurantişti, mistici, exponenţi ai curentelor filosofice retrograde. Îmi pare rău că nu am mai putut răsfoi colecţia *Scînteii* din acei ani, pentru a reconstitui lista acestor valori ştiinţifice şi artistice ajutate de noi să redebuteze, să-şi recâştige poziţiile pierdute în mediul cultural românesc, iar din memorie, cu inevitabile omisiuni, nu mă încumet să o fac.

Cum spuneam, renaşterea *Scînteii* într-o armură de justiţiar social angajat total în identificarea frânelor progresului, de animator al spiritelor cinstite, dornice să facă ceva pentru ţară, n-a decurs lin, lejer, în aplauzele generale. Cei direct ameninţaţi, ca şi protectorii lor, au contraatacat. Nu se plângeau atât că ei înşişi ar fi victimele nedreptăţii, cât deplângeau un fenomen politic neliniştitor, demoralizant, distructiv, inhibitor. Desantul *Scînteii* în teren a fost calificat drept pripit, superficial, bazat pe o zvonistică ieftină, rău intenţionată, nu pe documentare responsabilă, partinică, sprijinindu-se pe elemente dubioase, nu pe cadrele devotate, urmărind senzaţionalul în sine, nu ameliorarea stărilor de fapt. Unul din leit-motive era: „Dar *Scînteia* nu vede nimic bun în ţara aceasta? Totul e negru, totul îi miroase urât?” Primeam reclamaţiile miniştrilor şi primilor secretari — telegrame, scrisori, petiţii —, unele revoltate, altele aparent neutrale, animate doar de simţul dreptăţii, sau mieroase, înţelepte, neimplicate.

Îi obligam pe redactori să păstreze dosarele tuturor „scandalurilor” de presă. De obicei, le propuneam intervenţioniştilor rejudecarea cazurilor în „recurs”, respectiv reluarea, eventual amplificată, a anchetelor, de data aceasta şi cu specialişti din instituţii centrale de sinteză şi cercetare. Pe moment, ideea era acceptată, dar ştiam că în realitate îi dezarma şi, într-adevăr, nu revenea nimeni asupra propunerii de scormonire mai în adânc. Nu însemna că renunţau la bătălie, o mutau pe teren politic. Primeam telefoane de la câte un vicepreşedinte al guvernului, membru al Comitetului Executiv, e drept, tot mai puţin arogante după Congresul al IX-lea, dar cel

mai adesea intervenea secţia de propagandă, forul meu tutelar, cel ce ar fi trebuit să mă protejeze.

L. Răutu se comporta cel mai prudent, nu pleca niciodată ferm de la premisa că reclamantul are toată dreptatea, asculta cu răbdare şi motivaţiile expuse de mine, opinând însă că scandalurile acestea, indiferent de adevărul pe care-l conţin, nu sunt un certificat prea bun pentru o presă comunistă serioasă. Îmi cerea alt stil critic, partinic (a se înţelege cu grijă pentru prestigiul partidului), constructiv şi mobilizator. Îi asmuţea însă împotrivă-mi pe colaboratorii săi — nici nu era nevoie, o făceau şi din proprie iniţiativă, în virtutea vechilor deprinderi — şi aceştia nu prea îşi alegeau argumentele. Mă trezeam cu asemenea consideraţiuni de valoare absolută: „Păi, tovarăşul cutare e ministru de douăzeci de ani". Sau: „E unul dintre cei mai vechi şi mai apreciaţi prim-secretari". Sau: „E vorba de un minister-cheie al economiei naţionale". Ori: „Regiunea respectivă deţine titlul de fruntaşă pe ţară". Şi aşa mai departe. Nu aveai cum să conteşti aceste afirmaţii controlabile şi imbatabile. Dar ce legătură aveau cu numeroasele culpe incriminate de ziar? Îi simţeam consternaţi de replica mea. Chiar eram atât de greu de cap? Ce prevala, nişte nereguli criticabile, fireşte, dar nu „cap de ţară", sau prestigiul, autoritatea, poziţia politică? Îmi spuneau pe şleau că-i cunosc pe acei tovarăşi infinit mai de mult decât pe mine şi aveau încredere deplină în buna-credinţă şi devotamentul lor. Eu însă nu-i cunoşteam decât din vedere şi nu mă interesa biografia lor.

Ce desant ar mai fi fost acela, cuprins de tot felul de sentimente faţă de obiectivul asupra căruia paraşuta? „Intervenţioniştii" mizau pe şansa intimidării, fiindcă mai mult decât să mă hărţuiască, bombardându-mă cu atari argumente, eventual strecurând ameninţări camuflate, nu aveau ce-mi face. Drumul la instanţa supremă era închis. Nu exclud să fi încercat marea cu degetul, dar nu s-au ales cu nimic. Secretarul general avea deplină încredere în probitatea şi discernământul meu, şi ştia că *Scînteia* nu inventează şi nu exagerează. El însuşi declanşase ofensiva critică împotriva noianului de fenomene negative acumulate într-o societate intrată de multişor în stagnare. *Scînteia* era un instrument al acestei lupte şi înţelegea

singur că forţele conservatoare nu pot s-o agreeze. Niciodată, în cei patru ani de răfuială cu greii din *establishment*, nu mi-a reproşat ceva, n-a făcut o cât de mică obiecţie. A privit cu seninătate surâzătoare chiar şi extravagantele schimbări grafice ale ziarului, care pe controlorii de la CC îi oripilau. Mulţi ricanau că *Scînteia* s-a occidentalizat şi în formă, că nu există nici o deosebire între cotidienele burgheze interbelice şi organul de presă al Partidului Comunist Român. Ceauşescu vedea cu ochii lui că accentele ziarului erau mult mai bine percepute prin spectaculoasele sublinieri grafice decât prin oceanul cenuşiu de litere afişat în stilul tradiţional.

În umbra protectoare a şefului partidului

Între Ceauşescu şi *Scînteia* se stabiliseră în acei ani raporturi de solidaritate şi sprijin reciproc. El nu avea altă pârghie mai robustă şi eficientă în curăţirea societăţii de mucegai şi în descătuşarea forţelor dinamice naţionale, iar noi găseam în el protectorul ideal pentru realizarea programului ambiţios de măturoi al vechiului şi catalizator al spiritului revoluţionar.

După Congresul al IX-lea, ca şi, mai târziu, după conferinţa naţională din 1967, după plenara din aprilie 1968, când a aplicat lovitura aceea de măciucă în moalele capului Securităţii, scoţându-l din uz pe Drăghici, ca şi după confruntarea fără precedent cu URSS şi Tratatul de la Varşovia în apărarea *Primăverii de la Praga*, Ceauşescu a simţit nevoia să umble prin ţară şi să le vorbească nemijlocit românilor despre noile probleme de stat, explicându-şi atitudinile temerare în limbajul maselor, cerându-le adeziunea şi sprijinul şi interpretând entuziasmul popular ca un mandat naţional pentru continuarea liniei începute. În săli supraaglomerate, pe stadioane şi în parcuri, pe tăpşanele rurale, în focul peroraţiei, al oratoriei lui greoaie, stângace, apăreau tot felul de inadvertenţe lexicale, formulări stâlcite, conţinând însă un miez valoros, câteodată inedit, şi chiar alunecări polemice incendiare, de-a dreptul inavuabile. El nu avea pe atunci pretenţia ca tot ce spune să se publice, însă îşi dorea ca esenţa nouă din toate aceste cuvântări, în care punea sinceritate şi patos, să apară frumos curăţată, şlefuită, clară şi univoc interpretabilă. Stabilisem cu el un modus vivendi: receptam dactilograma la redacţie, o lucram — rezumând-o şi fasonând-o — şi o

publicam pe propria răspundere. O fi avut emoţii la început, neliniştit să vadă ce a ieşit din cazna lui inspirată dar prolixă, însă s-a liniştit. Soluţia îi convenea. Îşi regăsea ideile de bază — cam învălmăşite şi incongruente la emisie, încât nici el nu era sigur dacă sunt receptabile — într-o ţinută coerentă, îngrijită şi convingătoare. Ce lipsea ştia că fuseseră încercări ratate, rebut. Se convinsese că-i citesc printre rânduri şi-i ghicesc perfect intenţiile, scoţându-le dintr-un context ceţos, conturându-le şi subliniindu-le. Avea toată încrederea. De altfel, şi să fi vrut nu ar fi fost posibil să-şi revadă textele, fiindcă ţinea patru-cinci cuvântări pe zi, termina programul noaptea târziu şi a doua zi le voia în *Scînteia* ca documente finite. Lucram zi şi noapte, odihnindu-mă câteva ore, fiindcă turneele ţineau şi o săptămână şi, oricât mă grăbeam, depăşeam ora de închidere a ziarului, astfel încât numărul ajungea la el, în cine ştie ce colţ al ţării, cu avionul sau elicopterul.

Dacă din partea lui Ceauşescu nu am avut niciodată probleme în aceste destul de frecvente şi agitate turnee oratorice prin ţară şi conlucrarea noastră, aproape pe muchie de cuţit, a decurs fără defecţiuni, greşeli sau nemulţumiri, nu acelaşi lucru se întâmpla la Bucureşti, în culisele centralei, unde ziarul era puricat a doua zi atât la secţia de propagandă, cât şi de către „curioşi" din Comitetul Executiv al partidului. Nu puteau face, bineînţeles, obiecţii de stil, dar aveau destule legate conţinut şi atât de acute că nu se mai puteau abţine şi controla, puneau mâna pe telefon şi îşi vărsau năduful asupra redactorului-şef, girantul scoaterii acelor texte la lumina zilei. Şi acum mă mir că îndrăzneau s-o facă, şi pun curajul lor pe seama a două considerente. Primul: noul secretar general nu-şi dăduse încă în vileag vreo idiosincrazie faţă de colaboratorii ce manifestau imprudenţa de a-l contrazice într-o direcţie sau alta, şi doi: nu mă vedeau în stare să-i „torn" (aici chiar nu se înşelau, căci nu mi-am permis măcar o singură dată să-l pun în temă pe Nicolae Ceauşescu cu respectivele tentative de cenzură, văzând în ele schimburi de cuvinte colegiale şi atât). Un leit-motiv era: „Ce-o să zică tovarăşii sovietici când vor citi fraza aceasta? Ce interes avem să-i aţâţăm?" Altul: „De ce să ne punem cenuşă în cap? Cine o mai face? Ce-a

fost a fost, cui serveşte să dezgropăm morţii?" Sau: „Cum să spunem noi că manifestarea criticii publice, din interior, la adresa regimului comunist, întăreşte acest regim?" Ori: „E posibil să afirmăm că dacă politica partidului răspunde intereselor vitale ale poporului, răsturnarea din afară a comunismului este de neconceput?" Şi aşa mai departe.

Îmi asumam sarcina de a împrăştia neliniştea criticilor, de a combate judecăţile vetuste din care derivau, convorbirile încheindu-se în coadă de peşte. Cu timpul s-au produs mutaţii şi în gândirea „tematorilor". Alţii au renunţat să se mai exteriorizeze, mai ales când practica „de front" a publicării cuvântărilor lui Nicolae Ceauşescu a fost abandonată şi responsabil final pentru ceea ce spunea a devenit el însuşi.

La rândul nostru, cei de la *Scînteia*, ne sprijineam în demersul neortodox, antitradiţionalist, iconoclast, nu numai pe refuzul lui Nicolae Ceauşescu de a se lăsa asmuţit, ci şi pe sumedenia de teze îndrăzneţe puse de el însuşi în circulaţie, pe defrişarea hăţişului prejudecăţilor ideologice şi politice care ne blocaseră gândirea. N.C. spărsese tabu-ul de partid, anulând conceptul infailibilităţii acestuia, dezvăluind adevăruri eclatante, greşeli grave de orientare, practici inadmisibile, astfel că partidul nu mai era o entitate sacrosanctă, ci suma calităţilor şi defectelor membrilor săi, ca şi rezultatul a tot felul de influenţe străine. Denunţase dogmatismul teoretic al doctrinei, dar nu la modul general, pusese sub reflector dogme aflate în circulaţie, în viaţa socială. Singura salvare a unui sistem închis, ca al nostru, o vedea în critica publică deschisă, nu în sine, ci însoţită de măsuri corespunzătoare. În politica de cadre, vitală pentru o societate în mişcare, opunea criteriilor rigide ale dosarului politic valoarea intrinsecă a omului, producând prin propriul său mod de promovare o adevărată derută în capul pătrat al canonicilor. În cultură, deschidea drum valorificării moştenirii trecutului, abolind criteriul de clasă aplicat marilor spirite naţionale, manifesta toleranţă faţă de experiment, sprijinea diversitatea de stiluri şi amestecul critic al artelor în viaţa socială. În ştiinţă, îşi bătea joc de absurdele clasificări comuniste (ca progresistă şi obscurantistă), de

adjectivele politice (ca reacţionară şi imperialistă), reabilita ramuri ostracizate şi proclama dreptul la cercetare liberă în orice domeniu.

Pornind de la tezele declaraţiei din 1964 a lui Dej privind politica internaţională, făcea o adevărată obsesie din principiul independenţei, aplicat atât la relaţiile dintre partide cât şi la cele dintre state, condamnând ingerinţele străine de orice fel, hegemonismul marilor puteri, ataşându-se, deşi eram parte integrantă a Tratatului de la Varşovia, mai degrabă nealiniaţilor, lumii a treia, aflată în plină resurecţie antiimperialistă. Executa cu măiestrie, plecând de la economic, o largă apropiere de Occident, promovând un nou echilibru internaţional între cele două sisteme, care ne-a adus mult timp prestigiu şi beneficii.

Principalul rol, cu adevărat excepţional, jucat de Nicolae Ceauşescu în istoria României, se înscrie în cronica anilor 1965, 1966, 1967 şi 1968 când, eliberându-ne de poverile conjuncturii postbelice, ne-a propulsat într-o epocă de afirmare creatoare şi suverană. Activitatea mea la *Scînteia* a coincis cu această perioadă, exploatând la maxim atât climatul, cât şi umbra protectoare a şefului partidului şi statului. Am contribuit la punerea pe hârtie a ideilor novatoare şi în cabinetele Comitetului Central, unde le dădeam forma documentelor cu valoare orientativă generală, şi în paginile *Scînteii*, care le particulariza şi le răspândea în mase printr-un milion de exemplare.

Primul turnir ideologic româno-sovietic

Cel dintâi lucru pe care Ceauşescu s-a grăbit să-l facă, după Congresul al IX-lea, a fost acela de a merge la Moscova în calitate de proaspăt numărul unu al României. Nu ca să-şi prezinte omagiile, să ofere un substanţial haraci şi să declare prea plecata-i credinţă faţă de „Înalta Poartă" a comunismului, cum s-ar fi putut presupune după obiceiurile de până atunci statornicite în sfera de influenţă a URSS, ci ca să aducă la cunoştinţa măritului sultan roşu că el, unul, a ieşit cu totul de sub „papuc". I-a luat cu sine pe veteranii Maurer, Apostol şi Bârlădeanu, pe Manea Mănescu şi Paul Niculescu-Mizil (aleşi de curând secretari ai CC), pe Cornel Mănescu, ministrul de externe, şi pe subsemnatul (nu în calitate de membru al delegaţiei oficiale, ci de redactor-şef al *Scînteii* şi proaspăt ales în Comitetul Central). Pe Ceauşescu şi pe Maurer, Brejnev, secretarul general al PCUS, îi cunoscuse cu câţiva ani în urmă la Moscova, în calitate de colaboratori apropiaţi ai lui Dej, invitat pe atunci de Hruşciov să pecetluiască o înţelegere de prietenie.

Brejnev nu avea nici el cine ştie ce vechime, abia împlinise anul în noua slujbă, preluată cu japca după o total imprevizibilă lovitură de palat. În timp ce vechiul său mentor politic, venerat fără rezerve chiar în faţa oficialilor români, la Kremlin — scenă la care am asistat în1962, cum am scris — se odihnea în Crimeea, el a convocat Comitetul Central, debarcându-l sub acuzaţia că are „mâncărimi organizatorice" (Hruşciov împărţise intangibilul partid bolşevic istoric în două, astfel că URSS se pomenise cu un partid conducător industrial şi altul agricol, de acelaşi

rang). Când Hruşciov, venit în grabă, a dat să pună mâna pe sceptru, Brejnev l-a trimis să se odihnească definitiv, cu o pensie de 100 de ruble pe lună. Aşa a ajuns Stenka Razin cel modern să-şi scrie memoriile şi să le trimită în Occident, completându-şi contravaloarea coşului zilnic, neacoperită de meschina recompensă a fostului ţarevici, pentru serviciile aduse patriei şi comunismului mondial după dispariţia lui Stalin. Prin urmare, Brejnev nu-şi terminase rodajul şi se afla încă departe de poza aceea de mandarin slav, adoptată în urma presupusei stabilizări a echilibrului dintre superputeri (conturată după îngenuncherea şi cuminţirea Cehoslovaciei reformiste), când acumulase nu ştiu câte ordine de „Erou al URSS" (inclusiv în calitate de polkovnic în cel de-al doilea război mondial) şi-şi făcuse o mască estetică de privitor în absolut. Deja nu-şi mai afişa ilaritatea nestăpânită, ca atunci când marca poantele lălâilor anecdote hruscioviste, dar rămăsese încă un rus voinic, epicurian nativ, cu care se putea negocia.

Alături de el îşi manifesta nervozitatea şi intoleranţa, ori de câte ori avea ocazia, primul ministru Kosâghin, apreciat în Vest ca tehnocrat rigid, şi în Est ca un dulău al hegemonismului economic sovietic, de care trebuia să te fereşti ca de foc. Al treilea în clasica troică rusească ajunsese străvechiul Mikoian, uns cu multe decenii în urmă de însuşi tătucul Stalin ministru de comerţ al marelui imperiu. (Am răspuns cu toţii anemicei strângeri a mâinii sale subţiri şi osoase, când ne-a înmânat la Kremlin decoraţiile impuse de protocolul unui nou început al relaţiilor româno-sovietice, din păcate nu de bun augur.)

În centrul expunerii lui Ceauşescu, făcută în cadrul tratativelor cu delegaţia sovietică, şi al celorlalte luări de cuvânt în URSS, s-a situat ferm etalarea drepturilor statale ale României în noua etapă istorică. Pornind de la necesitatea şi dorinţa unei colaborări largi cu Uniunea Sovietică, pe toate planurile, el a explicat că aceasta nu se va mai putea derula decât în avantaj reciproc, în respectul intereselor fiecărei părţi, al neamestecului şi absolutei suveranităţi naţionale. Aceste principii le considera obligatorii în cadrul întregului sistem, ca şi în toată politica internaţională. Nu s-a referit expres

la sechelele împărţirii lumii în aşa-zisele sfere de influenţă şi la prerogativele de dominaţie decurgând de aici, dar a dat să se înţeleagă fără dubii că hegemonismul trebuie abolit, că nimeni nu-şi mai poate permite să dicteze ce să facă altul acasă la el şi cu cine să aibă raporturi — cel puţin în sistemul socialist, dar principiul trebuia extins pe mapamond. Iată mesajul adus de noul şi tânărul lider comunist carpato-danubian în citadela comunismului, la sediul Vaticanului roşu, tocmai hotărât să-şi consolideze şi să-şi amplifice rolul conducător în sistem, în mişcarea marxistă şi în aşa-numita tabără mondială a progresului şi păcii.

N-a fost nimic ostentativ şi strident în declaraţia de principii a lui Ceauşescu, din contră, expunea totul monoton, egal, parcă plictisit, astfel încât gazdele credeau uneori că au înţeles greşit câte o expresie a translatorului şi puneau scurte întrebări pentru confirmare sau infirmare.

În expunerea sa, pregătită dinainte şi nemaiadaptată momentului, Brejnev a făcut oarecum abstracţie de tezele româneşti, reiterând schema cunoscută a politicii URSS, fireşte, cu grijă, înfăşurând vârfurile de lance ale doctrinei în tot felul de fraze principiale, dar subliniind clar că esenţiale sunt apărarea unităţii sistemului, întărirea solidarităţii şi ajutorului reciproc între ţările socialiste, aplicarea neabătută a Decalogului comunist (repetând punctele sale inflexibile) şi, în final, ca şi când şi-ar fi adus aminte de ceva de provenienţă recentă, imposibil de trecut cu vederea, combaterea naţionalismului şi şovinismului pe care duşmanul de clasă miza pentru a dezbina tabăra socialistă.

Au fost atacate apoi, pe domenii, problemele bilaterale. La capitolul economic, Ceauşescu a sesizat o anumită rezervă manifestată de URSS în livrarea materiilor prime stabilite în acorduri şi indispensabile politicii noastre de industrializare, menţionând că aceasta determină România să recurgă la ţări din afara sistemului, cu eforturi financiare suplimentare. Era rândul Pittbull-ului să intre în arenă, adresând oaspeţilor câteva lătrături lipsite de bunăvoinţă, ba chiar ameninţătoare. Atrăgea atenţia că respectivele livrări impun sacrificii din partea URSS, şi că interesele economice ale ţării lor nu le permit să augmenteze exportul în

contrapartidă, aplicarea criteriului avantajului fiecăruia având, iată, şi astfel de repercusiuni. Intervenţiile, cu o rezonanţă a vocii avertizatoare, reprezentau reacţia imediată a tehnocratului rigid, de care aveam să ne ciocnim mereu de-acum înainte, la tendinţa ocolirii aranjamentelor caeriste. Ceauşescu lua notă şi trecea mai departe.

La un moment dat, N.C. a anunţat că tovarăşul Bârlădeanu are de ridicat, din partea delegaţiei române, o problemă specială. Brejnev s-a uitat lung la românul bondoc şi gras, elegant, cu alură de dascăl sătul de lunga-i carieră universitară. Habar nu aveam ce însărcinare primise Bârlădeanu, dar acum realizez cu câtă dibăcie pregătise Ceauşescu rolurile. Privirea lui Brejnev ce exprima? Ştia că acel membru al delegaţiei României era basarabean (în împrejurările date, calitatea respectivă nu putea fi un atu) sau cunoştea şi alte aspecte ale carierei sale politice menite să atenueze dezavantajul originii etnice? Bârlădeanu, cu vorbirea sa moldovenească moale, cu tonul impersonal al conferenţiarului de aulă, a înfăţişat auditoriului, ca pe o chestiune teoretică de principiu, contenciosul româno-sovietic al tezaurului. Lenin declarase, după revoluţie, că tezaurul va fi returnat românilor când la Bucureşti se va instala un guvern democrat. Întrucât de la împlinirea acestei condiţii trecuseră două decenii, poporul român întreba mereu care este soarta valorilor sale inestimabile date în păstrare Rusiei.

Pe chipul gazdelor se citea o mirare agasată. Ce mai e şi cu tărăşenia asta? Parcă Brejnev l-a întrebat pe un membru al delegaţiei dacă are habar despre ce se vorbeşte. Nimeni nu era la curent, nici nu auziseră măcar de aşa ceva. Ceauşescu a adăugat că poporul pune guvernul comunist şi partidul într-o situaţie delicată, făcându-i răspunzători de reglarea acestui cont apăsător al trecutului. Brejnev a cerut răgaz să se intereseze şi pe loc discuţia s-a redus la atât.

La întâlnirea următoare a delegaţiilor s-a dat un răspuns confuz şi bălmăjit — numai atitudine serioasă şi responsabilă, de mare stat principial, model al dreptăţii muncitoreşti, nefiind aceasta. Da, s-a petrecut, într-adevăr, o asemenea întâmplare. Înţelegerea a fost încheiată între guvernul

burghezo-moşieresc român şi Rusia ţaristă. De-atunci, s-au întâmplat însă multe. În Rusia au avut loc revoluţia şi războiul civil, agresiunea hitleristă, marele război pentru apărarea patriei cu teribile bulversări şi enorme distrugeri. Din informaţiile culese, reiese însă că guvernul sovietic a returnat guvernului român ce a mai găsit din acest tezaur şi că dosarul s-a închis. Nu, nici vorbă, i-a lămurit Ceauşescu, ni s-au returnat doar câteva piese de arheologie veche. E vorba însă de nenumărate valori artistice, de mari cantităţi de aur, şi altele, estimate la o cifră impresionantă, şi acestea ştim că există în URSS. Aşteptăm din partea tovarăşului Brejnev, a tovarăşului Kosâghin şi a celorlalţi, un gest prietenesc, de respect şi înţelegere faţă de poporul român şi suntem convinşi că acesta va avea un deosebit de favorabil ecou şi în afară, demonstrând concret superioritatea relaţiilor socialiste de tip nou.

În *Cioplitor de himere*[1] am descris regia şi scenografia spectacolului dat de Brejnev şi tovarăşii săi la casa de oaspeţi aflată undeva, în afara Moscovei, cu scopul de a-l antrena pe Ceauşescu într-o discuţie despre China, conflictul dintre cele două mari state tocmai ascuţindu-se îngrijorător. Nu mai revin asupra momentului decât pentru a mă întreba, needificat nici până acum, de ce n-a îndrăznit Brejnev sau măcar sangvinul Kosâghin să atace problema atitudinii faţă de China în mod direct. Aşa cum mă mir că nu au răspuns deschis provocării de principiu a lui Ceauşescu. E drept, fondul logic al poziţiei noastre, în ordinea doctrinei marxiste, ca şi a înseşi propagandei sovietice din epocă — ce combătea imperialismul american tocmai din punctul de vedere al dictatului, amestecului în treburile altor state, exploatării relaţiilor economice în avantaj propriu — era invulnerabil. În poziţiile lor ideologice, sovieticii recurgeau la mistificări: numeau sistemul de drepturi revendicat de noi, fără să-l aprofundeze, naţionalism, şi apoi se apucau să combată cu vehemenţă naţionalismul ca mentalitate retrogradă şi reacţionară.

Desigur, să cataloghezi suveranitatea şi independenţa naţională drept naţionalism era o neghiobie. Când naţiunile vor concede să renunţe la suveranitate va fi altceva, până atunci însă, dacă le respecţi, n-ai altceva de

făcut decât să te pleci în faţa drepturilor lor inalienabile. Dar sovieticii nu au îndrăznit niciodată să discute cu Ceauşescu disidenţa — de fapt, o luare în serios a demagogiei de for public internaţional a URSS. S-au dovedit mărunţi, cu atât mai mult cu cât rivalul de la Bucureşti era el însuşi puţintel, la propriu, şi infinit mai slab ca suport politic în lume şi ca pondere economică. Puteau — şi au făcut-o — să-l înghesuie cu promisiuni şi ameninţări de ordin economic, să-i ceară un compromis, măcar de ochii lumii, ca să nu se transforme în sământă de răzmeriţă în ţările lagărului, să-i propună o învoială. Orice. Dar să-l atace deschis, nu. Au tăcut, au mârâit, l-au privit chiorâş, i-au dat replici esopice, l-au vizat în public aluziv, mistificând lucrurile. Şi-au jurat însă între ei să-l nimicească şi când le-a venit bine, l-au pus la zid.

Au apărut şi aspecte rizibile în acel prim mare turnir româno-sovietic, în care s-au folosit şi dintr-o parte, şi din alta, suliţi ideologice şi politice. Din partea noastră, la redactarea declaraţiei comune lucra Cornel Mănescu. Când, după câteva zile de moşeală, acesta i-a arătat lui Ceauşescu bruionul documentului convenit, secretarul nostru general s-a înfuriat. Materialul era împănat cu împunsături făţişe şi mascate la adresa devierii româneşti de la linia comună a lagărului. L-a mustrat pe ministrul de externe şi în locul lui, în comisia de redactare, m-a delegat pe mine. Îmi vine să râd când îmi aduc aminte de performanţa atinsă în acel meci. Într-o competiţie drăcească a formulărilor insidioase, am reuşit să impun, în forma finală a declaraţiei comune dată publicităţii, cincisprezece sau şaptesprezece (nu mai ţin minte exact) fraze pachet conţinând formulele noastre sacre de atunci. Ridicol! O dată sau de şaptesprezece ori era acelaşi lucru, dar în asemenea stări de ambiţie încordată pierzi simţul proporţiilor şi, ca între mahalagii, dacă nu răspunzi la fiecare înjurătură înseamnă că nu ţi-ai apărat onoarea.

Ca şi pe Dej, l-am însoţit apoi pe Ceauşescu prin ţările socialiste vecine într-un turneu de contacte cu mai experimentaţii dar şterşii colegi, pe care-i cunoştea superficial. Întâlnirile au avut caracter de rutină, el nepropunându-şi în această fază să-i convertească la antihegemonism în interiorul blocului, ci doar să le explice calm, detaşat, informativ, raţionamentele atitudinii

noastre. I-a acordat o atenţie specială lui Tito, dar acesta, odată cu înaintarea în vârstă, începuse să-şi piardă din aroganţa solitarului neîmblânzit, a pistolarului texan ce nu se bizuie decât pe „Coltul" său — privind oarecum îngăduitor băţoşenia succesorului la rolul de contestatar şi nesupus. Socotea de la sine înţeleasă suveranitatea, dar nu mai făcea din ea chiar un cap de ţară, luând în calcul un ansamblu de considerente şi interese, mai ales în raport cu marele frate slav de la răsărit. Totuşi, era o deosebire ca de la cer la pământ între el şi confraţii din statele marxiste ale Europei, Tito rămânând sprijinul cel mai redutabil al lui Ceauşescu. Ambii vorbeau aceeaşi limbă, neconcepând o întoarcere la politica satelitismului.

1 *Am fost şi cioplitor de himere*, Editura Expres, Bucureşti 1993.

Misiuni în lumea comunistă occidentală

Apoi a fost luată în vizor mişcarea comunistă din Occident, unde N.C. spera să facă prozeliţi pentru ideea ieşirii de sub tutela Moscovei, a abolirii modelului unic şi diversificării gândirii marxiste în raport cu imperativele timpului şi specificul naţional. În acelaşi an, 1965, a trimis prima delegaţie a noii conduceri de partid la comuniştii francezi, multă vreme consideraţi vârful de lance al stângii prosovietice vest-europene. Existau semne indubitabile că uvrieristul Marchais, ales secretar general după moartea lui Valdek Roches, secondat de văduva decedatului, Vermerch, nu ne simpatizează, considerând afirmarea la Congresul al IX-lea o deviere de la linia tradiţională justă. Desemnându-l şef al delegaţiei pe Alexandru Drăghici, trecut la CC ca secretar, Ceauşescu a făcut o gafă grosolană, explicabilă, după mine, prin două posibilităţi, dar prin nimic justificată. S-o fi gândit că asupra staliniştilor francezi va face impresie fostul stalinist din vechea conducere românească, ataşat acum liniei şi persoanei noului secretar general sau — motivaţie la antipod — că această misiune avea să-l compromită şi pe plan extern pe deja compromisul fost şef al Securităţii. Componenţa delegaţiei era menită să compenseze efectele neinspiratei alegeri, dar numai în parte. Îl întovărăşeau pe obtuzul nomenclaturist român Maxim Bergheanu, ales de curând supleant în Comitetul Politic, Ion Iliescu, pe atunci şef de secţie, cred, la CC, Ştefan Andrei, primul adjunct al secţiei internaţionale, şi cel ce consemnează aici evenimentul. Când Drăghici expunea miezul ideologic al Congresului al IX-lea, propria noastră gândire îmi apărea atât de schematică şi nefondată, aproape derizorie, încât n-aş fi

ezitat să mă dezic imediat de ea, dacă n-aş fi ştiut că e altfel. Spre norocul nostru, şeful delegaţiei nu întârzia mult în această zonă alunecoasă, nesigură pentru el, şi se afunda în interminabile înşiruiri de cifre indicând creşterile economice ale României pe ramuri şi sectoare. Mai reuşeam să aprofundăm conceptul nostru de independenţă şi diversitate în pauze, când se iscau polemici aprinse cu gazdele, şi prin municipalităţi, unde Drăghici ne mai acorda dreptul să luăm cuvântul în public.

Şeful delegaţiei venise la Paris însoţit de soţia sa, Marta Drăghici, o femeie jovială, logoreică, dar suspicioasă, cu un sâmbure temperamental rece, şi de doi bodyguarzi mătăhăloşi. La o trecere de pietoni, cel mai masiv dintre ei, apreciind greşit situaţia, s-a aruncat în faţa unui automobil ce i s-a părut că vine cu viteză prea mare şi nu va mai opri lângă zebră. Marta Drăghici ne-a asigurat că cei doi sunt gata să-şi dea viaţa pentru soţul ei. Ambasadorul român, medic de profesie, implicat apoi în nu ştiu ce încurcături diplomatice şi retras brutal, arăta delegaţiei şi soţilor Drăghici o afabilitate riguroasă, diplomatică; în schimb, un tratament de o prevenitoare curtoazie ne-a aplicat primul lui consilier, figură de tânăr intelectual versat, franţuzit şi cu puteri mai largi decât ale ambasadorului. Am înţeles că omul are anumite răspunderi şi pe linia serviciilor de informaţii şi că până nu de mult fusese subordonat direct lui Drăghici.

Ne-a dus pe toţi de vreo două ori în oraş, la localuri numai de el ştiute, cinstindu-ne cu bouillabaisse, cu stridii şi homari şi învăţându-ne ce vinuri se beau la aceste delicatesuri pariziene, cu care era atât de familiarizat. Pe loc, nu i-am reţinut numele, dar după un timp am aflat că în serile acelea fuseserăm invitaţii faimosului general de securitate Caraman, cel ce avea să devalizeze NATO de documente militare de gradul zero. Se părea că încă îl consideră pe Drăghici superiorul său, iar Drăghici îi arăta o simpatie familială, dacă nu ca unui fiu, cu siguranţă ca unui nepot. Pe noi ceilalţi, omul ne privea cam de sus, cu o indulgenţă binevoitoare, în egală măsură însă dispreţuitoare, eu punând aceasta nu pe seama vreunui ascendent real al lui în schema invizibilă a ierarhiei sociale, ci pe lipsa noastră de reputaţie, ca proaspeţi demnitari necunoscuţi ce eram.

Dacă la francezi n-am avut succes, rămânând şi unii şi alţii pe vechile poziţii, Marchais conservându-şi prosovietismul şi după conturarea fermă a eurocomunismului — varianta occidentală, cu pronunţat caracter teoretic, a nonmonolitismului şi autonomismului românesc —, am încercat la alţii, într-o manieră mai discretă. Ceauşescu ne-a trimis, pe Ştefan Andrei şi pe mine, în Anglia, să-i contactăm pe nu mai puţin încuiaţii comunişti englezi, ca şi pe laburişti, aceştia parcă mai receptivi la ideile modernizării marxismului, şi apoi în Olanda, unde funcţiona un partid comunist subvenţionat direct de Moscova. Ne-am convins că obedienţa faţă de PCUS făcea ravagii — într-o serie de ţări occidentale osificând partidele comuniste, izolându-le de mişcarea muncitorească, transformându-le în entităţi formale dar încăpăţânate, bune numai să ridice mâna în conferinţele internaţionale la mişcarea baghetei sovietice.

PCR s-a orientat apoi în special spre italieni şi spanioli, încheind cu aceştia un pact tacit de solidaritate, care a funcţionat cu succes ani de zile în forurile comuniste unde trebuia să ne opunem dictatului Moscovei, să colaborăm pentru a da documentelor comune o coloratură modernă şi o orientare antihegemonistă.

Dizolvarea lentă a politbiroului şi topirea bonzilor de fier

Preluând şefia partidului după moartea lui Dej, Ceauşescu a înţeles că ambiţiosul său program are toate şansele să fie periclitat, sau cel puţin serios amendat, de organul politic executiv moştenit, Biroul Politic, alcătuit din „baroni” ai nomenclaturii sustraşi activităţii la vedere, beneficiind de fetişul ilegalităţii, cu prerogative secrete, puternici şi individual prin autoritatea acumulată în timp, dar invincibili în grup, ca instanţă inatacabilă şi definitivă. Neputându-se atinge de Biroul Politic înainte de Congresul al IX-lea, s-a mulţumit să-şi facă un nou secretariat, ca instrument de lucru operativ, ca echipă de tăvăleală, pe care bonzii au acceptat-o fiindcă le uşura viaţa, preluând travaliul curent al conducerii partidului. I-a încredinţat treburile organizatorice lui Trofin, sectorul militar lui Patilineţ, propaganda lui Niculescu-Mizil, economia lui Manea Mănescu, activitatea internaţională lui Dalea, iar pe Verdeţ l-a făcut secundul lui Maurer la guvern (ca să-l ajute, degrevându-l de povara administrativă, dar să-l şi împingă în stratosferă).

La Congres, tot ce a putut face a fost să schimbe profilul organului conducător, transformând puternicul Birou Politic, înconjurat de sinistra lui aură militară din epoca stalinistă, într-un mai inofensiv şi democrat organism „civil”, numit blând „comitet politic”, şi delegat să execute hotărârile şi însărcinările largului, popularului Comitet Central, în care îşi trimiteau reprezentanţi toate organizaţiile partidului, ca şi principalele categorii ale populaţiei angajate. A obţinut concesia de a-l lărgi puţin,

introducând în rândurile sale noii secretari înfiripaţi deja, prinzând rădăcini fragede încă, dar vizibile, câţiva vicepreşedinţi ai guvernului şi un număr restrâns de primi secretari de judeţ. Acest pas, apărut nesemnificativ, a fost prima victorie obţinută asupra foştilor colegi, titularii Politbiroului atotputernic de dinainte. Schimbarea titulaturii nu avea numai consecinţe semantice, ci şi efecte politice imediate, făcându-i pe cei „nouă mari” de dinainte şi pe supleanţii lor ca, atunci când şi-au citit funcţiile în presă, să descopere că nu mai sunt ce au fost, ci altceva, pe care nu ştiau încă să-l descifreze bine. Pentru că s-au trezit egali cu tinerii pe care-i mângâiaseră pe cap până mai ieri cu aere paternale, trimiţându-i, cum se spune, după ţigări. Ce mai era Chivu Stoica aşezat cot la cot, la severa masă de şedinţe a organului suprem, cu Patilineţ sau Bergheanu? Ori Drăghici, obligat să se bată pe burtă cu Mizil? Ori Apostol, lângă placidul Verdeţ, până nu de mult „aparatcik” în centrala unde el ocupase cabinetul numărul unu?

Cu fiecare nouă ocazie Ceauşescu mai adăuga unul sau doi din străinii aceştia tineri, fără curriculum vitae răsunător, mai lărgind şi diluând instanţa succesoare a restrânsului şi temutului consiliu al zeilor. Până într-acolo încât, la un moment dat, mai exact în aprilie 1968, eu însumi m-am trezit ales în organul de conducere al partidului. Şi chiar în lipsă, în timp ce mă aflam într-o delegaţie parlamentară în Franţa, şi nefiind decât redactor-şef al *Scînteii*. Cu menţiunea că această consternantă măsură, care m-a lăsat cu gura căscată pe-acolo pe unde mă găseam, a coincis cu îndepărtarea, din acum elasticul organ, a durului Alexandru Drăghici, acuzat de o parte din gravele abuzuri săvârşite în societatea noastră de Securitate. Să ne închipuim: mă trezeam înlocuindu-l pe Drăghici, având ambii valoare de simbol: el de exponent al vechii lumi comuniste brutale, discreţionare, oprimatoare, eu, de produs al celei noi, ieşită din societatea nemuncitorească, neconspirativă, fără nici o legătură cu închisorile, lupta de clasă şi puterea tutelară de la răsărit.

Da, era clar că o parte din foştii titulari pe viaţă ai Biroului Politic deveniseră un balast stânjenitor, fiind incomozi prin spiritul lor conservator şi indezirabili din cauza proastei reputaţii de responsabili ai orientărilor

greşite în partid. Se ştie cum a părăsit Drăghici partidul, la marginea culpei penale, scăpând de o condamnare juridică doar pentru că fapta (mai exact crima comisă) se prescrisese. Evident, partidul n-a pierdut, ci a câştigat prin plecarea lui Drăghici. Îl cunoscusem în deplasarea aceea de pomină în Franţa şi văzusem cât e de mărginit şi ignorant, aş zice acefal, închipundu-mi că promovase numai prin brutalitate şi lipsă de scrupule, într-o epocă însetată, probabil, de asemenea „virtuţi”.

Între timp, în mod amiabil, fără nici un ecou special în public, fusese tras în jos Chivu Stoica, făcut pentru un timp, de formă, secretar, apoi trimis la comisia de revizie şi revizuindu-i-se în întregime cariera de carton.

La momentul oportun i s-a tras preşul de sub picioare şi lui Gheorghe Apostol. Am fost de faţă la prima punere la punct pe care i-a administrat-o Ceauşescu, prinzându-l pe picior greşit. Dacă nu mă înşel, Apostol lucra la guvern, ca vicepreşedinte, şi în timp ce aşteptam — câţiva din Comitetul Politic — în biroul lui Nicolae Ceauşescu de la Consiliul de Stat începerea unei manifestări publice, el s-a trezit criticând orarul de lucru al aparatului. Pretindea că fusese mult mai bun cel de pe vremuri, când se lua pauză de prânz, şi că acum practic trebuie să lucrezi toată ziua. Ceauşescu l-a lăsat să termine, după care i-a spus cu o notă dispreţuitoare: „Adevărul e, Apostol, că te-ai învăţat comod. Te-ai făcut boier, ţi-e gândul la odihnă şi la distracţie, nu la muncă. Dar nu te ţine nimeni cu forţa. Cui nu-i place, să se retragă”. A încheiat cu un ton îngheţat, de ostilitate necamuflată. Apostol n-a zis nimic, s-a întors şi s-a uitat pe fereastră, dar pe noi căzuse parcă o grindină şi aerul se făcuse de iarnă. Maurer şi Bodnăraş s-au făcut că au ceva de lămurit între ei, ceilalţi cercetau desenele covorului şi au respirat uşuraţi când cancelaria ne-a anunţat că putem merge la respectiva manifestare.

Apostol n-a cerut să plece, o fi crezut că a fost aşa, o vorbă spusă la supărare şi şi-o fi propus să fie mai atent cu observaţiile critice, dar la Congresul al X-lea i s-a pregătit ieşirea din conducere cu fast. Doi prim-secretari de judeţ, Dăscălescu şi Pană, i-au făcut un portret de toată frumuseţea, chiar pe liniile trase în fugă atunci de Ceauşescu. Boier, chefliu,

afemeiat, asta au susţinut ei că devenise vechiul tovarăş Apostol, manipulând necruţător nişte probe culese de prin judeţele lor (Galaţi, ca loc de naştere, şi Braşov, ca loc de odihnă), pe care le-au stors de toate semnificaţiile politice. (Dacă nu mă înşel, şi Bârlea a mai adăugat ceva, nu ştiu în ce calitate, şi Ion Iliescu). Apostol n-a mai fost reales în CC, fiind trimis la un insignifiant oficiu al rezervelor agricole şi, după un timp, ambasador în Argentina. La un moment dat, mi-a făcut o vizită la Comitetul Central şi m-a rugat să intervin la Ceauşescu pentru a i se permite soţiei lui să fie distribuită la Operetă, în calitatea de solistă vocală, deoarece conducerea instituţiei cerea o dezlegare specială. L-am satisfăcut, şi Ceauşescu — după un moment de gândire din care am dedus că nu e chiar străin de ezitările celor de la Operetă — a ridicat din umeri, afirmând că nu vede de ce n-ar cânta. I-am transmis răspunsul lui Apostol şi talentata solistă şi-a putut presta nestânjenită profesia. Toate acestea, şi poate încă multe altele explică semnătura pusă de Apostol în 1989 pe scrisoarea „celor şase" (în calitate de fost prim-secretar al partidului pe la începutul anilor '50, când Ceauşescu nici nu ajunsese în centrală).

Oreliştii şi istoria

În anul 1967, profesorul Gârbea mi-a făcut amigdalectomie, operaţie mai degrabă pediatrică, nu prea potrivită la 39 de ani, dar a cărei reuşită avea să mi-o releve toţi oreliştii consultaţi ulterior; nu operaţia în sine are însă importanţă, ci chirurgul, faimosul şef de şcoală cu o înfăţişare de copil bătrân şi cu un debit verbal năucitor. Ne-am împrietenit şi am rămas în relaţii cordiale până la dispariţia sa, eu folosind pretextul oricărui banal guturai ca să-l întâlnesc şi să-i stârnesc logoreea. Cunoscuse o mulţime de oameni şi avea o memorie fenomenală.

Cea mai palpitantă pagină a memoriilor sale orale cuprindea misterul bolii galopante şi al morţii lui Dej. În a doua jumătate a lui februarie 1965, fostul numărul unu al României acuza o oarecare răceală şi l-a chemat pe profesor să-l consulte. Gârbea povestea cu lux de amănunte întâlnirea cu Dej, atrăgându-mi de la început atenţia asupra faptului că nu se aflau prin preajmă nici medicul curant al acestuia, nici ministrul sănătăţii, de unde a dedus că omul politic nu numai că nu-i informase, dar nici nu ţinea ca ei să ştie. L-a impresionat vocaţia lui Dej de a se apropia de semenul său dinăuntru (pe care şi eu i-o remarcasem), de a nu se mulţumi cu aspectul formal al relaţiei. Cei mai mulţi oameni, mai ales când au o anumită poziţie socială şi implicit sunt foarte ocupaţi, dacă au de-a face cu un medic, de pildă, îl tratează exclusiv ca medic, în cel mai fericit caz punându-i o întrebare convenţională despre program ori locul de muncă, sau schimbând cu el două cuvinte despre vreme. Dimpotrivă, Dej a început să-l descoase. Până la urmă, l-a întrebat dacă ar avea ceva împotriva unui păhărel de ţuică

bătrână. Gârbea nu era băutor, iar ţuică nici nu punea pe gură, dar nu putea să-l refuze pe conducătorul României, cu care de altfel vorbea pentru prima dată şi care-i făcea o asemenea cinste. Dej a sunat şi a cerut o gustare, fiind chiar ora potrivită pentru aşa ceva, în jur de 12, se pare, după care s-a oferit pentru consult.

Profesorul şi-a potrivit tacticos ochiul de ciclop în frunte şi s-a apucat să examineze îndelung şi atent, cum îi era obiceiul, urechile, nasul şi gâtul bărbatului de 65 de ani, robust, verde, cu un tonus moral intact, inspirând virilitate şi un remarcabil potenţial longeviv. Gârbea se lăuda întotdeauna, în timp ce se uita minute în şir în gâtul meu, că, spre deosebire de majoritatea oreliştilor, acordă mare atenţie zonei dinapoia nasului, unde de multe ori se ascund indicii esenţiale pentru diagnostic. Se arăta necruţător cu studenţii tentaţi să uite acest amănunt profesional de bază. „Deodată, îmi spune, ce crezi, descopăr în spatele nasului câteva punctişoare roşii. Le cercetez o dată şi încă o dată... Nu era nici un dubiu. Pentru mine, acesta e semnul cert al neoplasmului. M-au trecut sudorile, a început să-mi tremure mâna”, şi-mi arăta, ca dovadă, lăbuţa lui de şobolan. Bietul Gârbea! În mod obişnuit, l-ar fi năucit pe pacient sub o ploaie de fraze despre te miri ce nostimadă, menite să-i deturneze acestuia atenţia şi să-i permită lui să-i pună întrebările detectivist-medicale de rigoare. Dar cu Dej nu-şi putea permite, cu atât mai mult cu cât vulpoiul nu-l scăpa din ochi. A îngăimat ceva despre o rinită mai veche, combinată cu faringită, ambele netratate cum trebuie, şi a vrut să ştie dacă suportă nu ştiu ce picături.

Dej l-a invitat la mescioara alăturată, unde ospătarul pusese gustările de iarnă şi ţuica bătrână. „Dar eu nu-mi terminasem consultul, trebuia să-i palpez neapărat ficatul, fără asta nu-mi puteam definitiva diagnosticul”. Şi-a luat bietul de el inima în dinţi şi i-a spus că răcelile acestea, de fapt viroze în toată regula, acţionează concomitent pe aparatul respirator şi pe tubul digestiv şi l-a rugat să se întindă un minut pe canapea, ceea ce pe Dej l-a cam intrigat. S-a supus totuşi. Profesorul a apăsat pe epigastru, pe stomac, pe colon, cu gesturile clasice, de rutină, şi, începând să îndruge verzi şi uscate ca să-i distragă atenţia, i-a luat în primire ficatul. „De la prima

atingere am găsit tumora şi nodulii, mă privea el cu nişte ochi încă speriaţi după trecerea atâtor ani. Era clar ca lumina zilei, aveam de-a face cu metastază în fază terminală. Gata, mulţumesc, asta a fost tot, mă scuzaţi că v-am chinuit atât, am căpătat eu curaj, şi am dat drumul la langajul profesional. Eu sunt de-ăia de modă veche, i-am spus, cam tipicar, de aceea nici nu prea mă agreează pacienţii, îi preferă pe tineri, mai expeditivi, mai rapizi în decizii, care nici n-au nevoie să examineze prea mult, ştiu totul dinainte şi nu dau niciodată greş". Omul politic a început să râdă, plăcându-i satira fină a profesorului, gustând crochiul muşcător.

Cel mai greu a fost pentru Gârbea să întreţină conversaţia, cu o mină cât de cât luminoasă, surâzătoare, cum se cuvenea, în timp ce gusta din sângerete, altfel delicios, şi cocheta cu păhărelul de ţuică frumos mirositoare. Cu chiu cu vai a trecut timpul considerat reglementar şi i-a cerut oaspetelui voie să plece. Dej s-a ridicat, dar l-a tachinat, apreciind că abstinenţa nu e nici ea bună, reprezentând o formă de extremism, conduita ideală fiind cumpătarea în toate bucuriile şi plăcerile vieţii. „Dar cine crezi că mă aştepta în curtea vilei rezidenţiale?, m-a întrebat profesorul. Însuşi Voinea Marinescu, ministrul sănătăţii de-atunci. Sistemul de alertare fusese pus în funcţiune. Venise personal să vadă ce s-a întâmplat".

L-am întrebat pe profesor ce semnificaţie crede că a avut alerta? Se cunoştea undeva starea reală a sănătăţii lui Dej? Nu se dorea să afle şi alţii de ea? Era vorba de un complot? Punând aceste întrebări, anticipam zvonurile iscate ulterior despre o aşa-zisă iradiere care i-ar fi declanşat lui Dej cancerul spontan, producându-i moartea aproape fulgerătoare. Mă cam încinsesem, filmele poliţiste înghiţite în prima tinereţe dădeau ghes fanteziei. Dacă aş fi avut habar de versiunea iradierii nici n-aş mai fi aşteptat confirmarea bănuielii, aş fi tras o concluzie categorică. Dar profesorul m-a dezumflat. „Nu, domnule, habar n-aveau ce e pe capul lui Dej. Când i-am spus lui Voinea Marinescu, doar că n-a căzut din picioare. A făcut ochii cât cepele. Se tot ţinea după mine şi mă iscodea îngrozit. „I-ai palpat ficatul, zici? E metastază? Aoleo! Ce ne facem, tovarăşe profesor?" Lui Gârbea nu-i venea să creadă că medicul curant nu se gândise la ficatul

lui Dej. Hai, că oreliştii nu se uitaseră în spatele nasului mai treacă-meargă. Asta era hiba lor, şi-şi făcea „mea culpa” că-i lăsase să absolve institutul. Dar ficatul? Ce internişti erau ei? Lucrurile s-au precipitat. Ministrul s-a dus, după câte ştia Gârbea, la Bodnăraş, ca mai bătrân, şi ca legătură ministerială, mi se pare. A fost convocat Biroul Politic. Se pare că i-au spus şi lui Dej până la urmă, dar asta nu ştia precis profesorul Gârbea.

Mi-am amintit că atunci aveau loc alegerile parlamentare şi Dej s-a dus să voteze la circumscripţia lui, aşa bolnav cum era, iar oamenii au constatat în imaginea televizată şi în poza publicată în ziare, o schimbare de mină şocantă a omului până atunci ca stânca. „Are gripă, săracul, se murmura. L-a doborât, deodată, domnule!” Îmi amintesc, de asemenea, că am lucrat, sub îndrumarea lui Răutu, la cuvântul pe care trebuia să-l rostească Dej în deschiderea noii Mari Adunări Naţionale şi că, pe parcursul redactării, caracterul acestuia s-a schimbat total, ajungând să sune până la urmă ca un fel de testament politic. Chiar a zis Răutu ceva în sensul acesta, în timp ce mai făceam ultimele retuşuri — că va rămâne ca un document istoric, un sfat peste timp adresat de primul secretar poporului şi partidului. Dar, la adunarea solemnă a MAN, Dej n-a putut veni şi Răutu a fost însărcinat să citească mesajul primului secretar, anunţând că acesta este indisponibil. De altfel, comisia de medici constituită ad-hoc a început să publice comunicate zilnice despre starea sănătăţii primului secretar, până în ziua când s-a transmis ştirea încetării lui din viaţă.

Că a fost iradiat sau nu (se presupune că sovieticii i-au făcut-o, ca să se răzbune pentru Declaraţia din 1964), e greu de ştiut, dar dacă a fost o boală evolutivă, cum sunt înclinaţi mulţi să creadă, descoperirea ei în faza terminală, absolut întâmplător, de către un orelist, fie el şi somitate naţională, e o palmă pe obrazul medicilor care l-au îngrijit.

Relache profesional

În vara lui 1967, organismul meu, suprasolicitat de munca fără limite la *Scînteia* şi, paralel, de activitatea redacţională la Comitetul Central, în condiţiile în care Ceauşescu iniţia şi comanda documente peste documente — impuse de susţinerea programului său dens, interminabil — organismul meu, aşadar, a cedat. Într-o dimineaţă, la plecarea de acasă, m-am împleticit şi am căzut pe pat. Tensiunea arterială se ridicase la 24 cu 13. Am fost internat la clinica de la Otopeni, unde m-a văzut profesorul C. Iliescu — cel al cărui nume îl poartă Institutul de cardiologie de la Fundeni. Marele specialist a stabilit linia de investigaţie. Sistemul vascular intrase într-o reactivitate aberantă, compoziţia sângelui se modificase grav, inima şi creierul dădeau semne de epuizare. Stabilind un diagnostic sever, profesorul a recomandat în final pensionarea mea, apreciind că o continuare în ritmul de până atunci a muncii ar fi fatală, orice altă ocupaţie împiedicând la rândul ei eventuala recuperare, în care el personal nu prea credea.

M-am odihnit o lună în spital, plimbându-mă prin curtea vastă a stabilimentului medical din afara Bucureştiului, m-am jucat din când în când cu Gabi, pe atunci de numai doi ani, pe care o aducea mama ei, mai puţin stresat şi mai senin decât o făceam acasă, am început un program de gimnastică şi, respectând o schemă medicamentoasă minimă, după o lună, la sfatul medicului curant, excelentul diagnostician prof. dr. Simion Purice, fie-i ţărâna uşoară, am reintrat în fabrica de tocat nervii şi de consumat materie cenuşie. Episodul cardio-vascular sancţionat atât de pesimist de celebrul Tantinel Iliescu, a rămas undeva în urmă, pierdut şi uitat în galopul

existenţei, boala cedând la ritmul draconic al muncii, amânându-şi scadenţa până când nici un stimul n-a mai putut-o intimida şi a trebuit să-i adaug inimii operate un suport electronic.

Bulboanele fluviului social m-au absorbit din nou, prin urmare, dar acel sfârşit de vară, odată cu aroma amară a frunzelor îngălbenite, mi-a adus şi zvonul melancolic al schimbării propriilor mele anotimpuri biologice şi sufleteşti. Am înţeles că tinereţea autentică, forţa aceea invincibilă, parcă de origine supranaturală, pe care o cam risipisem, luându-mă drept maşină, mă părăsea. Fireşte, până la bătrâneţe mai era mult, dar am simţit că atinsesem altitudinea maximă hărăzită fiinţei materiale ce eram, că aveam să mai zăbovesc un timp pe acel vast platou alpin, după care voi începe să alunec iremediabil pe celălalt versant al vieţii, spre prăpastia în care ne terminăm toţi cursa. Au fost premoniţia zădărniciei, tristeţea existenţială a fragilităţii, pe care le-am depăşit, dar care, psihic, m-au marcat ireversibil.

În noiembrie al acelui an am fost invitat de *Pravda* la manifestările sărbătoreşti prilejuite de împlinirea unei jumătăţi de secol de la cucerirea puterii, în imperiul rus, de către bolşevicii lui Lenin — eveniment numit Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie. Mă simţeam cam şubred după severa criză prin care trecusem, dar nu puteam refuza; aveau să fie de faţă numeroşi şefi de instituţii româneşti şi o delegaţie oficială condusă de Ceauşescu însuşi, cu care de altfel m-am întâlnit la Kremlin; personalităţi din toată lumea afluiau spre Moscova pentru a cinsti acea pagină din istoria omenirii, apreciată pe atunci ca fiind cea mai glorioasă. A fost o călătorie tihnită. Gazdele n-au insistat, cum făceau de obicei, să am contacte şi întâlniri, toţi erau ocupaţi, mulţumindu-se doar cu actele noastre de prezenţă la manifestările festive centrale. În rest, m-am lăsat pe mâna soţiei ambasadorului român în Uniunea Sovietică, Teodor Marinescu, succedat de mine, cum am arătat, la Agerpres şi la *Scînteia*, şi pe care acum îl întrebam, în glumă, dacă îl voi urma şi la Moscova, după ce el se va plictisi de această funcţie.

Pe Marghit Marinescu o cunoscusem la CSCA ca unul din cei mai elevaţi inspectori ai consiliului muzicii şi aflasem că, de când venise în

Rusia, pipăise atent subteranele culturii vechi a „Țării socialismului victorios”. Am bătut împreună împrejurimile Moscovei, descoperind biserici medievale, cu arhitectură și decorație pravoslavnică, vestigii ale marilor școli de pictură murală rusească și câteva din capodoperele lui Rubliov, am pătruns în muzee de care nu auzisem, am văzut artă modernă sovietică, spectacole de teatru ce anunțau părăsirea discretă a realismului socialist de către regizori și am cotrobăit până și în faimosul cimitir Novo Device, unde odihnesc spirite alese ale Rusiei de odinioară și, ciudat, rămășițele pământești ale „țăranului contestatar” răsturnat de la Kremlin de polkovnicul ce patrona acum semicentenarul. Rulam fără grabă în limuzina diplomatică a ambasadei, fericit că pot căsca gura liniștit, discutând cu cineva avizat, că nu sunt bombardat de stridente explicații propagandistice, că nu port după mine o liotă de „ocrotitori” și nu trebuie să trec în revistă afectatele mici oficialități culturale din fiecare loc. A prins bine convalescenței mele, ca o scurtă retragere la mănăstire, în calitate nu de cucernic, ci de admirator al tezaurului istoric și artistic pe care călugării, absorbiți de muncă și de rugăciuni, îl ignoră.

În anul următor, am mai beneficiat de o ieșire peste graniță reconfortantă, eu care în calitate oficială totdeauna muncisem pe rupte, iar ca turist supralicitasem latura instructivă a programelor. Făceam parte dintr-o delegație parlamentară de intelectuali, condusă de academicianul Ilie Murgulescu, vicepreședinte al MAN, invitată în Franța de suplul om politic Chaban Delmas, pe atunci președinte al Adunării Naționale, fost prim-ministru și viitor candidat la președinția Franței. Am atins câteva puncte de mare interes cultural, ne-am cărat prin instituții prestigioase, purtând convorbiri formale cu grupuri omoloage, am făcut față unor dineuri copioase și ne-am bucurat cât am putut de soarele Parisului și de lumina mirobolantă a unor ținuturi franceze cu adevărat magnifice, cunoscute din pânzele impresioniștilor. Singurul incident care mi-a tulburat confortabila excursie a fost vestea, neprecedată de nici un semn avertizator, că pe 18 aprilie (ziua mea de naștere), furtunoasa plenară a Comitetului Central care se războise cu Securitatea m-a ales membru supleant al Comitetului Politic.

Personal, faptul mi-a dat serios de gândit, iar membrii delegaţiei şi gazdele au început, brusc, să mă privească mai insistent şi cu alţi ochi. Dacă nu mă înşel, o publicaţie apropiată Adunării Naţionale m-a supus şi unui interviu, manifestând curiozitate faţă de o presupusă legătură dintre condamnarea lui Drăghici şi promovarea mea.

Am mai făcut apoi o călătorie în Cuba tropicală, unde mai fusesem cu opt ani în urmă, dar într-un context de care tocmai trebuie să mă ocup.

1968, anul îngropării de către URSS a experimentului regenerării socialismului european

Anul 1968, în care am intrat — pe aceste file memoriale — de o manieră atât de facilă şi destinsă, cu plimbări convenţionale, belfereşti, avea să se înscrie în istoria Europei prin seisme politice produse de două epicentre şi reverberând în întreaga lume. Un observator atent ar fi putut identifica mai din vreme momentele şi sursele acumulării energiei sociale periculoase. În 1966, la o aniversare de partid, şi în 1967, la Conferinţa Naţională, Ceauşescu făcuse în gura mare, solid documentat şi cu argumente zdrobitoare, rechizitoriul Cominternului, acuzându-l că îngenunchease partidele comuniste sub călcâiul Moscovei, instituţionalizând subordonarea, sclavajul în slujba PCUS, obligând aceste partide să întoarcă spatele realităţii naţionale, propriilor popoare, chiar să le trădeze interesele şi să urmeze orbeşte ordinul şi modelul sovietic. Procesul intentat complotului pentru deznaţionalizarea mişcării muncitoreşti nu avea caracterul unei pure investigaţii istorice, demonstra daunele conducerii revoluţiilor dintr-un centru unic şi clama nevoia imperioasă a independenţei de gândire şi acţiune a tuturor partidelor, avansând teza egalităţii, a dreptului la identitate şi diversităţii politice.

În 1966 nu ştiam dacă mai există cominternişti în conducerea partidului nostru, dar am asistat la scene semnificative. Înainte de prezentarea publică a raportului pentru aniversarea partidului, Ceauşescu a difuzat textul membrilor Comitetului Politic, rugându-i să-i prezinte personal eventualele observaţii. Unii l-au depus la cabinet fără nici o adnotare, semn că nu aveau

obiecţii, că erau de acord. Bârlădeanu a ţinut să intre şi să-l pună ostentativ pe masă. Ceauşescu îl privea dezinteresat, leneş, fără nici o expresie. „L-am citit pe nerăsuflate, a comentat musafirul, e pur şi simplu captivant. Ca un roman. Face o impresie extraordinră. Felicitări!” Poate dacă nu aş fi fost de faţă, Bârlădeanu ar mai fi adăugat ceva, simţeam că o idee rămăsese încă nerostită. S-a mulţumit cu atât şi a plecat, stăpânit de o vioiciune neobişnuită. În timp ce se îndepărta, Ceauşescu şi-a lungit faţa cu o grimasă prin care se semnalează de obicei calificativul „aiurea”. Apoi a devenit serios şi şi-a aplecat privirea asupra materialului la care lucram. Iar undeva, la Marea Adunare cred, într-o pauză, s-a apropiat Răutu şi, arătându-ne materialul, n-a rostit decât cuvântul „excepţional”.

Prin urmare, în 1966 şi 1967, pornind modest de la istoria partidului român, Ceauşescu a denunţat practicile cominterniste vechi şi, implicit, pe cele noi, asemănătoare, cerând respectarea dreptului tuturor de a gândi cu capul propriu şi de a adopta modelul de socialism dorit. În aprilie 1968 merge mai departe şi denunţă Securitatea ca instrument de opresiune politică, factor de denaturare a socialismului şi element de cultivare a suspiciunii în locul unităţii naţionale. Fuseseră atacate astfel atât pârghia externă, cât şi pârghia internă de alienare a socialismului: dominaţia străină asupra popoarelor şi asuprirea militară din interior. În acest context plesneşte mugurul a ceea ce s-a numit „Primăvara de la Praga” — un nou şi grav act de acuzare a modelului unic impus de Moscova. Era vorba acum de denunţarea metodelor birocratice, supracentralizate de conducere a economiei etatizate şi de cererea expresă a reformării sectorului producţiei materiale. Prea mult! Fuseseră luate la refec partidul — conducătorul revoluţiei, securitatea — paloşul revoluţiei şi economia — baza regimului comunist. Esenţialul! Pământul începuse să frigă sub picioarele Moscovei. La Kremlin, papa cel roşu şi conciliul său au hotărât că nu se mai poate tolera. S-a pus piciorul în prag. I-au arestat pe cehi, i-au purtat prin cetatea de scaun a Vaticanului comunist ca pe nişte sectanţi spurcaţi, i-au ameninţat şi le-au cerut să abjure. Dar s-a văzut că nu aceasta era soluţia. Soluţia era

zdrobirea prin forţă a curentului reformist, trimiterea tancurilor la Praga, curăţarea partidului şi a instituţiilor de stat, revenirea cu orice preţ la matcă.

Problemele înnoirii socialismului se aflau într-o interdependenţă organică. Principala condiţie a acestui proces era abolirea definitivă a Cominternului, desfiinţat numai în formă, acceptarea existenţei unor partide independente, recunoaşterea fără rezerve a dreptului statelor socialiste de a-şi elabora politica de sine stătător. Respectiv, teza cu care îşi începuse campania inovatoare Nicolae Ceauşescu. Intervenţia militară a URSS şi a sateliţilor săi a confirmat raţionalitatea orientării româneşti, faptul că fără această cucerire nu se putea realiza nimic. Ceauşescu, după cum se ştie, în acele zile fierbinţi n-a ezitat să se ducă la Praga. El nu se pronunţa, la obiect, asupra soluţiei concrete preconizate de cehi în reforma economică, cerea pentru aceştia dreptul de a fi lăsaţi să procedeze cum cred de cuviinţă. S-a deplasat la Praga să-şi apere propria teză, enunţată încă la Congresul al IX-lea, de care era conştient că depinde totul. Nu se simţea nevoia ca cineva să fie sau să nu fie de acord cu ce voiau cehii. Aceasta era problema lor. Ei urmau să suporte consecinţele, dacă ar fi greşit, sau să culeagă roadele, dacă aveau dreptate. Numai ei puteau acţiona în numele poporului şi nu aveau de dat socoteală altcuiva decât acestui popor.

Ruşii au organizat, cum se ştie, o agresiune militară cu trupe şi blindate aeropurtate, deşi aveau acolo armată permanentă de ocupaţie. Au pus la cârmă pe cine au vrut, i-au surghiunit pe reformişti, au stabilit punct cu punct programul de guvernare a Cehoslovaciei, restabilind autoritatea modelului sacru şi au înăbuşit orice aspiraţie spre schimbare. URSS a impus în Cehoslovacia propriul tip de socialism, prin forţa armelor. Ce însemna aceasta? Că nu mai există Cominternul, că PCUS s-a îmblânzit, că dogma a murit şi în locul ei se dezvoltă un marxism creator, că între partidele comuniste s-au instaurat relaţii noi, de respect şi egalitate, cum susţinea propaganda sovietică? Nici Stalin nu îndrăznise să-şi impună voinţa politică atât de dur. L-a bălăcărit pe Tito în toate felurile, dar n-a trimis armată peste el. Şi nu i-ar fi fost greu. Chiar prin România puteau trece diviziile de tancuri. Murea de ruşine sau de teamă faţă de occidentali? În 1948 îi era

chiar mai uşor, Armata Roşie avea o poziţie mai favorabilă. Şi apoi, ce-ar fi făcut occidentalii? Cum au stat în expectativă în vara anului 1968, aşa s-ar fi comportat şi cu douăzeci de ani în urmă.

Dar dacă a putut reduce Cehoslovacia la tăcere cu ajutorul armatei, ce a împiedicat URSS să procedeze la fel şi cu România? Nu cumva faptul că aici nu mai avea un cap de pod militar, că armata de ocupaţie fusese retrasă? Şi nu şi atitudinea hotărâtă a românilor, care s-au înrolat în gărzile patriotice şi au declarat că vor lupta pentru apărarea independenţei ţării, indiferent de culoarea lor politică? Bineînţeles, a atârnat greu în balanţă şi avertismentul ferm al preşedintelui SUA, care a spus răspicat Uniunii Sovietice: „Nu dezlegaţi câinii războiului!" Românii nu vor uita niciodată această mică frază, pentru rostirea ei de către persoana cea mai autorizată să reprezinte SUA vor manifesta întotdeauna recunoştinţă faţă de americani. Dar de ce nu a rostit aceste cuvinte Johnson şi în apărarea Cehoslovaciei? Nu din cauză că cehii n-au manifestat intenţia de a pune mâna pe arme ca să-şi apere ţara? Şi din cauză că în Cehoslovacia exista armată sovietică de ocupaţie? Parcă lucrurile se leagă, într-un fel.

Sovieticii n-au îndrăznit să atace România, ştiind că noi ne-am fi opus, am fi luptat cu arma în mână. Dar ce atitudine ar fi adoptat forţele noastre militare, armata şi securitatea? În privinţa lor, răspunsul nu cred că e prea uşor de dat. Aceste organisme naţionale au fost create, la timpul lor, de sovietici, şi multe din cadrele lor de bază au fost instruite tot de aceştia. În 1989, armata şi securitatea au urmat linia trasată din afară, trădându-l pe şeful statului, arestându-l, judecându-l sumar şi tendenţios şi împuşcându-l în curtea unei cazărmi. Dacă sovieticii ar fi trasat atunci această linie — şi alta nu e posibil de presupus — nu s-ar fi găsit generali care să fraternizeze cu „eliberatorii", să ordone întoarcerea armelor împotriva gărzilor patriotice şi a liderilor de partid declaraţi „duşmani ai socialismului"?

De altfel, URSS nu a făcut atunci decât să amâne deznodământul conflictului şi pedepsirea promotorilor înnoirii României, a militanţilor pentru principiul dreptului suveran şi al diversităţii. În 1968, patronii Cominternului de la Moscova au oprit cu tunurile procesul înnoirii, iar

reformarea sistemului în Cehoslovacia au dat-o pe mâna unor vânduţi care au întors roata spre dogmă şi supunere. România au ţinut-o sub ameninţare, deturnând-o şi pe ea de la elanul regenerator. Experimentul democratic în cele două ţări socialiste de avangardă din Europa, Cehoslovacia şi România, a fost oprit. România a continuat polemica de principiu cu URSS, dar, practic, n-a mai înaintat pe calea deschisă, ba a început să dea înapoi. Ceauşescu şi-a descoperit o prudenţă, însuşită probabil de la Dej, care l-a făcut mai mult să vorbească despre o nouă practică a socialismului decât să o aplice. A revenit şi la conceptul de monopol al partidului, şi la birocratismul statal, şi la centralismul economic, şi la critica socială dirijată. Odată cu răpunerea Cehoslovaciei şi cu încercuirea militară a României, experimentul perfecţionării şi modernizării socialismului în ţările europene a fost definitiv îngropat.

Miracolul unităţii naţionale

După încă douăzeci de ani, adică în 1989, sovieticii au reuşit să-i atragă pe americani de partea lor, ceea ce le-a permis să-şi plătească poliţele şi faţă de România. Judecat şi condamnat „în contumacie” în 1968, în 1989 Ceauşescu a fost pus la zid. Ridicolul victoriei URSS constă în aceea că papalitatea comunistă de la Kremlin nu şi-a mai impus, atotputernic şi omniprezent, propriul model. Păcăliţi de americani, sovieticii au trebuit să renunţe la el. Ba i-au obligat şi pe sateliţi să-i urmeze în marele crah. S-au pus în fruntea procesiunii inverse, către capitalism, mărşăluind şi azi prin mocirla tranziţiei.

În 1968 a intrat în acţiune şi un al doilea epicentru seismic european. De Gaulle, aflat în vizită oficială în România, s-a urcat în avion şi a plecat pe fugă acasă, unde societatea clocotea sub furia tineretului de stânga. Valul nemulţumirii tinerei generaţii s-a întins în toate ţările occidentale, zguduind din temelii un sistem ce se credea mult mai stabil decât comunismul. Poate această situaţie a favorizat atunci, într-un fel, intervenţionismul militar sovietic, creând în Occident panică şi derută. Pe de altă parte, nici manipularea contestatarilor occidentali de către URSS nu a fost posibilă în condiţiile conflictului intercomunist, permiţând statelor capitaliste să amortizeze mai uşor mişcarea ce ameninţa să se transforme într-o gravă revoluţie anticapitalistă, de care lumii vestice nu-i prea mai place să-şi amintească. Sunt concordanţe şi coincidenţe de care nu se mai vorbeşte nicăieri.

Întorcând ochii minţii spre evenimentele de acum aproape patru decenii, spre noaptea aceea fierbinte din 22 august 1968, revăd culoarele şi cabinetele sediului Comitetului Central intrate într-o solemnitate laborioasă, exprimând o mută, spectrală febrilitate, ca interiorul unei mari cancelarii unde se pun la cale, decisiv şi silenţios, nu numai pagini de istorie naţională, ci şi destine mondiale. Ici-colo, întâlneai lucrători gravi, ducând în mâini benzi de teleimprimator sau proaspete pagini dactilografiate, închizând şi deschizând uşi ca într-un vis ceţos şi apăsător. Lumina electrică avea o strălucire obosită, lăptoasă, ascunzând prin unghere mistere de curând volatilizate sau care ezitau să se exteriorizeze. Liderii politici ai momentului, unii abia coborâţi din maşini negre, la cele trei intrări ale clădirii, alţii pregătindu-se să pătrundă în sala de şedinţe ori, dimpotrivă, ieşind pentru a mai culege informaţii din birourile conectate telefonic la diferite puncte sensibile, se distingeau printr-o neobişnuită economie de gesturi şi cuvinte şi o mare lentoare, de parcă timpul îi aştepta în toată imensitatea veşniciei lui sau, invers, se consumase în întregime şi ei ajunseseră în afara lui.

Nicolae Ceauşescu avea o mină de gânditor melancolic, surprins într-o blândă meditaţie metafizică, rămas pe chip cu revelaţii neduse până la capăt. Se arăta neobişnuit de atent şi respectuos cu toată lumea, ca şi când se afla acolo în calitate de dispecer însărcinat să afle dorinţele abstracte ale fiecăruia. Îmi dădeam vag seama că sunt tentat să interpretez altfel toate lucrurile. Susura în mine încet, fără să-i detectez izvoarele, un început de bucurie copilărească, de genul celei trăite la Crăciun sau la Paşte, când prin preajmă foşnesc personaje supranaturale, devenite familiare în repetarea periodică a etericelor întâlniri. Sigur că îmi era clar fondul dramatic al evenimentelor, că vedeam schema politică şi înlănţuirea de cauze şi efecte concrete, de opţiuni şi consecinţe periculoase, dar dincolo de acestea se profila un fel de naştere sau de înviere şi aceasta mă umplea de tainica fericire a miracolului. Mă întreb, nu aceasta era starea de spirit generală în acele zile în România? După lungile şi bulversantele frământări sociale din deceniile ce precedaseră momentul, după necruţătoarea duşmănie fratricidă

inaugurată de atrocităţile pro şi contra mişcării legionare, continuate de politicile fasciste şi antifasciste, de încleştările cu caracter de clasă culminând prin înlăturarea brutală a rivalilor regimului comunist, acest popor nu trăia oare o clipă — pe jumătate reală, pe jumătate utopică — de miracol, văzându-se, în sfârşit, unit în primejdie, hotărât, printr-o tresărire din adânc a demnităţii, să se adune laolaltă, de o singură parte a baricadei, pentru a se opune dictatului şi robiei?

Mi s-a întipărit în minte efigia balconului Comitetului Central într-o dublă ipostază: real, aproape palpabil, aşa cum l-am simţit în dimineaţa de 22 august, când Ceauşescu a condamnat URSS şi Tratatul de la Varşovia şi ne-a angajat în opoziţie faţă de imperialismul sovietic agresiv şi, transfigurat artistic, ca un simbol de epocă şi de renaştere naţională, în basorelieful de lut ars, cărămiziu, realizat de sculptorul Oscar Han la scurt timp după consumarea evenimentului. Pe marmura pavimentului acelui balcon, conceput poate ca ornament arhitectural, nu ca tribună politică de masă, au încăput toţi membrii Comitetului Central şi invitaţii plenarei abia încheiate. Demnitarii de frunte de atunci se înghesuiau cu modestie în spaţiul restrâns, nu atât pentru a încăpea mai bine, cât parcă pentru a-şi eclipsa importanţa conferită de gestul istoric, cumva intimidaţi de propria temeritate în exercitarea unei autorităţi ce avea să afecteze nu numai propria ţară, ci şi opinia publică de dincolo de graniţele ei. Persoanele aflate în rândul din faţă, colaboratorii apropiaţi ai şefului României, arborau involuntar expresii mustrătoare la adresa celor pe care tocmai îi incrimina vorbitorul, în proclamaţia sa politică acuzatoare, nelăsând nici un dubiu asupra verdictului românesc şi a angajării ţării. Ceilalţi îşi auzeau ecoul propriului vot unanim, abia pronunţat în sala mare a plenarelor.

Piaţa Palatului, tixită de bucureştenii puşi în mişcare din viul nopţii de informaţiile radiodifuzate, ca şi de colectivele din care făceau parte, reacţiona ca un uriaş aparat electronic ultrasensibil. Urechile asistenţilor prindeau spontan şi exact nu numai cuvintele emise de vorbitor, ci şi unda gândirii şi voinţei sale, culegând din zbor sensurile profunde ale unui apel infinit mai semnificativ şi bogat în înţelesuri decât lexicul său. Ei, bine,

acolo se afla acel popor de care vorbeam, reconstituit în diversitatea sa firească, regăsindu-şi motivaţia unităţii dincolo de culorile politice, preferinţele şi revendicările sociale vechi şi noi. Acolo se adunaseră locuitorii ce populau şi vor popula întotdeauna acest străvechi ţinut daco-roman, reductibili în final la un mesaj sacru şi inalienabil — acela de a-şi ţine dreaptă coloana vertebrală în comunitatea continentală şi mondială, de a nu-şi ceda drepturile suverane, de a transmite urmaşilor, nepătată, demnitatea de popor mic, dar viteaz, de a nu se lăsa îngenuncheaţi şi pălmuiţi de aroganţa puternicilor lumii.

După două decenii, balconul Comitetului Central a fost din nou pus în funcţiune — sub presiunea unor evenimente inverse ca sens, cu determinări mascate de data aceasta dar având aproximativ aceleaşi surse. Cei ce s-au perindat în noua împrejurare prin faţa microfonului, uitând lecţiile istoriei, au sfidat imperativul unităţii naţionale, ca şi comandamentul nesupunerii faţă de străini. Unii, fără să-şi dea seama, alţii, perfect conştienţi, l-au dus în faţa plutonului de execuţie pe omul care recâştigase adeziunea fundamentală a întregului popor la o politică de raţionalitate principială şi măreţie a demnităţii. Cei pe care i-a sfidat, ca un brav patriot român, în 1968, l-au răpus cu ajutorul vânzătorilor de ţară în 1989. A fost o umilitoare înfrângere pentru poporul nostru, cu unica speranţă că, poate, trecătoare.

Basorelieful prin care Oscar Han preamărea clipa de glorie naţională din 1968 (nimeni nu-l poate acuza de simpatie pentru comunism pe acest caustic artist şi pamfletar interbelic, supravieţuind parcă doar pentru a monitoriza gestiunea comunistă a independenţei României) n-a fost spart ostentativ, în văzul lumii, în decembrie 1989, când s-a blamat această gestiune. Dar Han, dacă ar trăi, i-ar putea modela replica şi, prin aceasta, şi-ar realiza până la capăt datoria de artist cronicar al destinului propriei ţări.

După 18 ani petrecuţi la Casa Scînteii

Piguleam împreună cu N. Ceauşescu, în cabinetul său, finisarea nu mai ştiu cărui document de partid, când, intempestiv ca întotdeauna, intră pe uşă P. Niculescu-Mizil, secretarul cu propaganda, presa şi cultura (vechea Direcţie condusă timp de două decenii de Leonte Răutu, numit vicepreşedinte al guvernului cu bunurile de consum). Nu ştiu cum fusese în fostul Birou Politic, dar Ceauşescu introdusese în relaţiile curente dreptul membrilor Comitetului Politic de a intra în cabinetul său neanunţaţi, la orice oră, fără a mai bate măcar la uşă. Aşa se şi explică de ce am putut fi martor la o sumedenie de scene petrecute în acel cabinet, avându-i protagonişti pe colegi de-ai mei ale căror treburi nu mă priveau. Mizil nu arăta prea jovial şi, cunoscându-l bine, Ceauşescu a sesizat. „Ce e, Mizil, ce s-a întâmplat?"

Se întâmplase, într-adevăr, ceva. În acele zile — ne aflam în vara sau toamna lui 1968 — se ţinea o conferinţă a scriitorilor, detaşamentul artistic cel mai ataşat lui Ceauşescu în dramatica bătălie împotriva brutalei contestări sovietice a suveranităţii statelor încarcerate în Tratatul de la Varşovia. P. Niculescu-Mizil tocmai fusese informat că la respectiva conferinţă lucrurile au căpătat brusc o întorsătură neplăcută. În sală se constituise un grup de tineri nesatisfăcuţi de gestiunea administrativ-organizatorică a mai vârstnicilor, oricât de prestigioşi erau aceştia, revendicând schimbări în statut şi în tehnica alegerii nucleului conducător. Ca şi când atâta n-ar fi fost de ajuns — respectiv tulburarea lucrărilor importantului for — s-au apucat să redacteze şi o telegramă de protest către Comitetul Central al Partidului. Ceauşescu începuse să se plictisească şi de

la un punct îşi întorsese privirile către pagina dactilografiată din faţa sa, urmărind cu stiloul în mână un rând unde i se păruse că ceva nu sună prea clar. Mizil a dat să mai adauge ceva, o completare sau o explicaţie, şi atunci N.C. a ridicat mâna cu stiloul şi a făcut semnul agentului de circulaţie care comandă oprirea vehiculului. „Ştiu, măi, o am şi eu. Uite-o acolo, pe masă” şi l-a îndrumat cu aceeaşi mână spre biroul unde se afla, pusă peste un maldăr de hârtii curente, telegrama grupului „disident” din Uniunea Scriitorilor. Mizil nu s-a dus la masa de birou, deţinea şi el o copie a telegramei şi tocmai o scosese din dosarul ţinut în mâini. A arătat-o, desigur, cu un gest mai reţinut decât dacă ar fi avut caracterul unui document inedit, cum crezuse, şi fără să se lase câtuşi de puţin intimidat, şi-a spus părerea despre incidentul petrecut, catalogându-l cel puţin ca un act de indisciplină şi desconsiderare a organelor constituite, chiar a obştei în întregime.

Ceauşescu s-a hotărât să lase în pace rândul ce-i dădea de furcă şi a împins maldărul de file, parcă gata să se ambaleze într-un dialog, dar în ultima clipă s-a răzgândit. S-a lăsat doar pe spătarul scaunului şi a întrebat moale, cu plictiseala iniţială, acum expusă nestingherit: „Şi ce vezi tu rău în faptul că nişte scriitori tineri se adresează, printr-o telegramă, secretarului general al partidului? N-au scris nici la Europa Liberă, nici la americani. Nici chiar la Moscova!”, şi şi-a întors spre mine săgeata unui ochi fals ameninţător. Mizil nu s-a lăsat, a mai comentat ceva, dar se vedea că numai de formă, ca să nu-i dea pe loc satisfacţie şefului. Îi ştia obiceiul de a tăia uneori elanuri provocate de un zel deplasat, prin duşul rece al logicii simple, elementare, una exclusiv de bun simţ. „Mai lăsaţi-i, măi, în pace, să respire şi ei, nu-i dădăciţi atâta! Ei se supără, ei se împacă, aşa sunt scriitorii. Văd că noi, pe aici, mai trebuie să ne obişnuim cu democraţia, ei au deprins-o repede.”

Mizil a făcut o glumă, a râs copios, cum îi era felul, şi a plecat bine dispus, încântat că incidentul, nevalidat ca atare, s-a stins în faşă. În liniştea aşternută, Ceauşescu a concluzionat laconic: „Îi dădăcesc, îi dădăcesc ca la şcoala primară”, dar înţelegeam că nu se referea numai la mărunta

întâmplare de la conferinţa naţională a scriitorilor, nici doar la Mizil şi la acest domeniu delicat al vieţii sociale, ci la un stil general de conducere, la o practică de partid veche, ce se dovedea îngrozitor de rezistentă, cu rădăcini înfipte adânc în istoria relativ scurtă dar acaparantă şi copleşitoare a socialismului (cum îi ziceam pe atunci, şi care nu fusese decât dominaţia unei clase, serioase şi bine intenţionate moral, dar obtuză şi fanatică, uimitor de permeabilă la dogma slavă a supunerii oarbe).

Am continuat să parcurgem pagina, rezolvând ceea ce-i displăcea lui N.C. la o anumită frază, după care el a ridicat capul şi mi-a spus, cu aerul că şi-a adus aminte de ceva şi vrea să-mi transmită ideea până nu uită: „Ne-am gândit să te aducem aici. Ce-ai zice?" Evident, am fost luat prin surprindere. Totuşi, m-a frapat pluralul. „Ne-am gândit." Ce sens avea? Îi era ruşine să recunoască deschis că el se gândeşte, el dirijează politica de cadre, el numeşte în funcţiile înalte? Nu-mi găseam cuvintele, vedea că m-am poticnit. Întrebarea elementară ar fi fost: „Ce aveţi în vedere?" Dar mi se părea vulgară. Şi-o fi dat seama că formularea sa eliptică avea caracterul unei provocări nu prea elegante, pentru că s-a corectat. „Am în vedere, a zis, cu aerul că se gândeşte atunci, chestiunea fiind evident dinainte elaborată, să preiei presa, cultura şi învăţământul. Mizil are prea multe pe cap. Iar în domeniile astea tu ai lucrat." Cu excepţia învăţământului, mă gândeam, dar n-am făcut obiecţie. De altfel, cu ocazia transpunerii în fapt a proiectului, N.C. a renunţat singur să-mi mai repartizeze învăţământul, lăsându-l mai departe în răspunderea lui Mizil, pus să se concentreze însă în special asupra propagandei, căreia Ceauşescu i-a acordat toată viaţa o importanţă capitală, surclasând-o, cred, chiar pe cea a organizatoricului. Nu l-am auzit vreodată că de organizatoric ar depinde conştiinţa maselor, adică factorul principal, după el, al construcţiei socialismului, dar de propagandă, de un milion de ori.

N-am comentat în nici un fel propunerea lui N.C., am scuturat doar de câteva ori din cap, cred, în sensul că înţeleg raţiunile ce-l determinau să o avanseze, părându-mi-se de prost gust să-mi exprim îndoiala că aş face faţă sau regretul că părăsesc din nou profesia predilectă, convingerea mea fiind

că gazetăria poate fi practicată foarte bine şi din afara unei redacţii. De altfel, recunosc, la *Scînteia* începusem să mă plictisesc. Îmi realizasem programul, dădusem ziarului alt chip şi alt suflet, putea funcţiona de-acum foarte bine în noua formulă şi fără mine. Îl adusesem pe Alexandru Ionescu, fostul meu coleg de facultate, de ucenicie gazetărească la *Contemporanul* şi de „perfecţionare postuniversitară" la „Jdanov", în calitatea de prim-adjunct şi aveam încredere că va continua „linia neabătut", cum se spunea. Nu mai mă reţinea nimic, în mod intim şi de nedesfăcut, la *Scînteia*. Îmi puteam da drumul pe fluviul vieţii, doream să văd şi alte ţinuturi, să înot în larg, mai la adânc, prin bulboane mai repezi.

La proxima plenară a Comitetului Central — până atunci, subiectul n-a mai fost abordat niciodată între noi doi, ca şi când ambii am fi uitat cu desăvârşire de discuţia aceea neverosimil de laconică —, la punctul „probleme organizatorice" (acesta suscita întotdeauna cel mai mare interes din partea participanţilor) N.C. a pus la vot alegerea mea ca secretar. Repartiţia sarcinilor urma să se stabilească ulterior. Prezentarea făcută persoanei mele înainte de solicitarea votului a fost „epocală". „Îl cunoaşteţi pe tovarăşul Dumitru Popescu", a spus, şi s-a oprit, rotindu-şi privirea cu o ironie nedisimulată asupra sălii, ca şi când ce urma avea să confirme cu vârf şi îndesat supoziţia, iar pe cei ce ieşeau din raza ei de cuprindere avea pur şi simplu să-i lase „paf" cu ineditul oferit. Dar după presupusa pauză de efect, n-a mai urmat nimic. Ce se întâmpla? Eram atât de notoriu încât orice cuvânt despre mine devenea superfluu, ori cunoaşterea aceasta, fiind o simplă formalitate, putea lipsi foarte bine, şi cu ea şi fără ea tot acolo ajungând. Cei ce-şi făcuseră o părere despre mine s-au resemnat să nu afle şi opinia şefului ce le cerea să mă promoveze, iar ceilalţi s-au lăsat sugestionaţi de încrederea aprioricã a lui N.C. în buna lor informare şi n-au obiectat nimic.

De la *Scînteia* am luat cu mine trei oameni: şoferul George Preda, deoarece dădea semne că s-a acomodat cu mine, secretara, Ica, o femeie cinstită şi fără ascunzişuri, ce mă proteja cât îi stătea în puteri, fără ostentaţie şi fără cunoscuta gamă profesională de minciuni şi, pentru o

funcţie nouă, aceea de şef de cabinet, un redactor, nu prea strălucit, de care colectivului să-i vină greu să se dispenseze, prezentând în acelaşi timp avantajul de a cunoaşte cât de cât lumea culturală. E vorba de Mircea Horia Simionescu, succedat cu brio în rolul de consemnatar muzical, dar la altă dimensiune, cu o competenţă reală, de Smaranda Oţeanu, strălucită absolventă a Conservatorului Ciprian Porumbescu. Postul, de rang destul de înalt, corespunzând cel puţin directorului general de minister, i s-a părut Cancelariei exagerat în raport cu experienţa redactorului, dar am garantat pentru el şi mi s-a făcut hatârul de a fi acceptat.

În aerul rarefiat al eşalonului unu

Aşa părăseam Casa Scînteii, după mai bine de 18 ani (e o mică licenţă aici, pentru că în 1950-1952 redacţia *Contemporanului* a funcţionat într-o clădire de pe Calea Victoriei), şi mă mutam în sediul din Piaţa Palatului, unde aveam să zăbovesc nu mai puţin de 13 ani. În centrala partidului se făcuseră unele schimbări organizatorice, aşa-zis simplificatoare. De pildă, vechea secţie culturală, cu care avusesem de-a face îndeaproape în calitate de vicepreşedinte al CSCA, dispăruse, eu moştenind de la Paul Niculescu-Mizil doar un post de consilier, ocupat de filosoful Dumitru Ghişe. Secţia de presă, deşi serios ajustată, fiinţa, avându-l în frunte pe Bujor Sion, vechi activist central, fără experienţă în profesie, dar cunoscător al redacţiilor şi al lumii gazetăreşti. Sincer vorbind, lipsa secţiei culturale nu m-a deranjat. Aceasta răspundea reprezentării lăudabile, din acel moment, a lui N.C. asupra răspunderilor şi stilului de muncă al secretarului, ce trebuia să întreţină relaţii directe cu uniunile de creaţie, cu Ministerul Culturii şi cu oamenii de artă reprezentativi. Mi-ar fi convenit să lipsească şi secţia de presă, încântându-mă ideea ca înrâurirea mea asupra redacţiilor să se exercite prin intermediul colegilor şi prin contacte periodice cu ansamblul colectivelor, cum de altfel s-a şi întâmplat, cu deosebire că instructorii secţiei, căutându-şi de lucru, bruiau şi ziarele, mă bruiau şi pe mine.

Ministerul Culturii, numit în virtutea inerţiei tot CSCA, ca pe vremea mea, dar fără originalele Consilii ale oamenilor de artă, îl avea în frunte pe arhitectul Pompiliu Macovei, cunoscut pentru relaţiile sale cu partidul comunist din ilegalitate, cu principalul merit cultural că era soţul talentatei

şi voluntarei pictoriţe Ligia Macovei, pe profesorii Virgil Brădeţeanu şi Alexandru Balaci, ca şi pe poetul Ion Brad, un timp, şef adjunct al secţiei culturale, trimis pe bună dreptate să mai coboare cu picioarele pe pământ stratosfericul nucleu conducător al acestei importante pârghii a culturii româneşti.

Un singur lucru aş fi putut invoca în sprijinul meu, dacă aş fi ezitat să urc această treaptă: că am avut nu de mult prima criză gravă a unei boli cardio-vasculare diagnosticată ca esenţială — prin urmare incurabilă — şi că medicii au fost atât de severi în privinţa regimului de viaţă, încât mi-au recomandat pensionarea. Nu ştiu dacă aş fi uzat de acest argument redutabil, în cazul când mi-ar fi venit în minte, dar adevărul e că uitasem de boala mea.

Nu eram fascinat de noile răspunderi sociale, nici din cale afară de curios; ceea ce m-a făcut să le accept fără ezitare a fost un anumit spirit sportiv, posibilitatea de a-mi încerca puterile peste o anumită ştachetă. Nu aveam conştiinţa că intru într-o lume nouă, radical diferită de cele prin care trecusem, şi nici nu a fost aşa, decât în măsura în care mi-a înmulţit restricţiile, m-a făcut să respir aerul închis al unui cerc îngust, în care schimbarea unuia sau altuia nu aducea nici o primenire, şi să regret că nu am libertatea să ies pe străzi când am chef, să lipsesc atâta cât vreau, fără grija că în absenţă mă căuta impacientat şi chiar scandalizat Nr. 1, de care mă legau acum nu fire invizibile, ci adevărate otgoane, imposibil de rupt doar cu puterile proprii. A mai fost o consecinţă neprevăzută şi aceasta chiar a generat o impresie de izolare şi însingurare, mutarea obligatorie într-o locuinţă de protocol din cartierul Primăverii. Locuisem pe şoseaua Kiseleff, într-unul din blocurile construite de gospodăria de partid şi dacă spaţiul nu era grozav împărţit, cadrul citadin îmi convenea de minune. Mai înainte stătusem multă vreme în centrul Bucureştilor, pe Calea Victoriei, în apartamente vechi, improprii, şi într-un interludiu de câţiva ani fusesem cu familia cobaii gospodăriei de partid ce construise câteva blocuri amărâte, cu odăi de liliputani, din cretă, fără absolut nici o izolare fonică. Peste tot mă mişcasem însă lejer, dacă nu în interior, măcar în afară, pe străzi centrale

sau prin frumoase cartiere populare, încât Primăverii mi s-a părut un ghetou de falşi privilegiaţi, unde rar puteai întâlni pietoni şi unde s-ar fi putut circula pe mijlocul străzilor, atât erau de pustii.

Mutarea în cartierul rezidenţial, în 1969, mi-a completat dintr-odată imaginea globală a eşalonului unu din nomenclatură, cunoscut sporadic înainte. Îl observam acum în perimetrul activ la Comitetul Central, unde îşi consuma autoritatea în virtutea prerogativelor cu care fusesem învestit şi în habitatul civic. Ducea o viaţă izolată, de tip gentilic, dar într-o etapă degenerată a vechii şi puternicei „orânduiri”. Forţa ei constase cândva în mărimea şi unitatea clanurilor, cea de tip nou se baza doar pe poziţia vectorului familial şi rar pe numărul descendenţilor. Excepţia o constituia Ceauşescu însuşi, cu cei trei copii ai săi trecuţi de vârsta majoratului şi liota de părinţi, fraţi, cumnaţi şi nepoţi. Poate mai concura la această fotografie de grup optimistă şi generoasă P. Niculescu-Mizil, conştient că mulţimea copiilor reprezintă o avuţie şi făcânu-le în ciudă egocentricilor comozi, preocupaţi să-şi guste solitudinea confortabilă. În rest, gentilismul se rezuma la familii elementare, de doi sau doi plus unul, în multe cazuri nucleele fiind ruinate sau pe punctul de a se dezagrega. Bodnăraş, de pildă, îşi repudiase soţia necredincioasă şi trăia ca un soldat bătrân dedat definitiv celibatului. Chivu Stoica, divorţat şi el, cu o fiică la casa ei, îşi găsise refugiul în braţele unei nepoate, această relaţie provocându-i până la urmă chiar moartea. Manea Mănescu şi unicul său fiu provenit dintr-o căsătorie anterioară se ignorau reciproc, Gheorghe Apostol se căsătorise şi el din nou cu o reputată solistă de operetă. Maurer se afla la a doua familie, restrânsă. Chiar mai mică decât a lui, fusese familia lui Dej, despărţit de femeie la ieşirea din închisoare, păstrând pe lângă sine una din fiice, ca o vagă sugestie de paternitate împlinită. Se mai pot da şi alte exemple elocvente, inclusiv din rândul celor veniţi ulterior în CPEx, născându-se întrebarea dacă era vorba de simple coincidenţe sau, deşi familia rămânea principalul contrafort intim al acestor oameni atât de hărţuiţi, ea nu rezista eroziunii regimului de viaţă. Gentilismul rămânea în vigoare la nomenclaturişti doar ca refugiu, ca un al doilea pol al existenţei, liman la ieşirea din moara

cotidiană, un capăt al drumului parcurs în fiecare zi între Primăverii şi Comitetul Central.

Între ei, „tovarăşii” nu se vedeau decât la şedinţe sau în relaţiile zilnice de muncă, iar familiile dădeau ochi una cu alta pe la festivităţi protocolare. Nu se vizitau, nu se întâlneau, nu simţeau nevoia să se adune la un loc, singurele momente de destindere, în câte o seară liberă, consumându-se în compania rudelor nesemnificative sau a prietenilor vechi, din alte epoci. Cei mai mulţi nu citeau, nu se duceau la spectacole, nu ieşeau în oraş, nu-i vedeai nici în curtea casei de protocol, pentru a se bucura de aerul serii în puţinele zile de sărbătoare când nu se aflau „pe teren”.

Magi apocaliptici încifraţi

Noua accepţiune a legăturii Comitetului Central cu uniunile de creaţie, respectiv contactul nemijlocit dintre secretarul de resort şi căpeteniile acestora, a fost cel mai energic îmbrăţişată de scriitori. Zaharia Stancu, preşedintele Uniunii Scriitorilor, mă vizita la două-trei zile o dată, aproape întotdeauna întovărăşit de poetul Eugen Jebeleanu, membru în Birou sau vicepreşedinte, nu mai ştiu ce calitate oficială avea, dar după opinia mea în special ca naş publicistic al lui Nicolae Ceauşescu. (Se dăduse la iveală, bineînţeles, nu fără contribuţia autorului, un articol-portret consacrat de Jebeleanu pe vremuri adolescentului, aproape copilului N.C. implicat într-un proces politic, şi din care poetul făcuse atunci un mic erou proletar, un fel de Gavroche român al împotrivirii la exploatare. Inspiraţia sau premoniţia, ce fusese, îi aducea, după zeci de ani, lui E.J., un enorm capital politic, pe care calculatul prozator de pe Călmăţui îl exploata în favoarea obştei şi a lor personal.) Pentru a da întrevederilor un caracter „de lucru", Stancu scotea, la câteva minute după aşezarea pe scaune, din buzunarul hainei lui gri, o foaie de hârtie pe care se aflau notate problemele perene ale uniunii şi alta cu chestiuni „la zi".

Printre obiectivele mari, de fond, constante, se numărau: ridicarea valorii timbrului uniunii pe carte, îmbunătăţirea dreptului de autor, mărirea cuantumului pensiilor scriitorilor, construirea unei case de odihnă la mare şi altele, iar pe hârtia volantă, alta de fiecare dată, nemulţumiri curente acumulate de preşedinte şi însoţitorul său în gestiunea obştei, în relaţiile cu alte instituţii, ca şi cu propriii colegi turbulenţi şi ireverenţioşi. Prima hârtie

nu era citită, avea mai mult caracter stimulativ, cel ce trebuia să se refere la conţinutul ei eu eram. Îi ţineam astfel la curent cu demersurile întreprinse, deloc simple, pe la Ministerul de Finanţe, Ministerul Muncii şi Ministerul Culturii, pentru obţinerea unor avantaje materiale la care subscriam din tot sufletul, dar asupra cărora nu puteam decide singur. Uneori îl aduceam de faţă pe Pompiliu Macovei, ministrul culturii, dar în aceste cazuri reuniunea degenera, căci mesagerilor scriitorimii demnitarul cu pricina le producea o adevărată alergie şi făceau crize de nervi.

Ei ştiau că nu pot obţine în fiecare zi substanţiale câştiguri de cauză, dar practicau metoda „ţinerii problemelor pe tapet" şi, încet-încet, lista se micşora. Câteodată le făceam surprize, anunţându-le o hotărâre de Secretariat favorabilă, privind de pildă timbrul sau cuantumul pensiilor, sau pur şi simplu luându-i cu mine la Cabinetul 1, cum s-a întâmplat în cazul începerii construcţiei hotelului de pe litoral. În acest caz special, ambii au fost emoţionaţi ca nişte copii când preşedintele ţării le-a înmânat actul în baza căruia gospodăria de partid îi credita cu o sumă considerabilă pentru efectuarea lucrării şi pe care, din câte ştiu, uniunea n-a mai rambursat-o.

Acest capitol al conlucrării dintre Comitetul Central şi Uniunea Scriitorilor decurgea normal — nu mergea strună, dar nici nu băltea la infinit, fără perspective — prilejuindu-i lui Stancu, în zilele de bună dispoziţie, glosări pe marginea condiţiei scriitorului în noul regim (mă gândeam că era un fel de repetiţie generală pentru ce avea de gând să le spună confraţilor). Încurcături putea provoca, în schimb, cea de-a doua fiţuică scoasă de preşedinte din buzunarul hainei gri. De acolo răsăreau surprizele neplăcute, pe care el nu se sfia să le facă destul de des. Nu ştiu ce activist de la organizaţia de partid a Capitalei fusese în control la uniune şi emisese o frază, după el memorabilă în ordinea lipsei de consideraţie, simpatie şi recunoştinţă faţă de o categorie de artişti ce-şi punea toată snaga în slujba patriei. Într-un alt caz, organele de interne se opuseseră onorării de către un coleg de-al lor mai tânăr a invitaţiei pentru bursă, trimisă de o renumită fundaţie occidentală. Peste toate acestea mai veneau articolul apărut într-un cotidian cu tot felul de aprecieri denigratoare la adresa cărţii

unui prozator, ca şi refuzul nu ştiu cărei edituri de a tipări o plachetă de poezii, în principiu acceptată. Se mai adăugau altercaţiile cu un grup de începători ce dăduseră buzna în cabinetul preşedintelui, ordonându-i să le elibereze credite şi ameninţându-l cu represalii în proxima adunare generală. Îi sărea în sprijin Jebeleanu, căinându-l cu o clocotitoare revoltă pe tovarăşul preşedinte (sau Zăricuţă, după gravitatea situaţiei) şi cerând intervenţia neîntârziată a organelor superioare.

Un timp, am luat în serios aceste melodrame, străduindu-mă să-i calmez, aducând la adevăratele proporţii incidentele, dar m-am dumirit că nu ele în sine, oricât de neplăcute, îi agitau, în dosul micilor pilde ale mizeriei cotidiene, folosite ca pretext al incitării, ascunzându-se răni reale. Nu ştiu însă nici până în ziua de azi de ce trebuia să-şi dozeze astfel protestele, într-o tactică sinuoasă şi obositoare, în loc să reclame de la început un nou atac al aşa-zisului grup rival care, după cum spuneau, nu voia nici mai mult nici mai puţin decât puterea, revistele şi editurile încredinţate celor doi în mod democratic, prin votul membrilor uniunii.

După ce se punea degetul pe rană, convorbirea căpăta însă o turnură suprarealistă, permiţând hipertrofierea efectelor fără cauzalitate. Stancu intra într-un sumbru nimb de victimă, devenind un fel de martir al propriilor idealuri. Muncise, scrisese, combătuse toată viaţa prin ziare şi cărţi clasele opresoare şi pe toţi duşmanii proletariatului, pentru ca acum, când aspiraţiile îi fuseseră împlinite, să fie pus la stâlpul infamiei, batjocorit şi hăituit ca un răufăcător? Cărţile lui se traduceau în zeci de limbi ale globului, făcând cunoscută lumii lupta poporului român. La uniune, pe băncile Academiei şi la masa de lucru nu precupeţea nimic pentru gloria culturii naţionale. Şi totuşi, numele lui era terfelit ca al unui borfaş. Nu-i mai rămânea de făcut decât să se retragă din toate posturile pe care le ocupa, să-şi dea demisia din Comitetul Central şi din Marea Adunare Naţională, să renunţe la pensia de scriitor, să se închidă în casă şi să-şi aştepte sfârşitul, ca un paria. După un timp, când jocul sinistru l-a captivat cu totul, nervii i-au slăbit, ori discernământul i s-a alterat, a găsit alt deznodământ la funesta degringoladă. Pretindea că se duce la Lisabona (ce

îl chema oare spre această modestă capitală iberică?), îşi procură o cutie de lustragiu pe care scrie „Zaharia Stancu, scriitor şi academician român", şi profesează îndeletnicirea negrilor americani de pe Broadway. Jebeleanu nu sta cu mâinile în sân, turna şi el gaz peste foc ori de câte ori vedea că pălălaia scade în intensitate, amintindu-i preşedintelui său că nici acolo nu va scăpa de supliciu, că şi în gaură de şarpe se vor abate asupra lui umilinţa şi ocara. Ca şi asupra sa însuşi.

Cu chiu cu vai reuşeam să scot din gura lor numele celor ce le purtau sâmbetele şi le pregăteau rugul în piaţa publică. Dar tot nu înţelegeam de unde le vine disperarea, groaza apocaliptică. Erau amândoi, în special Stancu, le spuneam, oameni cu poziţii importante în societate, se bucurau de cinstire şi apreciere, nu numai printre cititori, ci şi în viaţa publică, în faţa autorităţilor naţionale. Abia atunci puneau în mişcare butonul detonator. Tocmai asta e, spunea Jebeleanu, că sunt lăsaţi pe mâna bandelor de huligani, că onoratele autorităţi de care pomenisem nu mişcă un deget în apărarea lor. Abia atunci mecanismul raporturilor de la cauză la efect reintra în funcţiune şi Stancu mă întreba, cu o linişte spectrală de proscris supus la autodafe într-o neverosimilă pauză a limbilor de foc, dacă fără sprijin ocult, fără încurajare şi patronaj de înaltă autoritate, grupul de comando şi-ar putea permite să-i ţină ziua în amiaza mare sub teroare.

Le ceream să-mi citeze o instituţie, să-mi dea un nume, să producă o cât de mică dovadă în sprijinul gravelor afirmaţii acuzatoare proferate. Mimau mutismul încăpăţânat, autoimpus, ca nişte copii căpoşi deprinşi precoce cu interdicţiile vieţii, dispuşi mai degrabă să se lase omorâţi decât să dea în vileag sursele răului. „Ministerul Culturii?" începeam să le înşir pârghiile de putere ce s-ar fi putut alia cu periculosul duşman. „Capitala?" După fiecare ipoteză enunţată apăsat, aşteptam ca unul dintre ei să-şi ridice capul cu bărbia înfiptă în piept, pentru a-i cerceta ochii, dar continuam să-mi izbesc privirea de osul tare al frunţii (pătrate la Stancu şi mefistofelice la Jebeleanu) în dosul căreia se ascundeau fioroase taine de nedezlegat. „Secţia organizatorică, secţia de propagandă?", continuam într-un tempo sacadat, devenit probabil ameninţător. „Secretarul general al partidului?",

pronunţam verdictul escatologic, în speranţa că aceste cuvinte îi vor zgâlţâi şi cutremura, smulgând din gura lor cel puţin o afirmaţie sau o negaţie clară. Se adânceau şi mai mult în obstinaţia minerală şi tăcerea mă înconjura ca un pustiu pietrificat. „Poate eu însumi, cel ce stă de vorbă cu dumneavoastră aici şi azi, şi ieri, şi mâine. Poate eu...”, şi zâmbeam de infantilismul ideii. Dar nici aşa nu-i clinteam. Mă făceau să înţeleg că vorbele aşteptate sunt de nepronunţat, că vor intra cu ele în mormânt sau, dimpotrivă, că nu era decât un moft de copii alintaţi, ori de adulţi retardaţi ce nu ştiu nici să se joace.

Alcătuiau un duo bizar, greu de armonizat imagistic într-o concepţie a afinităţilor elective. Stancu, de-acum bătrân, înalt, drept şi osos, parcă în întregime gri din cauza costumului, a frizurii scurte, grizonate, a ochilor ca lama oţelită şi a obrazului spelb, întotdeauna ras la sânge, cu o gură mare, senzuală, mobilă, acum ofilită, rigidizată de scârba şi plictiseala masticării faimoaselor sale „rădăcini amare”, părea prin excelenţă bărbatul tristeţilor reci, al lucidităţii dure, de neconvertit în sentimente, melancolii şi nostalgie. Jebeleanu, perciunat, cu faţa prelungă, îngustă, cu ochi puţin oblici, sprâncene zbârlite, frunte înaltă şi păr frumos ondulat de la natură, mi se părea întruchiparea marelui violonist singuratic, distrat, răspunzând prin scurte zvâcniri din cap insistentelor fraze muzicale îngrămădite sub ţeastă şi persecutându-l nemilos.

În dinţii regulaţi şi îngrijiţi, dar prea laţi, ai lui Stancu, vedeam cuvintele strivite ca nişte grăunţe, apoi făcute să dispară nu într-un aparat anatomic, ci în depozite abstracte, de unde le readucea ori de câte ori avea nevoie. Îşi pisa interlocutorul metodic şi mărunt, cu o răbdare de fier, măcinând orice rezistenţă, pulverizând orice elan optimist, zădărnicind orice inspiraţie şi oprind orice ridicare deasupra contingentului, înlănţuind ascultătorul într-un determinism cu cât mai fals, cu atât mai împovărător. Dimpotrivă, Jebeleanu era avocatul cauzelor ilogice, maestrul marilor incoerenţe, pe sub mustaţa sa arcuită, parcă mereu zâmbitoare, ţâşnind jeturi de fraze legate doar printr-un abur inefabil. Pe el nu-l putea constrânge nici o algebră raţionalistă, fiindcă se situa, degajat şi volubil, în afara oricărei rigori, construindu-şi silogismele, ca poet abil, mereu în stare de vibraţie,

din contraziceri şi oximoroane, dintr-un material lexical uneori imposibil de agregat.

Fizic, se opunea metodei persuasive a preşedintelui său, parcă bătut în piroane pe scaun; Jebeleanu sălta în mijlocul peroraţiilor ca un arc, părându-i-se că poate gesticula mai bine în picioare, sau simulând că-şi deschide diplomatul pentru a da la iveală documente, nu în accepţiunea curentă de dovezi scriptice, ci de supreme argumente poetice, pentru o ipoteză pe care singur o vedea neverosimilă. Lui Jebeleanu îi plăcea să soarbă un pahar (la mine veneau de la Capşa, după prânzuri prelungite) şi discursul lui prezenta un contur transparent şi intermitent, un sinuos fir subţire de platină, în timp ce Stancu, diabetic notoriu, ostil băuturii (cel puţin în cuvinte) ţinea să contrasteze cu colegul său printr-o stridenţă uscată, călcând cumva cu tocul ortopedic peste excrescenţele lirice.

Ei şi în lirică se deosebeau: cel mai tânăr îşi făcuse din „floarea seceratâ” (fosta soţie, plasticiană remarcabilă, decedată prematur) o arteziană de erotism poetic epurat, de sensibilitate juvenilă retrăită cu patos, în timp ce retoricul aed al „sabiei timpului” profesa cultul palorilor, al trecutului clorotic, al iubirilor zadarnice şi al senilităţii fără speranţă. Jebeleanu putea fi tandru, mângâindu-şi prietenul cu diminutivul „Zăricuţă”, sprijinindu-şi diafan palma pe umărul lui în dezordonatele ieşiri patetice, neduse la capăt, în picioare, aruncându-i din profil priviri admirative, compătimitoare sau încurajatoare, dovezi de afecţiune amicală. La toate acestea, Stancu rămânea stană de piatră, gura lui stropea un scepticism coclit ce nu-l cruţa şi nu-l excepta nici pe tovarăşul de alături, având cuvinte vituperante chiar pentru ideea de prietenie. Şi, cu toate acestea, se completau de minune în rolul de magi apocaliptici încifraţi, intuindu-şi, respectându-şi şi sprijinindu-şi reciproc intrările şi ieşirile, găsind, fiecare în stil propriu, accente de natură să-l pună în valoare pe celălalt, sincronizându-se în momentele de apogeu şi urmându-se într-un descrescendo gradual, savant articulat, pentru părăsirea, totuşi, a stărilor de transă.

Cu nici un altul dintre colaboratorii săi nu se armoniza şi coordona Stancu atât de organic, subtil şi eficient. Când se întâmpla să vină cu Laurenţiu Fulga, primul său locţiitor statutar mi se pare, îşi rata partiturile fatal şi invariabil. Şi Fulga aspira la un duo spectaculos cu maestrul tragedian, dar dezastrul consta în aceea că nu poseda un instrument propriu diferit, se apuca să cânte pe al „inimitabilului". Firea lui, structura psihică puţin labilă, dacă nu maladivă, cunoştinţele dramatice, întregul bagaj cultural, îl îndemnau să se exprime tot prin limbajul tragic, prin paroxismul disperării. Folosea însă mijloace comune, recuzita obişnuită a teatrului, stricând scenele originale, inedite în arta genului, ale maestrului. Pe lângă Fulga, căzut în paroxism vulgar, şi Stancu părea un actor decrepit de provincie; conştient de eşec se supăra, întorcând spatele în primul rând însoţitorului şi revenea singur sau cu marele violonist, pentru a se reabilita, oferind o variantă proaspătă a scenei compromise.

Singur, Stancu nu-mi rezerva spectacole tari. Oscila între severitatea lui glacială de om gri şi o mlădioasă afabilitate reţinută, de rudă îndepărtată, ţinută în ascuns, relaţia aceasta derivând din faptul că eram conjudeţeni, petrecându-ne ambii prima tinereţe în Turnu Măgurele, ca şi din situaţia că „iubeam acelaşi bărbat", dacă mi-e permisă această licenţă cam forţată, pe scriitorul turnean Stelian Păun, cumnatul său, şi cel mai drag profesor al meu din liceu. Da, singur lăsa să cadă una sau două din multele sale bariere afective, forţându-şi din când în când buzele groase, de o linie bărbătească apreciată cândva de femei, să surâdă, şi făcând o trimitere delicată către ţinuturile natale. Îmi dădea să înţeleg, oarecum consolator, că viaţa e dură şi dacă suntem nevoiţi să ne izbim uneori în buzdugane nu înseamnă că izvoarele subterane au încetat să mai alimenteze solidaritatea noastră etnologică. Dovedea cu aceste prilejuri că ştie să se folosească perfect de legităţile cauzei şi efectului, înţelegând argumentele mele fără efort, logica lui având o cursivitate înţeleaptă de bătrân trecut prin ţărănie pentru a-şi însuşi un calm ancestral şi o fatalitate elastică. Intra pe uşă şi ieşea, transformând defectul de mers, stânjenitor în zilele lui grele şi pentru cel ce

privea, într-o sugestie de graţie, venită parcă dinspre saloanele aristocratice în care bărbaţii alunecaseră cândva în vagi paşi de dans.

Executarea debitorilor

Celelalte uniuni nu mă solicitau nici pe departe în asemenea măsură. Plasticienii trăgeau spre instituţia unde se gestiona principalul fond de achiziţie, CSCA. Fondurile mai mici, substanţiale şi acelea, erau dispersate; le deţineau gospodăria de partid, sindicatele, UTC-ul, unele ministere şi consilii judeţene. Atunci când aceste organisme întârziau să cheltuie, iar demersul uniunii nu dădea roade, se înfiinţa şi la uşa mea o mică delegaţie condusă de preşedintele de atunci, pictorul Brăduţ Covaliu. Acesta avea o emisie fonică vătuită, un discurs întretăiat de pauze mimate şi un râs mut nesfârşit, derutant, astfel că atunci când credeam că şi-a terminat expunerea, aflam că abia începe. Era aderent ca un scai şi până nu te angajai măcar cu o promisiune, nu scăpai de el. Necontenita alergătură după bani — după „banii lor”, începuseră să spună, deşi instituţiile aveau doar dreptul să cumpere, nu le obliga nimeni s-o şi facă — făcea din plasticieni, artişti miraculoşi în ateliere, printre pânze şi sculpturi, un fel de creditori agasanţi şi nemiloşi; aveai impresia că dacă le-ar fi stat în putinţă nu s-ar fi dat în lături să-i bage pe toţi aşa-zişii debitori la puşcăria datornicilor. Când mă duceam într-un atelier din „colonia Pangratti” se afla imediat şi cât ai clipi mă pomeneam cu un grupuleţ însărcinat să smulgă fonduri, atmosfera se altera şi plăcerea de a mă mişca printre opere, doar cu autorul, era sacrificată pe altarul ciorovăielilor financiare.

Muzicienii, dăscăliţi mult timp de pragmaticul lor baci, care mă învăţase cândva unele secrete ale artei de barman, rămâneau partizanii ideii că dacă nu te presează interese majore, de neocolit, de şefi, mai bine stai

departe. Ei nu aveau nevoie de minister, de-a lungul anilor, Ion Dumitrescu reuşise să pună la punct un sistem de reglementări legale, în baza cărora fondurile curgeau spre uniune automat, umplând mulţumitor vistieria şi satisfăcând nevoile membrilor. Ei nu provocau controverse pe această temă cu nimeni, ba cam tremurau când, pe undeva, se deschidea subiectul, simţindu-se ţinta invidiilor, temându-se chiar să nu li se retragă din favoruri. Din când în când, auzeai răbufnind câte o voce din partea confraţilor de la alte bresle, a activiştilor, ba şi a oamenilor de rând: „De ce trebuie să ia ăştia bir de la nunţi şi de la botezuri unde nici măcar nu li se cântă lucrările şi oamenii ascultă milenara muzică populară?” Trebuiau date explicaţii şi acestea nu prea convingeau, aşa că cel mai bine era să evite ocaziile, să nu stea toată ziua în gura oamenilor şi în ochii şefilor. Aceeaşi tactică s-a aplicat şi după retragerea bătrânului compozitor şi înlocuirea lui cu muzicologul Petre Brâncuşi; ca atare, şi să fi vrut, cu muzicienii de la uniune nu mă întâlneam, în afara contactelor protocolare sau a întâlnirilor din sălile de concert.

Cu Uniunea Ziariştilor nu aveam de-a face nici atât; centrul de greutate al vieţii publicistice era redacţia, acolo se oficia ritualul creaţiei, se forja imaginea ziarelor, se afirmau maeştrii condeiului şi se transmitea ştafeta profesională noilor generaţii. Ne întâlneam săptămânal, la Comitetul Central, unde făceam, pe lângă redactorii-şefi şi celelalte cadre de bază, oficiul de purtător de cuvânt al partidului, prezentând agenda de acţiuni centrale şi lista preocupărilor politice şi economice imediate.

Mi s-a încredinţat la un moment dat şi Uniunea Arhitecţilor, dar cum nu se încumetase nimeni s-o cheme la ordine vreodată, n-am făcut-o nici eu. Nu pentru că n-aş fi avut opinii, mi le exprimasem şi în scris, dar ştiam că la critica fundamentală — şablonizarea urbanistică — arhitecţii aveau contraargumente solide: lipsa banilor, termenele scurte şi tipizarea materialelor de construcţii. Aşa că m-am mulţumit cu contacte formale, stându-le la dispoziţie distinşilor creatori ai habitatului comunist pentru necesităţi convenţionale.

Un mare scriitor şi publicist scos din uz de către „ai lui”

L-am primit cu braţele deschise pe Eugen Barbu. Venise surâzător, parcă mai îndesat decât îl ştiusem şi cu o mină jemanfişistă, dându-mi impresia că prin faţa „camerei lui de luat vederi”, abia întredeschisă, trecuseră multe şi mărunte, bune şi rele, îmbogăţindu-i observaţia umană, lăsând în mintea lui, în final, dâra unor îndoieli, suspiciuni şi bănuieli abia ascunse. Faţa masivă, cu câţiva negi mari, fără asimetrii, diformităţi sau amprente speciale, te putea induce în eroare, făcându-te să-l taxezi drept bonom placid, meditativ şi leneş. Îi trădau personalitatea doar zâmbetul subţire, vag ironic, parcă mereu în contratimp cu momentul prezent, sugerând continuitate dintr-un trecut abscons, complicat, plin de mistere. Şi ochii. Într-adevăr, încărcaţi de o anumită apatie la prima impresie, ochii exprimau curiozitatea mascată a detectivului de clasă, care-şi cercetează cazurile într-un computer rece şi exact, operând pe loc discernerea şi clasificările. Te privea pe jumătate avid, pe jumătate neîncrezător, punând o peliculă între tine şi mintea lui, pe care ar fi vrut să te facă să citeşti o bunăvoinţă plictisită şi o indiferenţă favorabilă; căutătura te cântărea însă, te întorcea pe toate feţele şi, în timp ce te credeai în raza unei pasive simpatii şi a unui inofensiv interes de moment, erai pur şi simplu persiflat şi minimalizat cu o crudă nesinceritate. Fireşte, depindea cine erai şi de ce stătea de vorbă cu tine şi de împrejurarea că el te căuta pe tine, sau tu îl căutai pe el.

Am avut de-a face pentru prima dată cu Eugen Barbu pe când eram redactor-şef la *Scînteia*, cred că prin 1967. M-a vizitat să-şi exprime aprecierea pentru performanţele ziarului, mai ales în privinţa liniei naţionale. A făcut comparaţii măgulitoare cu trecutul şi s-a referit la ecoul produs în diferite medii sociale. Cu această ocazie, mi-a vorbit de propria sa acţiune la revista *Luceafărul*, unde promova aceeaşi linie, la alte dimensiuni şi cu alte mijloace, afirmând literatura naţională, tinerele talente şi veştejind conceptele culturale de până mai ieri. Se manifesta degajat şi amical, ca şi când ne cunoşteam de o viaţă (între colegi de breaslă se pot crea anumite afinităţi ce ies la iveală de la prima întâlnire) şi mi-a declarat deschis că pot conta pe sprijinul său, plăcându-i să spere, la rându-i, că se poate bizui pe mine. N-am înţeles exact mesajul, am fost de părere că n-am epuizat încă, fiecare, posibilităţile în propria ogradă, dar că ideea de sprijin moral e tonică, eu având experienţa luptei de unul singur. Nu cunoşteam îndeaproape *Luceafărul* şi problemele sale şi, mărturisesc, mi se părea că dificultăţile de acolo, dacă existau — nu-mi vorbise de ele —, aveau o factură mult mai simplă decât cele întâmpinate la *Scînteia*. Nu ne-am cultivat reciproc, eu prea ocupat pentru astfel de relaţii, plăcute dar nu stringente, el luat cu ale sale şi dându-şi seama că munca mă făcea greu abordabil, dacă nu cumva o fi găsit că nu răspund aşteptărilor lui.

A doua oară ne-am întâlnit într-o consfătuire restrânsă cu redactorii-şefi din presa centrală, prezidată de Nicolae Ceauşescu. Fixez momentul în prima parte a anului 1968 când, deşi lucram încă la *Scînteia*, fusesem cooptat în Comitetul Politic al partidului. În această reuniune s-a ridicat chestiunea (cred că din partea revistelor Uniunii Scriitorilor sau chiar a conducerii acesteia) că scriitorii nu sunt lăsaţi în pace să creeze, anumiţi ziarişti căutându-le nod în papură. A vorbit apoi Eugen Barbu despre o anumită poziţie conservatoare a uniunii şi despre grupări ce se opun cursului primenitor în literatură şi publicistică, ba şi în practica relaţiilor sociale. Mi-am spus şi eu părerea, susţinând imperativul unităţii scriitorilor (repet, ne aflam în prima parte a anului 1968), şi găsind fără sens împărţirea lor în grupuri distincte, opuse, atâta timp cât era loc pentru toată lumea în

procesul înnoitor al societăţii. Am spus că numai cineva care vrea anume să creeze o diversiune (aviz amatorilor de peste hotare) se poate bucura să scindeze de o asemenea manieră scriitorimea română. A urmat la cuvânt Teodor Marinescu, pe atunci preşedinte al Radioteleviziunii, care m-a susţinut, dar în felul lui, schimbând din neatenţie accentul. El credea că „în consfătuire asistăm la o diversiune”. Din clipa aceea, nimeni n-a mai înţeles nimic, ceea ce l-a făcut pe Ceauşescu să respingă imediat teza diversiunii. N-o făcuse după ce enunţasem eu riscul respectiv, dar vedea că discuţia o ia razna, şi în nici un caz nu i-ar fi convenit ca manifestarea aceea să se încheie pe melodia funebră a victoriei unor diversionişti în rândul intelectualităţii (când în perspectiva a ceea ce urma, ne trebuia unitatea poporului până la ultimul om). A corectat confuzia şi a pus accentele cum trebuia.

Aveam, prin urmare, aceste momente în minte când l-am primit pe scriitorul Eugen Barbu la Comitetul Central, la cererea sa expresă şi insistentă. Masca nirvanică, arareori întunecată de unda unor gânduri grave, neexprimate, crispată vag de un sarcasm de asemenea nemărturisit, s-a spart în ţăndări din momentul când s-a aşezat pe scaun. N-a mai avut răbdare să treacă nici prin culoarul formulelor de convenienţă. „Ştiţi că sunt şomer?”, m-a întrebat. Cuvântul mi s-a părut fără sens în cazul unui scriitor fecund, publicat, apreciat şi comentat pe scară largă. Dar întrebarea avea, recunosc, forţă de şoc. Pentru că a fi şomer înseamnă a ţi se lua munca, dreptul la muncă, a se comite asupra ta un act de violenţă, a fi luat de guler şi aruncat în stradă. Cam aşa cred că i-am răspuns şi a confirmat. Într-adevăr, spunea, intuisem bine, asta i se întâmplase. Şi s-a pus pe povestit. „Dar chiar nu ştiţi nimic?”, se mai întrerupea din când în când, fără să-mi explice de ce-i venea greu să creadă. Adevărul e că îmi ajunsese ceva la ureche, dar probabil filtrat prin sita Uniunii Scriitorilor. Se zvonise că Barbu vânzolise viaţa acelei redacţii, împărţind tinerii în tabere, asmuţindu-i împotriva consacraţilor, împrăştiind sămânţă de scandal. Această versiune o cunoştea şi el. Nu avea rost să i-o servesc drept noutate.

Nu mai reţin detaliile naraţiunii sale şi nici nu interesează acum. Esenţial în ce spunea era că uniunea îl debarcase din postul de redactor-şef al *Luceafărului*, îl luase de guler, cum spusesem eu, şi-l azvârlise pe stradă. Se făcuseră anchete, comisii, concluzia fabricată de duşmani fiind că Barbu a devenit un pericol public, un ferment al răului, un provocator la răzmeriţă — şi câte alte calificative nu i s-au mai aplicat. Mă rog, asta trecuse. Făcuse faţă, numai Dumnezeu ştia cum, scăpase întreg şi cu viaţă. Dar iată, de luni şi luni de zile se zbătea să-şi găsească o slujbă, să se facă de folos, să se înscrie din nou în cursul progresist al literelor româneşti şi nu avea nicăieri audienţă. S-a adresat conducerii Capitalei, celui dinaintea mea, ministerului, uniunii nu mai vorbim, a trimis memorii şefului partidului şi statului. De nicăieri nici un răspuns. Cu ce se lupta el? Cu zidurile, cu morile de vânt, cu nimicul? Nu-i venea să creadă că toate acestea se întâmplau în România după Congresul al IX-lea. Devenise vehement. Ridica vocea. Nu mai rămăsese nimic din liniştea ironică, persiflantă. Acuza. Se simţea încolţit. Unde înainte întâlnise cel puţin bunăvoinţă, se izbea acum de muţenie şi ostilitate, de o opoziţie câinească. Pentru ce trebuia să facă penitenţe? Pentru că a urmat linia partidului? De aceea vrea să-l distrugă propriul partid?

Am încercat să aflu din gura lui de ce credea că s-au stârnit împotrivă-i stihiile, la redacţie şi la uniune. Pentru că a deranjat pe mulţi, afirma. A promovat o linie neconvenabilă. Are personal ceva împotriva lui Zaharia Stancu?, l-am întrebat. Nimic, a zis, doar că acesta se lasă influenţat şi manipulat de partida veche. Am vrut să ştiu ce ar dori să facă. Cerea o revistă. A scos şi o petiţie. Voia o publicaţie nesubordonată uniunii, un organ de presă al Bucureştilor. Să se numească simplu: „Săptămâna culturală a Capitalei”. Mărturisesc, m-a impresionat situaţia lui Barbu, văzând în ea o adevărată dramă. Un scriitor remarcabil, ajuns pe drumuri, aruncat ca o măsea stricată de propriii colegi, bătând la toate porţile şi neprimind nici un răspuns! Eu avusesem o soartă mai bună, dar mă gândeam că aş fi putut eşua la fel. Poate el nu manifestase destul tact, dar

asta era ceva secundar. Nu credeam că în epoca respectivă se poate tolera o atare înfrângere.

I-am cerut un răgaz. I-am expus cazul secretarului general. Era la curent cu situaţia lui Barbu. Se arăta nemulţumit de manierele lui. „E scandalagiu, mi-a spus, îi place gâlceava”. A fost totuşi de acord să-i satisfacem cererea. Am depus la Secretariat o propunere şi am scos hotărârea de înfiinţare a revistei şi de numire în fruntea ei a lui Eugen Barbu. Preexistase un fel de buletin, un rudiment de publicaţie, noua revistă urma să se grefeze pe acela, înghiţindu-l. L-am poftit ca să-i dau vestea cea bună. A mulţumit, dar nu cine ştie ce. Această a doua întâlnire cu Barbu pe tema *Săptămânii* aproape mi s-a şters din minte. N-a avut un conţinut memorabil. De altfel, multă vreme nu l-am mai văzut la faţă. N-a mai avut nevoie de mine, şi-a valorificat cu pricepere decizia de partid, a pus pe picioare redacţia şi a impus publicaţia cu arta, mai puţin uzitată la noi, a „accentelor tari”.

A mai făcut apel la mine într-o împrejurare de asemenea foarte grea, la care am să mă refer mai târziu.

„Lupii tineri” şi protecţia politică

Sunt convins că, întotdeauna, adulţilor bine instalaţi în lojile sociale, mai ales bătrânilor posesori de onorabile titluri patriarhale, tinerii nerăbdători să primească mandate le suflă în ceafă. Pe atunci mi se părea că această grabă e şi un semn al schimbării, al asumării societăţii de către o generaţie fără programare politică, exclusiv naţională, menită să aşeze ţara pe rosturile ei fireşti. Zaharia Stancu interpreta zbenguiala berbecilor tineri, păstoriţi de el la uniune, izbiturile date de ei ici-colo, cu proaspetele şi vânjoasele coarne în formare, ca semn rău, dovadă de egoism cinic, chiar sadism. Se înţepenea în scaun cu o redoare a cefii de martir torturat şi sacada alb, monoton, cu buzele uscate, deshidratate de amărăciune: „Citesc pe feţele lor, pe feţele lor încinse de ambiţie şi în ochii lor tulburi, tulburi ca leşia, ură nemiloasă. Ar vrea să ne caţere în copaci. Să scuture copacii şi să ne trântească la pământ. Ca pe nişte pere putrede să ne trântească. Ne-ar lega şi de crengi. Să putrezim în ploaie. Să ne sfâşie carnea corbii. Să ni se spele şi să ni se albească ciolanele prin păduri”. Nu împărtăşeam viziunea lui sumbră, morbida traducere a elanului tineresc — e drept, cam neatent la ce răstoarnă în cale. Dar nu înţelegeam perfect nici sensul succesiunii generaţiilor, al inevitabilelor conflicte dintre ele în reîmpărţirea fructelor gloriei. Şi în redistribuirea puterii, pe care cei ce o deţin nu acceptă niciodată să o cedeze de bunăvoie. Stancu şi alţi bonzi de la uniune susţineau că tineretul vrea să smulgă imediat şi necondiţinat puterea, ca să-i căsăpească pe ei, să-i azvârle în praful drumului, să le ia cununile şi să-i calce în picioare. Răspândeau zvonul intrării „lupilor tineri” în cetate.

Avusesem de-a face cu destui juni până la data respectivă. Cei de la *Scînteia Tineretului* nu fuseseră „lupi tineri". De fapt, când i-am cunoscut, nu mai erau lupi deloc. Dimpotrivă, cum am mai spus, sufereau de o blazare timpurie. Nu se mai băteau să ocupe locuri de frunte în paginile ziarului, tindeau să-şi pună energia şi talentul la conservat, întrebuinţându-se cât mai puţin pe altarul publicisticii. Urmau vocea unui instinct poate mai sigur decât judecata mea, influenţată de datoria scoaterii unei gazete bune şi valorificării întregii lor puteri creatoare. Dovadă că nu au greşit o reprezintă opera ulterioară, rezultat al acumulărilor consumate zgârcit, dar cu maxim randament literar. Îi am în vedere, de exemplu, pe Teodor Mazilu şi Radu Cosaşu, pe Fănuş Neagu, Ion Băieşu şi Nicolae Ţic. Nu ar fi pus pe nimeni în copac şi nu l-ar fi scuturat ca să-l lase apoi să putrezească în drum. Dimpotrivă, se abţineau de la o popularitate imediată, mai zgomotoasă dar mai fadă, pentru una viitoare, coaptă, maturizată, definitivă în ordinea severă a posterităţii. Îi aveam proaspăt în minte, de asemenea, pe tinerii de la *Scînteia*, aduşi de mine sau găsiţi acolo. La fel, nici urmă de lupism la ei. Învăţau meseria cu râvnă, fără să se cruţe, plăcându-le acea hemoragie de inteligenţă, fantezie şi forţă fizică din care creşteau abilitatea, competenţa, măiestria. Înţelegeau cu luciditate că nu există şanse de a se afirma în afara autodesăvârşirii, a modelării calităţilor intrinsece în forja exigenţei redacţionale.

Ascultându-l pe Zaharia Stancu şi neluând în serios negrele lui profeţii, mă gândeam, în acelaşi timp, că nici mie nu mi-ar face plăcere să am în preajmă acele rapace noi progenituri de răpitoare. Îmi imaginam „lupii tineri" dorind să parvină nu prin evoluţie — respectiv legea acumulărilor calitative —, dovedindu-şi prin rezultate virtuţile intelectuale, capacitatea de adaptare şi inovare hărăzite să meargă mână în mână, ci prin presiune revendicativă, prin rezonanţa ameninţărilor şi exploatarea lipsită de scrupule a conjuncturilor. Cu alte cuvinte, prin rebeliune. Asemenea candidaţi la glorie şi putere nu erau pe gustul meu, fiindcă veneau nu în sprijinul elevării societăţii, ci al adâncirii trăsăturilor ei de junglă, subminării ierarhiei valorilor autentice, instalând în locul ei criteriul

impertinenţei, al tupeului şi al vidului agresiv. Aş fi mers până acolo încât să-i împiedic şi pe realii deţinători de posibilităţi creatoare să mărşăluiască în acele haite, să se sprijine pe ele în ascensiune, considerând că succesele obţinute astfel sunt mai degrabă compromiţătoare decât demne de validat. În aceeaşi categorie generică îi includeam şi pe tinerii care nu se jenau să agite în sprijinul solicitărilor de privilegii protecţia potentaţilor, a unor celebrităţi sau a umbrelor venerate din trecut. La *Scînteia Tineretului* am respins asaltul unui tânăr — altfel agreabil, curăţel, citit şi, cum s-a dovedit ulterior, nu lipsit de talent — datorită insistenţei cu care invoca în sprijinul „drepturilor" sale descendenţa dintr-o familie de comunişti ilegalişti.

Cel mai mult mă irita pretenţia instituţionalizării protecţiei bazate pe poziţia politică. Chiar prin anii aceia începuse să se erijeze într-un „mecena de tip nou" Gogu Rădulescu, comunist veteran, membru al conducerii partidului şi vicepreşedinte al guvernului, secondat de soţie, de profesie casnică, plină de veleităţi scriitoriceşti. Nu realizam pe moment posibilitatea luării în calcul de către cei doi a unui eventual troc: faptul că susţineau promovarea cuiva, pentru ca, în perspectivă, protejatul să o susţină la rându-i pe veleitară. Cel mai mult mă scandaliza falsitatea poziţiei; un mecena veritabil face, de dragul artei, sacrificii personale, îşi investeşte o parte din avere în talente pe care mizează instinctul şi gustul său. Gogu Rădulescu nu investea nimic, exploata o funcţie publică, o poziţie politică, pentru a-şi impune preferinţele. Protecţia lui mirosea de la o poştă a subiectivitate arogantă. „Măi, fraţilor, spunea, cu frusteţea-i binecunoscută, aflată deasupra oricărei politeţi şi a oricărei griji pentru exprimare, daţi-i o funcţie mare lui cutare. E bun. Garantez eu. E capabil şi talentat. Şi e devotat partidului. Nu, lui cutare să nu-i daţi. Vă păcăliţi cu ăla. Nu are nici talent şi nu e nici sincer ataşat partidului." Cu toată consideraţia datorată vârstei, îl contraziceam, şi asta încă înainte de a deveni colegul lui în Comitetul Politic. Pe când lucram la *Scînteia*, m-a invitat în casa lui, unde l-am reîntâlnit pe Baranga şi l-am cunoscut pe Jebeleanu. Pe atunci, Gogu Rădulescu îmi sugera pe cine să public şi, deşi publicam pe oricine avea ceva interesant de spus — inclusiv pe soţia lui, când mi-a oferit

unele cursive mai reuşite —, îmi formasem punctul meu de vedere despre talent şi nu ne prea potriveam. Acum, în calitatea mea de secretar pentru cultură, mă căuta la sediu pentru a mă „sfătui”, încercând să facă din preferinţele lui criterii oficiale, nici măcar obosindu-se să-şi camufleze parţialitatea subiectivă.

Tribulaţiile prieteniei cu un mare poet al timpului

În acest context, a început să-mi expună, cu intenţia vădită de a mi le impune, consideraţiile sale literare şi politice despre trei dintre tinerii scriitori ce începeau să-şi contureze personalitatea şi să capteze interesul public: Adrian Păunescu, Nicolae Breban şi Alexandru Ivasiuc. De data aceasta, tonul paternal a devenit categoric şi vehement. Fireşte, m-a surprins radicalismul lui imperativ. Nu avusesem prilejul să-l cunosc pe nici unul dintre cei trei, încercam să-mi fac o părere despre ei din citit, dar numai atât nu-mi permitea să intru în dialog pe pistele deschise de Gogu Rădulescu. El vedea în Adrian Păunescu şeful generaţiei, iar în ceilalţi doi nişte dubioşi. Nu mi-a făcut o impresie bună această clasificare şi, aprioric, am respins-o. Introducea în discuţie, de-a valma, aprecieri literare şi considerente de dosar. Din punct de vedere literar, eram departe de a mă edifica, abia cu trecerea anilor am putut-o face, iar dosarele nu mă interesau. În ciuda nenumăratelor discuţii la care am participat şi a atâtor evenimente, inclusiv cu caracter politic, succedate în biografia celor trei, n-am avut curiozitatea să mă uit prin fişele de cadre — deşi mi-ar fi stat în putinţă —, tot ce ştiam aflând din gura lor sau, involuntar, din zvonuri.

La un moment dat, după canonada pregătitoare, orientată cam aiurea, Gogu Rădulescu şi-a direcţionat ofensiva spre conturarea lui Adrian Păunescu în postura de redactor-şef al *Gazetei Literare*, unde lucra împreună cu Nicolae Breban. Din punct de vedere tactic, campania lui a fost lamentabilă, nefăcând decât să ne inculce ideea falsă că Adrian Păunescu are un singur ţel: dobândirea puterii în uniune. Aşa se explică

faptul că personajul, ce căpăta cu trecerea timpului dimensiuni impresionante pe toate planurile, nu s-a bucurat de la început de simpatia mea. Gogu Rădulescu mă determina să văd în el un „lup tânăr” — tocmai ceea ce nu agream. Nu-mi amintesc să fi avut vreo întâlnire „faţă în faţă” cu Adrian Păunescu, până la o faimoasă şedinţă a Comitetului Uniunii scriitorilor ţinută în prezenţa lui Nicolae Ceauşescu. A.P. a deplâns atunci publicarea de către subsemnatul a unui volum de versuri cu aşa-zise „accente mistice”. Un secretar al Comitetului Central o vedea pe Magdalena spălând picioarele lui Iisus cu părul umezit în roua ierbii? Ceauşescu a reacţionat pe loc, supărat, întrebându-l pe poet cine l-a învăţat arta diversiunii politice. Şi acum mă întreb dacă N.C. avea ceva în vedere, punând această întrebare, sau a formulat-o spontan, la întâmplare, sub imperiul nervilor, pe care nu prea ştia să şi-i stăpânească.

Efectul a fost nefast. Când s-a pus chestiunea ocupării postului vacant de redactor-şef la *Gazeta Literară*, Ceauşescu a optat pentru varianta mea, respingând-o pe a lui Gogu Rădulescu, ce-l contactase prompt. În schimb, nu s-au mai ridicat obiecţii la numirea lui Adrian Păunescu în conducerea revistei *Flacăra*.

Memoria îmi furnizează ca moment special în derularea raporturilor mele cu poetul o discuţie pe marginea interviului — primul cred, după război — luat de el, în SUA, lui Mircea Elide. Ştiam că intelectualii noştri de stânga, contemporani lui Eliade, îl dezavuau pe acest remarcabil scriitor şi mare om de ştiinţă pentru ideile de dreapta vehiculate în acutele conflicte interbelice. „Cu omul acesta, îmi spunea Gogu Rădulescu, ne-am bătut pe viaţă şi pe moarte.” „Era rivalul ideologic al generaţiei noastre antifasciste”, declara, împătimit, Miron Constantinescu. Nici George Ivaşcu nu-l agrea, din aceleaşi motive. Găsind în interviu referiri ale filosofului religiilor la vechile sale poziţii de dreapta, făcute cu o anumită infatuare parcă, i-am spus lui Adrian Păunescu că aceasta va da apă la moară „criticilor neiertători”. Poetul a înţeles logica observaţiilor şi a operat simplificări. Cu toate acestea, scandalul prevăzut de mine s-a dezlănţuit. Chiar în ziua apariţiei interviului. Aşteptam la aeroport întoarcerea şefului statului dintr-o

vizită oficială în străinătate. Am fost încolţit, de faţă cu toată lumea, de Miron şi Gogu, de-a dreptul scandalizaţi. „De aia am luptat o viaţă întreagă, pentru ca astăzi să ne dea el cu tifla, chiar în presa comunistă?” Au declarat ritos că vor face plângere la secretarul general şi vor cere sprijinul partidului împotriva recrudescenţei dreptei în presa românească. M-am plâns şi eu secretarului general, incriminând agitaţia deplasată făcută de cei doi, şi etalând celebritatea lui Mircea Eliade în Occident. Atitudinea lui Ceauşescu poate fi dedusă din faptul că, ulterior, în România s-a retipărit toată literatura lui Eliade şi i-au fost date publicităţii principalele opere ştiinţifice de faimă mondială.

Ani de zile, însă, relaţiile dintre Adrian Păunescu şi subsemnatul au fost reci, minate de o stranie neîncredere reciprocă şi, probabil, de antipatii artificiale apărute ca urmare a neînţelegerii logicii fiecăruia şi menţinute cu ajutorul unui „binevoitor” sprijin exterior. Aş putea cita, probabil, unele contacte, dar nu le consider concludente. Legătura cu omul, gazetarul şi poetul — una profundă şi durabilă — mi-a prilejuit-o, spre cinstea sa, Cornel Burtică, proaspăt, pe atunci, secretar al Comitetului Central cu presa, în timp ce eu mă concentram exclusiv asupra perimetrului cultural-artistic. Această apropiere, rapidă şi plenară, s-a materializat imediat într-o suită de convorbiri, publicate de revista *Contemporanul*, şi având în centru problematica majoră a culturii româneşti, realizate, cred, la un grad de calm intelectual ce le-a împiedicat să-şi piardă prea repede actualitatea. Ne încuiam, la figurat, în biroul meu de la Comitetul Central — nu ne duceam la Ministerul Culturii, cu toate că biroul de acolo era mai liniştit, ca să nu pierdem o aparenţă de neutralitate şi obiectivitate teoretică — şi intram într-un fel de competiţie a ineditului din care ieşea ceva proaspăt. Începusem să primesc scrisori de la intelectualii avizi să audă şi altceva decât tezele curente ale esteticienilor propagandişti, fără îndoială mult mai competenţi decât noi în materie, dar neputincioşi să depăşească limitele şablonului oficial.

Până într-o zi, când A.P. n-a mai venit la întâlnire şi a fost de negăsit. M-am lămurit repede ce se întâmplase, Ceauşescu neîntârziind să mă

admonesteze că fac partidului concurenţă ideologică. I-am amintit că eu sunt chiar cel însărcinat de partid să-l reprezinte pentru o perioadă în respectivul domeniu şi că nu trecuse mult de când ceruse membrilor Comitetului Politic să-şi asume răspunderea publică nu doar pentru gestiunea administrativă a sectoarelor încredinţate, ci şi pentru aprofundarea raţiunilor lor ideologice. N.C. începuse să nu se mai împiedice însă în asemenea mofturi. Ce ceruse, ceruse, nu se gândise la consecinţe, acum îmi cerea mie să mă abţin, cererea căpătând până la urmă caracterul interdicţiei. Partenerul meu de colocviu fusese avertizat de Cornel Burtică (în cunoştinţă de cauză) şi sfătuit să mă lase să mă descurc singur. Convorbirile au fost întrerupte şi, conform consemnului de partid, timp de cinci ani n-am mai scris la gazetă.

Cu Adrian Păunescu am reluat legătura după întoarcerea la vechile unelte, când mi s-a redat răspunderea presei. Nu s-a mai gândit nici unul la vreun coautorat ideologic, dar A.P. avea o idee care m-a captivat, şi anume să reabiliteze folclorul românesc demonetizat prin exacerbarea amatorismului şi prin festivism. I-am pus la dispoziţie televiziunea şi mijloacele necesare şi l-am făcut părtaşul tuturor observaţiilor şi concluziilor strânse de mine în anii în care condusesem Ministerul Culturii. Suita de emisiuni pe care a realizat-o, cu remarcabilă acuitate, discernământ al autenticului şi admiraţie pentru geniul popular, s-a bucurat de un mare ecou public.

Ne mai întâlneam, din când în când, în faţă cu şpalturile unuia sau altuia din poemele sale fluviale, incandescente, pentru a reduce la minim probabilităţile cine ştie cărui „frison politic” de presă. Pileam puţin, împreună, vârful de lance al „metaforei critice” (aşa aş numi esenţa poeziei sale din perioada respectivă), mai ales când aceasta se îndrepta spre pieptul colosului de la răsărit. Foarte adesea, adresantul polemicii era însă aparatul de partid, chiar înălţimile partidului, ba partidul însuşi, şi atunci era suficient să se strecoare undeva un mic dubiu, pentru a îngreuna „procesul de intenţie” (oricum previzibil). Nu vreau să reiasă că acţionam în virtutea unui pact de complicitate, că urzeam şi camuflam în acelaşi timp, împreună,

un complot anticomunist. Era vorba de o normală coincidenţă intuitivă în diagnosticarea bolilor sistemului, pe care nici o minte limpede nu le putea contesta, dar şi de o minimală prudenţă în ocrotirea fondului „metaforei critice”, a cărei viabilitate merita mărunte sacrificii de lexic. Ne înfruntam cu priviri îndurerat-resemnate şi cădeam de acord, cu bucuria că totuşi am mai spus ceva capital (îmi însuşeam şi eu, după cum se vede, o parte din satisfacţia creatoare a autorului), conştienţi că nu vom putea fi niciodată, în condiţiile date, suficient de muşcători şi, totodată, îndeajuns de atenţi în a nu ne tăia craca de sub picioare. Poemele sale erau gustate, admirate sau blamate, după ascuţimea minţii cititorului şi după dorinţa lui sinceră de a vedea societatea şi lumea ameliorate.

Când citesc acum prin presă imprecaţiile vulgare şi atitudinile grobiene ale unora la adresa poetului Adrian Păunescu (de fapt, nici ei nu ştiu pentru ce, fiindcă am impresia că sensul impulsului iniţial al urii s-a pierdut) simt mai puţin furia nedreptăţii şi mai mult contrarietatea incompatibilităţii. Oameni, mai mult sau mai puţin tineri, arătând pe atunci ca nişte piftii decongelate, indiferent de reflecţiile lor intime de dormitor, acuză poetul ce elabora un patetic şi răscolitor rechizitoriu sentimental-politic, cultivând în cititor o conştiinţă a necesarului, posibilului şi inevitabilului bine. Dacă binele nu a venit nici după încheierea etapei istorice, ba ne-am pomenit cu un rău şi mai mare, nu e vina poetului de atunci, iar criticii actuali ar avea de făcut propria „mea culpa”.

Am mai păstrat, sporadic, o oarecare legătură după ieşirea mea din centrală, fiind bucuros să-i primesc vizita la Academie. A venit însoţit de medicul naturist Valeriu Popa şi am făcut haz cu toţii pe tema presupusei mele lipse de „mediu”, care mă împiedica să beneficiez de diagnosticul senzorial al cunoscutului tămăduitor. La pozele făcute atunci mă uit uneori mirat, ca şi când ele ar consemna realităţi de pe altă planetă. Apoi A.P. însuşi a căzut în groapa coşmarescului final al regimului şi ne-am mai reîntâlnit, după ani, abia dincolo de zidurile fortului Jilava unde, cu toate că nu stătea nici el pe roze, m-a căutat şi mi-a întins mâna solidarităţii omeneşti. Dar despre această insolită şi tenebroasă experienţă, mai târziu.

În treacăt, merită reţinută inversarea rolurilor jucate în timp de mine şi Gogu Rădulescu în raport cu poetul. În anii ’70, cunoscându-l cum trebuie pe A.P., l-am sprijinit în întreprinderile sale benefice pentru cultură şi ţară, iar cel mai înfocat opozant şi negator al lui a devenit bătrânul vicepreşedinte al guvernului. Nu am putut identifica exact momentul schimbării „macazului”, am bănuiala că interviul cu Mircea Eliade, ce a adus în prim-plan la noi un fanatism doctrinar agresiv, are legătură cu radicala lui modificare de umoare. Cert este că, ori de câte ori avea ocazia, G.R. mă ataca, agreând mai ales cadrul public, în care îşi etala cel mai bine combativitatea, ba cu sarcasme, ba cu săgeţi otrăvite, pe tema „bardului de la Bârca” ce parcă îi lua aerul, condamnându-l la asfixie.

Cu vremea, trebuie să spun că m-am împrietenit şi cu „Nea Gogu”, cum îi spuneam cu tandreţe, găsind în el un cinic evadat din sentimentalism, un cozeur amuzant şi mai ales un spirit critic viu (pe care, din păcate, nu te puteai bizui, căci la greu te abandona fără remuşcare). O latură neplăcută a caracterului său: în chestiunile subiective devenea pătimaş. În etapa antipatiei faţă de A.P. ajunsese mai vehement decât în cea a simpatiei. Nu se obosea să-şi motiveze atitudinea, chiar când pomeneai de grava lui inconsecvenţă. O dată îl taxa drept anticomunist, altă dată apologet al comunismului. Vedeam că aversiunea nu izvorăşte din convingeri intime, este efectul unei manipulări. Despre influenţele străine nu admitea să discute, dar m-am convins că alături de oportunismul funciar, influenţabilitatea era marea lui slăbiciune. În închisoare, unde a trăit dureroase deziluzii, a încetat brusc să-l mai critice pe Adrian Păunescu, iar după ce a ieşit, disjuns din proces pe caz de boală, i-a dat poetului singurul lui interviu, după care s-a grăbit să se stingă.

O grefă ideologică incompatibilă

Pe când Zaharia Stancu avertiza asupra ieşirii în luminiş a lupilor tineri, am colecţionat relaţia cu Nicolae Breban. Tânărul prozator m-a frapat sub raportul mobilităţii în practicarea jocului social, văzut parcă de el ca o mondenitate gravă şi elegantă, cât şi din punctul de vedere al exercitării politicului — nu ca sentimentalism pătimaş, ci ca scrimă rece, precisă, economică şi finalizatoare. Omul mi s-a prezentat imediat ce a înţeles că are de prestat un meci decisiv, cu mari şanse de succes, nelăsându-se pe seama nici unui manager, şi şi-a pus valenţele într-o lumină clară, nepermiţând să plutească nici un dubiu asupra liniei sale opţionale. Îi convenea orientarea politică a momentului, îi dispreţuia (aproape ca şi Zaharia Stancu) pe turbulenţi, cei ce abia-şi căutau motivaţie într-o opoziţie dezorientată. Se înscria cu tot curajul, forţa şi abilitatea împotriva „lupilor tineri" ce i se părea că, miros a pădure şi au cerul gurii negru. El inspira linişte şi siguranţă, sugerând enormul avantaj al bizuirii, în confruntarea socială, pe logică, inteligenţă şi pragmatism. Posesor al unei culturi substanţiale, oarecum baroce, încă nesedimentate, într-o stare de vitalitate agitată, dovedea capacitatea de a-şi împinge propriul tăvălug intelectual pe o magistrală impozantă, pe care aş numi-o „clasicism revoluţinar". Constituia o propunere originală, demnă de atenţie. Deşi nu se încadra formal într-o clasificare marxistă, orizontul său producea impresie plăcută. Trebuia să ne gândim într-adevăr la o încadrare a marxismului în normele universale ale culturii, altfel riscând vulgarizarea, demonetizarea sau eşuarea sa într-o pubelă a deşeurilor ocazionale. Ceea ce spun acum nu era susţinut metodic

şi coerent de tânărul Breban, dar constituia forma frământării sale ideologice captată pe radarul meu sătul să tot bifeze răspunsuri corecte la un presupus examen scolastic. Tânărul avea o gândire proaspătă, susţinută de abordarea culturală a politicului, şi, deşi nu-şi cristalizase ţelurile, dorea resuscitarea doctrinei marxiste, cam devitalizate, recuperarea conţinutului ei de valoare perenă.

Îmi spunea că provine dintr-un mediu clerical ardelenesc. Patriotismul şi credinţa îi erau subînţelese, nu ostentative, ceea ce mi se părea odihnitor, prezentând pe de o parte garanţia unui conservatism spiritual funciar şi pe de alta o propensiune sănătoasă spre modernitate. (Nu am urmărit evoluţia gândirii sale teoretice până în ziua de azi, în anii din urmă mi-au căzut în mână doar câteva articole, cu totul întâmplător. Parcă aş zice că, deşi nu şi-a abjurat convingerile genuine, acestea nu mai au prospeţimea, forţa şi siguranţa de la început şi, mai ales, cu toate că, inevitabil, cultura lui s-a organizat, nu mai are aceeaşi claritate. Nu insist, poate fi o simplă impresie, uşor de împrăştiat cu ajutorul unui aparat critic adecvat.)

În concluzie, îl găseam unul din tinerii cu mintea bine mobilată, părând să ştie ce vrea, cu toate că nu reuşea să se exprime sistematic, şi pe care s-ar fi putut miza într-o campanie de elevare a culturii româneşti, complexate într-un provincialism est-european mai acut ca oricând, şi de dinamizare a competitivităţii noastre internaţionale. Motiv pentru care am semnat fără şovăire numirea sa ca redactor-şef al *României literare*.

Breban m-a implicat apoi într-o întreprindere cinematografică experimentală, având la bază romanul său *Animale bolnave* — patinat cu lejeritate de un psihologism străin comunismului, dar umanist (începusem să mă conving definitiv că ideologia comunistă poate preda fără grijă ştafeta unui umanism fără culoare politică, în stare să acopere aspiraţiile oricărei epoci). Cred că discuţiile pe marginea cărţii şi filmului ne-au apropiat şi, la un moment dat, i-am făcut scriitorului un portret mai amplu în faţa lui Ceauşescu, punându-l pe acesta pe gânduri. În final, după alte câteva consultări la care m-a supus secretarul general, s-a ajuns la alegerea prozatorului N. Breban în Comitetul Central al partidului comunist. A fost

tainica, neobservata experienţă de laborator a unor oameni convinşi, în clipa aceea, că organismul comunismului are nevoie de grefe cerebrale provenind de la exemplare netarate în lunga şi istovitoarea funcţionare a mecanismului sistemic. Implantul ar fi trebuit să treacă prin două procese: gestaţia în incubator, inclusiv dezvoltarea capacităţii de iradiere sau germinaţie, şi adaptarea la organism sau, dimpotrivă, neadaptarea, respectiv respingerea grefei. Cred că doi ani a durat gestaţia lui N. Breban. Se pot face orice presupuneri despre metabolismul său politic. Se vedea integrat, asimilat? Desluşea un culoar pe care şi-ar fi putut valorifica personalitatea? După doi ani s-a putut constata incompatibilitatea.

Nu este un caz izolat în mişcarea comunistă, singulară apare poate anularea implantului fără suferinţe. Ceauşescu a regretat retragerea lui N. Breban, dar nu a comentat-o. O singură îngrijorare putea avea: să nu mai fie urmată de altele. Mai existau în Comitetul Central proaspeţi „implantaţi", de formaţie intelectuală, recrutaţi dintre oameni până atunci străini de politică, dar cum românul e comod şi are o inimă largă, recuzatul nu a făcut prozeliţi. Defecţiunea a trecut aproape neobservată şi scriitorul, rezonabil, ca şi liderul politic român de altfel, a continuat să-şi publice cărţile în ţară, ca şi când nimic nu s-ar fi întâmplat. Dezagreabil găsesc faptul că în opinia publică au existat oscilaţii cu privire la semnificaţia morală a opoziţiei lui Breban, unii considerându-l anticomunist, alţii aventurier, iar alţii ingrat. Când firesc ar fi fost să se bucure de consideraţie unanimă pentru gestul său onest şi franc, pentru renunţarea lipsită de dramatism la un drum neconvenabil, pe care pornise la un moment dat.

Disident e cel ce se desparte de o formaţiune politică sau de o doctrină după ce acestea se îndepărtează de punctul iniţial, degenerează şi nu-l mai reprezintă. N. Breban ştiuse ce e partidul comunist şi, între timp, acesta nu devenise nici mai rău, nici mai bun decât înainte (aşa-zisele Teze din aprilie nu erau decât un accident formal, un val mişcat pe loc). A făcut bine că s-a răzgândit, dedicându-se în întregime literaturii, eliberându-se de servituţi partizane.

Ne-am reîntâlnit târziu, pe la mijlocul anilor ’80, când scriitorul m-a vizitat la Academie. Avea însă un mobil practic imediat, îmi cerea acordul pentru plecarea în străinătate a unei salariate. A încercat să mă asigure că e vorba de o scurtă călătorie, dar eu ştiam precis că va fi o plecare definitivă. Fireşte, i-am satisfăcut cererea. Nu cred că ne-am ambalat în cine ştie ce discuţii, orice pas făcut în acest sens fiind imprevizibil. Am fost rezonabili amândoi, şi de-atunci nu ne-am mai văzut niciodată.

Alexandru Ivasiuc a atacat şi el reduta centrală a regimului. Se considera marxist calificat, de extracţie hegeliană, şi privea de sus amatorismul ideologic al colegilor de la uniune. Cineva îmi spusese că a făcut puşcărie politică şi, în discuţii, în dorinţa de a-l cruţa, ocoleam chestiunea atitudinii reacţionare faţă de revoluţie, în consecinţă, a opresiunii. Pentru el nu existau însă tabu-uri, cu atât mai mult cu cât rămânea întotdeauna pe tărâmul teoriei. Dialectica revoluţie-reacţiune-reprimare intra în firea lucrurilor pe poarta raţionamentului său, ca necesitate istorică, respectiv fundament al dezvoltării sociale. Un timp, vizitele lui la Comitetul Central au avut caracter colocvial. Pleca de la nevoia aprofundării unor teze, cerându-mi opinia, şi ajungea la expunerea didactică a diferitelor capitole de materialism şi dialectică, temeinic pregătite dinainte.

Aspiraţia sa ierarhică maximă la un moment dat a fost să ajungă secretar al Uniunii Scriitorilor. Şi a ajuns. N-a zăbovit însă mult în funcţie, intrând, după cum spunea, în conflict de mentalitate, ca şi de maniere, cu colegii, şi a solicitat o funcţie serioasă în aparatul statului. I-am încredinţat conducerea unei case de film şi l-am urmărit cu atenţie în postura de autoritate birocratică. Pe acest tărâm a clacat. Pe de o parte, s-a ambalat prea mult, fără voia lui, cred, în aspectele administrative şi financiare ale gestiunii cinematografice, unde se izbea de limite insurmontabile, ceea ce el accepta cu greu, iar pe de alta, s-a grăbit să dea dezlegări de filmare pe baza expunerilor de principiu, subapreciind formele scriptice exacte ale documentului cinematografic. Odată angajat, nu mai dădea înapoi, pentru că era orgolios şi refuza să-şi calce pe cuvânt, deşi cuvântul nu fusese

fundamentat cum trebuie, şi fiindcă ţinea să-i acopere pe colaboratori chiar când greşeau sau abuzau de el. Şi-a dat demisia şi din sistemul Consiliului Culturii, părăsind importantul post de director.

Scriitoarea Tita Chiper, soţia lui şi fosta mea colegă de la *Contemporanul*, era, am auzit mai târziu, supărată pe amândoi, neînţelegând de ce o excludeam — eu fără intenţie, doar din uituceală — de la întâlnirile vesperale avute în biroul meu de la Casa Scînteii, când corpul central rezervat Consiliului Culturii se golea. Nu mai ştiu ce atribuţii oficiale avea la cutremurul acela tragic din 1977, care i-a răpit viaţa prematur, dar sunt convins că febra funcţiilor trecuse, putându-se consacra de-acum operei literare, în mare parte încă nescrisă. Când Tita Chiper m-a rugat, printr-un prieten comun, să-i dau un interviu, tocmai ieşisem din închisoare şi nu m-am văzut în stare, cum reuşea fostul ei soţ, să-mi teoretizez drama.

Numele dat de noi voinţei de unitate şi neatârnare

Congresul al X-lea i-a picat bine lui N. Ceauşescu; mai corect, a ştiut să-l exploateze abil, fiindcă nu i l-a făcut nimeni cadou. L-a pus să slujească momentul istoric. Nu trecuseră decât patru ani de când preluase frânele, şi câte nu se întâmplaseră! E o performanţă ca, într-un răstimp atât de scurt, să devii, dintr-un aparatcik anonim — într-o ţară neevidenţiată două decenii prin nici un gest politic distinct, mai degrabă obscurizată până la justificarea confundării Bucureştilor cu Budapesta (au amândouă iniţiala B) prin articolele gazetarilor occidentali —, aşadar să te ridici la rangul de vedetă politică internaţională! N.C. devenise cap de afiş într-o lume uluită că în interiorul lagărului comunist cineva îi sfidează de o asemenea manieră pe ruşi (până la a-i blama public, în gura mare) fără să păţească nimic, fără ca măcar să i se întoarcă spatele sau să fie izolat într-o carantină politică severă. Căci în zilele congresului din 1969 Bucureştiul forfotea de străini (n-aveau să-l mai confunde niciodată cu Budapesta), veniţi să vadă „minunea” la faţa locului. Pentru prima dată, alături de impozantele delegaţii din lagăr, din sistem şi din mişcarea muncitorească, la un congres comunist participau reprezentanţi de marcă ai socialiştilor şi social-democraţilor, ai partidelor burgheze de centru şi de dreapta — aflate la putere sau în opoziţie —, ca şi figuri notorii din Lumea a Treia, din mişcarea nealiniaţilor, din organisme fără culoare politică. Secţia internaţională a Comitetului Central, ca şi ministrul de externe, nu-şi mai vedeau capul primind la aeroport, întocmind programe, dirijând „coada” la şeful partidului. Nicolae Ceauşescu îi primea pe străini cu afabilitate,

deschis tuturor orientărilor şi nuanţelor, explicând dezarmant de simplu, concis şi convingător raţiunile aşa-zisului miracol românesc. Noi înşine, membrii Comitetului Politic, alergam la aeroport şi înapoi, participam la întâlniri, dădeam mese şi peroram degajat, înfruntând parcă de când lumea, fără menajamente, coloşii politici şi militari ai lumii.

Era vital ca acest congres — primul într-o atmosferă de independenţă naţională cucerită târziu şi cu riscuri — să afirme, în limbaj emancipat, cu raţionamentele nonconformiste ale unui politicianism elastic, postulatele poporului român hotărât să avanseze cât mai adânc în civilizaţia matură şi liberă a epocii. Ceauşescu m-a însărcinat să conduc secretariatul congresului, tocmai pentru a imprima documentelor şi vervei oratorilor acest stil, afirmând răspicat că PCR şi România nu vor mai abdica de la noua condiţie, că românii au vocaţia neatârnării nu de ieri de azi, iar paralel cu cinstirea şi continuarea unei istorii bogate în personalităţi de curaj, vor scrie o istorie nesupusă, necontrolată şi nedirijată din afară, într-un concept principial modern, onest şi demn. Ceea ce am şi făcut, cât m-au ţinut puterile şi cât mi-a permis materialul uman cu care am avut de-a face.

Fireşte, nu mă dădeam în lături ca şi personal să mă înscriu în acest curs public, aducând cu slabele mele puteri o contribuţie la polifonia afirmării identităţii naţionale, pusă pe un plan mai înalt decât chiar ideile comuniste. Nu aveam de unde să ştiu că o serie de comentatori grăbiţi şi superficiali aveau să taxeze mai târziu acest modest aport la cauza naţională ca un manifest pentru cultul lui Ceauşescu. Cine a trăit epoca, sau gândeşte matur, înţelege că Ceauşescu nu era atunci pentru noi un individ cu oarecare stare civilă, cu fireşti limite şi defecte de formaţie culturală, caracter şi temperament, ci un simbol. Reperul de ultimă oră al năzuinţelor româneşti, punctul de plecare într-un destin onorabil, după o lungă hibernare sub iuftul cizmei străine şi sub obrocul unei doctrine asfixiante, de taiga.

Dar semne de respingere au apărut pe loc. Nu în congres, acolo s-a intuit exact sensul micii partituri şi, fără falsă modestie, am simţit în strângerile de mână şi îmbrăţişările febrile ale oamenilor, recunoştinţa că le-am exprimat propriile simţăminte şi gânduri. Într-o anumită lojă a străinilor,

unde se receptase mesajul la fel de exact, doar cu o explicabilă idiosincrazie. Întâlnindu-mă, Ceauşescu, ce nu putea asista la toate fazele congresului, m-a întrebat cu o prefăcută îngrijorare: „Ce-ai spus tu aici, de i-ai supărat pe unii?” Era întovărăşit de Gizela Vass, aferată, folosind posibilitatea însoţirii lui N.C. pe drumul scurt de la sediu la sala congresului pentru a-l pune la curent cu ecourile proaspete, culese de lucrătorii Secţiei internaţionale printre delegaţii străini. „Că, uite, Gizela zice că sovieticii sunt revoltaţi. Ce-au zis, Gizela?” Gizela Vass avea obiceiul să-şi mişte maxilarele înainte de a vorbi, ca şi când îşi aduna ideile de prin toate colţurile gurii. „Da, ştiţi că ei fac alergie la sentimentul naţional. Aşa-zisul naţionalism e acum calul de bătaie. Or, anumite evocări şi accente ale tovarăşului, şi m-a privit cu ochii ei negri-păcură, plini de o ironie galeşă (în mod normal ar fi trebuit să şi chicotească înfundat, dar s-a abţinut), nu le-au căzut bine”. Ceauşescu a rugat-o să-i dea ziarul cu discursul meu şi la prima reîntâlnire m-a fixat cu un zâmbet flegmatic şi a schiţat un gest leneş al mâinii. Reieşea: „Şi din atâta vă formalizaţi voi? (ca şi când eu m-aş fi plâns). Atunci ce să mai zicem de mine?”

Înţelegeam foarte bine ce spunea Gizela. Sovieticii erau hoţii care strigă „Prindeţi hoţul!” Lenin fusese un fanatic al internaţionalismului — aşa-zisa doctrină a „proletariatului fără patrie” —, împătimitul revoluţiei mondiale. Succesorul lui gruzin, văzând că nu e rost de revoluţie mondială, a umplut internaţionalismul cu altceva: cu naţionalism velico-rus, resuscitând o ideologie de imperiu. Niciodată o mare putere n-a recunoscut că dominarea şi oprimarea altor popoare în avantaj propriu ar fi naţionalism. Pentru imperii, au fost şi au rămas naţionaliste doar popoarele lipsite de vocaţia docilităţii în purtarea jugului străin pe grumaz. Imperiile coloniale le-au numit pe acestea mult timp rebele, adică nesupuse, recalcitrante, infectate de morbul dezgustător al răscoalei. Abia englezii au început să numească naţionalism mişcarea de redeşteptare a Indiei, condusă de Gandhi. Velico-ruşii lui Stalin au dat „naţionalismului” şi o puternică tentă ideologică. Respectiv, naţionalist era un popor nesupus, ca românii în deceniul al şaptelea. Dar aceasta nu însemna doar că e un rebel —

impertinent, ci şi un josnic atentator la sfânta doctrină leninistă a revoluţiei. Nesupunerea faţă de gârbaci însemna ură faţă de alte popoare (faţă de imperiul oprimator) şi reacţionarism politic, adică duşmănie faţă de cauza libertăţii sociale a omenirii. Iată de ce noi apăream în 1968-1969 mai negri decât diavolul. Revendicarea libertăţii de neam era o crimă dublă: faţă de URSS, ca stat dominator, şi faţă de doctrina leninistă, ce „eliberase" popoarele de respectul faţă de propria patrie.

Tradiţia nu s-a pierdut. Imperiul rus a scăpat din gheare victimele, dar naţionalismul de superputere trăieşte mai departe în persoana Statelor Unite ale Americii, care se duc şi pun stăpânire pe o ţară cu forţa armelor, pentru a-i folosi bogăţiile în avantaj propriu, iar când poporul acelei ţări se opune, răcnesc de te trec fiorii: „Ăştia sunt terorişti". Americanii nu se mai încurcă acum cu epitetul naţionalismului, au dat demnităţii naţionale şi voinţei de libertate un nume apocaliptic, acela de terorism, confundându-le cu un fenomen infracţional. Aşa s-a continuat tradiţia dominaţiei imperiale de la colonialism la internaţionalismul comunist şi acum la democraţia globalistă.

Toţi vorbitorii cântau pe struna redeşteptării naţionale, vehiculând numele lui Ceauşescu pentru încărcătura lui de românism recuperat dintr-un periculos proces de deznaţionalizare, pentru voinţa neînfricată a nesupunerii, pentru angajamentul de a nu mai ceda. Oare după „Reîntregire", elogiile aduse regelui pot fi considerate cult al lui Ferdinand? Sau ale lui Carol, cele de la dobândirea independenţei de stat? Păstrând proporţiile cuvenite, nimeni nu s-a gândit să-l facă responsabil pe Kogălniceanu pentru lunga preamărire a purtătorului „Coroanei de oţel". Istoria are imperativele ei, iar oamenii care le slujesc în momente acute, de vârf, beneficiază de recunoştinţa contemporanilor. Or, aceştia nu stau să le ghicească în palmă destinul.

Cu timpul, Ceauşescu a încetat de a mai fi simbolul românismului de la 1968 şi 1969, iar la Congresul al XIV-lea nu s-a mai putut recolta în favoarea sa, în aceeaşi sală, decât derizoria zdrăngăneală a agitatorilor profesionişti, nepurtând în suflet nimic din ce-i animase pe tinerii care clocotiseră cu douăzeci de ani în urmă.

Străinii, reîntorşi în ţările lor şi făcând raportul asupra congresului românilor, sau măcar împărtăşind impresiile prin cercuri apropiate, nu se poate să nu fi constatat: „Domnule, ăştia sunt toţi ca unul, însufleţiţi de aceeaşi năzuinţă. N-au ce să le facă ruşii. Ceauşescu e numele dat de ei voinţei de unitate şi afirmare naţională. Altfel, el e un mărunţel ardent, numai inimă şi bojoc, dar om ca toţi oamenii. Cât va fi purtătorul de cuvânt al poporului, nu va fi înfrânt, nici eclipsat”. Pot concede că nu vorbeau spectatorii de atunci ai congresului nostru cu judecata mea de acum. Dar dacă mai trăiesc şi evocă acele vremuri, cu siguranţă astfel pot defini momentul.

Iluminismul marxist nu a atacat inadvertenţele esenţiale ale sistemului

După Congresul al X-lea, politica promovată de Ceauşescu, în întregime marcată — pe faţă, în subtext, ca şi în profunzime — de conflictul cu URSS, a fost orientată în două direcţii clare: redimensionarea inovării interne, ideologice şi organizatorice, în raport de marja permisă într-un eventual rechizitoriu de trădare întocmit de Moscova şi acoliţii ei şi, paralel, continuarea polemicii teoretice cu doctrinarii Kremlinului, prinşi pe picior greşit, în dificultate de replică şi trimişi, cel puţin la figurat, în corzile unui ring prea strâmt pentru colosul lipsit de aer. Se pune, evident, întrebarea: ce valoare au punctele câştigate într-un meci de propagandă, în faţa unor spectatori generoşi cu aplauzele, dacă mai micile sau mai marile compromiteri teoretice ale adversarului nu-ţi permit ca în viaţa de fiecare zi să te mişti fără să-ţi pese că peste umăr te priveşte malacul şi să-ţi ritmezi cadenţa independent de presupusele lui aversiuni şi intoleranţe? Faci tărăboi, te oţărăşti, din când în când i-o zici de la obraz, făcându-l „de băcănie”, arătându-i că îi cunoşti punctele vulnerabile, dar, în realitate, viaţa ta rămâne dominată de restricţiile mănunchiului său de principii vetuste. Nu e umilitor ca nici măcar să nu poţi spune că practici schemele pentru că eşti forţat, ameninţat? Continuarea polemicii publice contra dogmelor, respectate în parte în intimitate, rămâne o manifestare temperamentală de orgoliu şi nimic mai mult. Adevărat, alţii se conformau şi în practică şi în teorie, lipsiţi măcar de posibilitatea eşapării orale a noxelor supunerii. Polemica noastră reprezenta un plus, cu atât mai mult cu cât asistenţa

internaţională nu cunoştea dedesubturile şi vedea în acumularea de puncte exclusiv o chestiune de prestigiu.

În perspectivă, pe termen lung, prestigiul teoretic n-a dus la nimic, polemica rămânând stearpă. Esenţialul era posibilitatea de a opera modificări în practică, în fondul experimental al sistemului. De altfel, la un moment dat, spiritul polemic s-a şi epuizat, conservatorismul concret al politicii şi-a spus cuvântul şi asupra gândirii, ducându-ne într-o fundătură. Marja strâmtă a libertăţii, înnoirii, ieşirii la liman s-a pierdut cu totul.

Acesta e drumul parcurs de Ceauşescu şi de România de la Congresul al X-lea la Congresul al XIV-lea. Din 1969 în 1989. De la poziţia identităţii naţionale, într-un experiment social deschis, elastic, adaptat vieţii, la schema paralizantă în care inevitabil s-a eşuat, după un neîntrerupt compromis conservator. Obtuzitatea incurabilă a fost efectul otrăvurilor nefiltrate ale dogmei atotputernice şi ucigătoare.

Fondul rebeliunii noastre de după Congresul al IX-lea (începută, de fapt, odată cu Declaraţia lui Dej din 1964), ridicată la pătrat în timpul conflictului sovieto-praghez şi continuată la Congresul al X-lea, a fost emanciparea României de sub tutela ideologică, politică, militară şi economică a Moscovei. Rebeliunea doctrinară contra dogmei staliniste, apărată de URSS, n-a avut însă nici pe departe aceeaşi amploare, precizie şi concreteţe. Evident, afirmarea autonomiei de partid şi de stat, cultivarea identităţii naţionale şi taxarea internaţionalismului ca hegemonism erau şi o lovitură dată conceptului comunist de sorginte leninist-stalinistă. Într-o lume în care s-ar fi respectat diversitatea specificului naţional şi s-ar fi renunţat la centrul unic al dirijării şi cenzurării ideilor, originalitatea gândirii şi practicii fiecărei ţări ar fi înflorit, dogma leninist-stalinistă n-ar mai fi supravieţuit, iar comunismul s-ar fi putut distila. De aceea îi şi alarma pe sovietici într-un grad atât de înalt atitudinea românească şi cehoslovacă.

Dar contestarea propriu-zisă a schemei ruseşti nu putem pretinde că a avansat prea mult nici în punctul maxim atins de nesupunerea noastră. Ceauşescu, fermentul „înnoirii”, nu a avut anvergura intelectuală necesară (nici în zilele lui cele mai bune) pentru a propune altă variantă de

comunism, epurată de gravele erori doctrinare sovietice, de deformările teoretico-ideologice staliniste, de practicile grosolane cu repercusiuni negative pentru înseşi viabilitatea şi eflorescenţa sistemului.

Problema revoluţiei comuniste în sine nu a fost atacată, or, aici erau de pus în cauză, în lumina experienţei istorice, cel puţin două erori fundamentale.

Prima o constituia reprimarea. Lenin şi Stalin n-au conceput o atitudine civilizată şi corectă faţă de duşmanul de clasă. Fireşte, în Rusia — nesemnificativ în etapa instalării leningrădene în fotoliul puterii şi esenţialmente prin lungul război civil dintre albi şi roşii —, revoluţia a avut un caracter sângeros, lupta ducându-se de ambele părţi conform principiului „pe viaţă şi pe moarte". Dar, odată zdrobit duşmanul de clasă, odată smulsă în întregime puterea politică şi economică din mâinile sale, când el a devenit inofensiv şi incapabil să-şi recupereze poziţiile, războiului ar fi trebuit să i se pună capăt, societatea amnistiind partea învinsă şi dând tuturor cetăţenilor dreptul de a trăi cinstit din munca proprie şi de a se bucura de libertate. (Cineva care mi se uită peste umăr în manuscris ricanează: „Cum în libertate?" Şi ochii îi emană valuri de interjecţii şi interogaţii. Apoi, adaugă mustrător: „Măcar defineşte ce înţelegi dumneata prin libertate, după zdrobire şi deposedare!". Mă excedează atâta acribie şi îmi trimit preopinentul la cei ce şi-au petrecut viaţa în închisori politice şi în lagăre… Cum în libertate?, surâd palid aceştia. Adică putându-se plimba, când ai chef, cu iubita, petrecând cu prietenii după pofta inimii, netemându-te că ai să fi smuls dintre ai tăi când ţi-e lumea mai dragă. Într-un cuvânt, trăind fără a avea vreodată de-a face, din cauza originii sociale şi a convingerilor politice, cu gratiile şi cu sârma ghimpată. Şi dacă ce spunem noi pare totuşi neconvingător, petreceţi-vă doi-trei ani într-un penitenciar şi reveniţi apoi să continuăm exegeza termenului".) Or, revoluţia rusă nu a fost „fair play", a renunţat la orice cavalerism social. Se poate defini această politică drept una de exterminare a învinşilor, de continuare a luptei dincolo de ţelul cuceririi puterii, transformând-o în decimarea fizică a indivizilor ce alcătuiseră fostele clase rivale. Această campanie a pus o amprentă hidoasă

asupra puterii comuniste din imperiul rus, generând gulagul şi crimele staliniste, transformând o cauză eliberatoare — în raţiunea ei socială iniţială — într-un iad al arbitrariului, cruzimii şi primitivismului. La o scară mai redusă, acest cancer social s-a propagat în ţările încăpute după război în sfera de influenţă sovietică, unde s-a implantat experimentul rus.

Despre monstruoasa denaturare, partidul nostru a produs o critică în plenara din aprilie 1968, dar sub formulări blânde, circumscriind-o aşa-zisului fenomen al abuzurilor, aruncând-o aproape exclusiv pe umerii Securităţii, când de fapt a fost a sistemului de import. Securitatea însăşi, în forma cunoscută, era produsul necesităţii deviate. Şi exportul de revoluţie a fost blamat la noi, dar de o manieră teoretică diluată, pornindu-se nu de la fapte, de la proliferarea diformităţilor ruseşti în atâtea ţări, ci de la ideea că sistemul comunist trebuie să se nască din solul propriu al fiecărui popor.

A doua eroare doctrinară privind punctul de plecare al comunismului, derivând chiar din conceptul lui Marx, a fost proclamarea rolului conducător (în revoluţie şi apoi în conducerea organizării comuniste a societăţii) al proletariatului. Nu mai vorbim că ruşii au denaturat realitatea, inventând caracterul proletar al unei revoluţii eminamente ţărăneşti. Cine a înfrânt armata ţaristă în războiul civil? Nu ţăranii, fugiţi în masă de pe marele front al primului război mondial? Perfect instruiţi militar, unii chiar şi înarmaţi, cu experienţa campaniilor de la graniţele imperiului? Veniţi în grabă acasă să smulgă pământul din mâna moşierilor? Dar minciuna doctrinară privind caracterul revoluţiei (susţinută cu imaginea matrozilor de prin filmele ruseşti ale epocii) a fost dusă mai departe şi ridicată la rang de teză primordială. Proletariatul, presupusul protagonist al victoriei din 1917, avea să devină capul organismului social în noul sistem, aşa-zisa clasă conducătoare, ceea ce a imprimat experimentului de la început o linie rudimentară, pe alocuri acefală. Cum să fie condusă o atare delicată operă fără precedent, răspunzând unor aspiraţii milenare şi fanteziilor utopice urzite de gânditori geniali, de către clasa cea mai ignorantă, abrutizată în munca manuală, despre care Marx însuşi ştia că se pricepe cel mai bine să urască, să distrugă, să facă tabula rasa.

Un critic moscovit din epocă m-ar putea soma să spun cine a creat civilizaţia industrială într-o Rusie ţărănească înapoiată şi în ţări ca România? Cine? Toate clasele societăţii. Muncitorii, acolo unde le e locul, intelectualii aşijderea, organizatorii, specialiştii şi aşa mai departe. Pentru că nimeni nu neagă forţa demiurgică a braţelor muncitoreşti, ci doar capacitatea acestei clase, ce nu beneficiază decât de un pospai de instrucţie şi trăieşte la periferia culturii, de a conduce o societate în care există şi oameni luminaţi, tobă de carte, cu un orizont larg, perfect informaţi despre ce se întâmplă în lume, capabili să discearnă ce e valabil pentru ţara lor, înţelegând cerinţele jocului politic. Muncitorimea chemată să manevreze pârghii de comandă şi-a pus amprenta inconfundabilă asupra unei perioade de brutalitate şi grotesc, la care ne gândim cu repulsie. Şi, deşi s-au adus corective practicii, conceptul a rămas valabil, influenţând societatea ca mentalitate până în clipa finală. Nici românii, nici altcineva din sistem nu au atacat principiul aşa-zisului rol conducător al muncitorilor, singura obiecţie aducându-se sintagmei „dictatura proletariatului”, şi aceasta mai mult din punct de vedere lexical, fiindcă furniza o imagine neconvenabilă în afară şi contrazicea teza unei democraţii „intrinsece” socialismului.

Ceauşescu nu s-a atins nici de alte teze fundamentale ale teoriei construcţiei socialismului. Despre monopolul partidului comunist (numit şi acesta, eufemistic, rol conducător) a spus că nu trebuie opus democraţiei (ceea ce este un fel de „bla-bla”), dar a susţinut cu tărie că reprezintă condiţia vitală a tuturor succeselor. Premisa teoretică a acestui postulat era necesitatea dirijării conştiente a procesului social, opusă dezvoltării spontane din capitalism. Dar conştientul nu este neapărat opusul spontanului. Se poate şi spontan, şi conştient, precum se poate planificat şi inconştient. M-am îndoit întotdeauna că spontaneitatea capitalistă ţâşneşte dintr-o obscuritate a conştiinţei şi dintr-o negură a gândirii. Dezvoltarea spontană corespunde unor preferinţe clare, unor aşteptări precise şi este folosită într-un complex de interese bine conturate. Altfel, de ce n-ar duce, pur întâmplător, la sărăcirea clasei avute şi la îmbogăţirea masei salariale? Şi dacă în socialism ar fi fost atât de conştientă planificarea dinamicii

economico-sociale (despre care nu-mi permit să spun că nu ar fi necesară) ne-am fi izbit de atâtea gafe şi încurcături ce mai mult frânau decât propulsau? Asta, în treacăt, cu privire la premisa teoretică a postulatului.

Fireşte, ar fi fost cea mai dificilă reformă în societatea de clasă renunţarea la rolul conducător al partidului unic. Vedem că până şi într-o societate pluralistă câte un partid mai mare şi mai bine plasat aspiră pe faţă la statut de excepţie, chiar la rol conducător. Dar problema se cerea pusă şi apoi examinată din toate unghiurile. Nu e chiar atât de greu de înţeles că un monopol partinic închide izvoarele iniţiativei, gândirii novatoare, criticii şi creativităţii. Şi nu numai la scară generală. Chiar în interiorul „detaşamentului de avangardă”, dornic să tragă perdeaua asupra vieţii sale intime şi, implicit, să împiedice propria efervescenţă. Este evident că doctrina partidului unic nu poate fi respinsă, contestată, nici chiar supusă controversei, când „comentarea” ei se refugiază la capitolul de „propuneri şi sugestii”, în timp ce pe prim-plan se situează „adeziunea”.

Ceauşescu a încercat, în cei patru ani de curaj civic, să statueze dreptul cetăţeanului la critică, inclusiv la una îndreptată spre partid şi spre sistem, pornită, nu e aşa, din cele mai bune intenţii, urmărind nu subminarea, ci perfecţionarea socialismului. El înţelegea atunci că o asemenea critică este indispensabilă progresului, dar omitea că un partid unic n-o poate tolera, oricât de bine intenţionată ar fi, şi că buna intenţie, exasperată de ineficienţă, se poate transforma până la urmă ori în blazare şi muţenie, ori în „intenţie rea”.

Criticii doctrinei nu s-au atins nici de monopolul ideologiei în mecanismul pârghiilor puterii, deşi acesta reprezenta o anomalie izbitoare, contrazicând istoria şi metabolismul intim al oricărei colectivităţi (chiar a uneia cazone), derivând din natura gândirii umane. Autoritatea neştirbită a ideologiei de clasă nu se reducea la liniile simple ale dialecticii unei organizări ce exclude exploatarea, îmbogăţirea fără muncă, valorificarea bogăţiilor sociale în interes propriu, corupţia şi alte racile antisociale. Aşa ar mai fi fost de înţeles. Nu, aşa-zisa ideologie a clasei muncitoare cuprindea întreaga concepţie despre lume şi viaţă a oamenilor, începând cu explicarea

universului, raportul dintre om şi divinitate, continuând cu interpretarea ştiinţelor şi artelor şi terminând cu relaţiile de producţie şi morala publică. Cu alte cuvinte, invada întregul teritoriu al gândirii şi simţirii umane.

Poate cineva să-şi asume uriaşa răspundere de a oferi răspuns şi soluţii pentru frământările intime ale fiinţei conştiente de sine? Dacă s-ar fi pus aşa întrebarea, s-ar fi râs în hohote. „Fireşte, nici nu este de conceput.” Şi s-ar fi adăugat că ideologia unică oferă numai cadrul înţelegerii, reprezintă doar îndrumarul. Orice propagandist se pricepea să afirme că dogma este moartea gândirii vii. Dar, vrând-nevrând, monopolul ideologiei comuniste îngreuna, iar în unele domenii împiedica desfăşurarea liberă a polemicii publice, a înfruntării de opinii teoretice, a manifestării fanteziei umane, generând toxina apatiei faţă de idei.

Pentru anumite categorii, materialismul dialectic şi istoric o fi fost ceva confortabil, pe de o parte, permiţându-le să ajungă dintr-odată în foişorul ştiinţelor, iar pe de alta, neprezentând dificultăţi de înţelegere şi memorare. „Uită-te, domnule, cu ce şi-au bătut savanţii mintea mii de ani!, îşi ziceau proletarii. Materialitatea lumii, dezvoltarea prin acumulări cantitative şi salturi calitative şi aşa mai departe. La mintea cocoşului!” Alţii găseau plictisitoare înşiruirea de banalităţi fixe şi ridicau din umeri: „Dacă aşa sunt, aşa le spunem şi noi”. Câte un sceptic strâmba din nas: „Păi, dacă marxismul însuşi zice că nu există adevăruri absolute, atunci de ce le mai învăţăm pe astea pe dinafară?” Ştiinţa îşi revizuia mereu propriile concluzii. „Ce zice — un secol, ceilalţi o dezic.” Şi totuşi... Cel mai greu era pentru oamenii culţi să se învârtească în ţarcul strâmt şi bătătorit, să ignore spaţiul nelimitat al misterelor, alungate cu măturoiul din cetate.

În sfera ideologiei, critica reformistă s-a limitat la repetarea truismului că dogma ucide gândirea şi la îndemnul de a „dezbate problemele”. O sumedenie de teze nu au fost nici măcar clintite. Omogenizarea socială — traducând în limbaj sociologic egalitarismul funciar al modelului leninist-stalinist — a continuat să fluture ca un steag pe vârful utopiei. Schema industrializării concepută de Stalin în condiţiile blocadei capitaliste şi ale înarmării cu forţe proprii a rămas neatinsă, punând în continuare la ordinea

zilei, în orice ţară şi în orice condiţii, industria grea, cu pivotul ei principal, construcţia de maşini. Critica n-a propus nimic în acest caz, nici când motivaţia investiţiei nu mai era necesitatea economică, ci asigurarea debuşeului braţelor de muncă ale judeţului sau oraşului. Nici la „proprietatea colectivă" nu au apărut amendamente, deşi se vedea că aceasta a devenit o sintagmă pentru desemnarea „proprietăţii nimănui". Probabil, în subconştient, clasa muncitoare prefera unui patron exigent, tremurând pentru fiecare cui din averea proprie, lipsa oricărui proprietar. În acest caz, a apărut un fel de perfecţionism semantic, înlocuindu-se gestiunea de stat a proprietăţii întregului popor cu autoconducerea muncitorească. Aceasta a adâncit şi mai mult confuzia în problema fundamentală a organizării sociale, nemaiştiindu-se dacă un colectiv e chemat să-şi gestioneze întreprinderea în interes propriu, ca patron, sau în numele întregului popor — ce nu mai avea mijloace de influenţare asupra interpusului. Bălmăjeala în problema proprietăţii a fost, poate, cea mai mare iresponsabilitate a regimului comunist, o dovadă de superficialitate şi neseriozitate inadmisibile, care au măcinat cu încetul şi, în ultima etapă, vertiginos, bazele sistemului. Un regim care se joacă infantil cu proprietatea şi nu ştie unde s-o încadreze şi în răspunderea cui să o pună, nu are şanse să supravieţuiască. Acest viciu s-a transmis şi succesorilor postdecembrişti, care s-au jucat de-a privatizarea şi au lăsat să se irosească uriaşa moştenire a „avarului fără minte".

Dacă în acea scurtă perioadă de iluminism marxist, când românii îşi revendicau identitatea naţională şi autonomia politică, cehoslovacii reclamau dreptul gestionării în stil propriu a economiei, iar eurocomuniştii reexaminau impactul comunismului cu Occidentul, cele câteva probleme vitale ale sistemului ar fi fost examinate cu metode ştiinţifice, luciditate politică şi calm ideologic, s-ar fi putut naşte, poate, un alt model în locul celui rusesc, deja perimat şi condamnat istoriceşte, iar cauza egalităţii şi echităţii în lume ar fi avut altă soartă. Dar cine să o facă? Liderii maximi ai partidelor comuniste, oricât de curajoşi le plăcea să apară, nu erau mari gânditori. Noi, cei din jur, chemaţi să ajutăm la declanşarea schimbării, nu

eram oameni de ştiinţă, nu aveam nici metodă, nici acribie. Doar avânt şi, poate, anumite iluminări, ceea ce se dovedea cu totul insuficient. Puţinilor oameni de ştiinţă atraşi la conducere le lipseau, la rândul lor, priceperea de a pune instrumentul profesional în slujba investigării politice obiective, precum şi viziunea militantului ce face din cercetare drapel.

Iată de ce, la ploaia de gheaţă revărsată de sovietici, vâlvătaia critică s-a stins, neapucând să mistuie incongruenţele de bază ale sistemului.

Stavilă cominternismului redivivus

Apărându-se pe sine de ingerinţele PCUS şi de mâna manipulatoare a Moscovei, PCR a zădărnicit, uneori ajutat de confraţi, alteori singur în faţa presiunii „bastionului”, planul de reînnoire a Cominternului. Ruşilor le-ar fi surâs un nou Comintern în carne şi oase, dar s-ar fi mulţumit şi cu fantoma invizibilă, însă operaţională, a celui vechi. Am luat parte la consfătuiri ale partidelor comuniste, cu caracter european şi mondial, unde oricare ar fi fost ordinea de zi sau pretextele convocării, ţelul concret era reinstituţionalizarea baghetei Moscovei, refacerea unităţii monolitice, reafirmarea imperativă a internaţionalismului şi anatemizarea singularităţii. Fireşte, e acceptabilă, cum am arătat, observaţia că PCR putea avea un rol superior celui jucat în critica erorilor sistemului, în eliberarea doctrinei de balast, în promovarea altei practici. Adevărul e că nu-l prea ţineau curelele, dar era şi absorbit de noua misiune anticominternistă, de blocare a transformării mişcării într-o unealtă oarbă, ca în perioada interbelică, şi mai târziu, în timpul Cominformului, a URSS.

N-a fost uşor de ţinut piept ofensivei. Delegaţiile noastre erau conduse ba de P. Niculescu-Mizil, ba de Ştefan Andrei, ba de subsemnatul (cred că la un moment dat şi de Cornel Burtică), iar unde era mai greu, de Ceauşescu însuşi. Învăţasem tactica secretarului nostru general: când vedeam că pierdeam teren, puşi nu în minoritate, ci în singularitate, ameninţam că facem publice încălcările principiilor şi normelor de relaţii. În Comintern se instituise votul unanim, dar o Conferinţă internaţională de la Moscova îl abolise, înlocuindu-l cu consensul. În practică însă, încălcând înţelegerea,

sovieticii încercau mereu să pună în funcţiune maşina de vot, cu ajutorul căreia ne-ar fi aneantizat. Lupta se ducea pentru anularea respectivelor norme, atacate nu frontal, ci indirect, sau uitate. Trebuia să fii cu ochii în patru la aceste consfătuiri, unde sovieticii lucrau prin jalnice marionete reprezentând partide fantomă.

Trăgătorul de sfori era bătrânul Ponomariov, instructor la Comintern pe vremea lui Stalin, vulpe vicleană şi crudă; trebuia să-l contactezi personal, în culise, să-l ameninţi şi să-l copleşeşti sub greutatea documentaţiei, înşirându-i toate angajamentele internaţionale pe care plănuia să le încalce, indicându-i citatele şi modul cum ai de gând să te foloseşti de ele. Acest rus firav şi clorotic, dar rău, nemilos, ceda în faţa probatoriului şi ordona oprirea acţiunii. O făcea fără nici o consideraţie pentru cei puşi să „latre" în conferinţă, ca şi pentru întreaga adunare, retrăgându-şi textul şi nedând nimănui explicaţii. Nu puteai fi însă sigur de el, nu ştia ce e aceea onoarea cuvântului, dacă i se ivea ocazia, te înşela. Trebuia să urmăreşti declaraţia politică şi comunicatul până în faza finală, şi chiar şi în acest caz, te puteai trezi peste o zi sau două în presa sovietică sau a ţărilor complice, cu alt text. Pe noi, românii, ne detesta şi ne duşmănea, crezând poate sincer că suntem „calul troian" strecurat de inamicul de clasă în rândurile mişcării comuniste. Cum să nu regrete el vremurile Cominternului? Ar fi pus să fim împuşcaţi în ceafă sau trimişi în Gulag, fiindcă realmente îi făceam viaţa insuportabilă. I-am otrăvit bătrâneţile, l-am împiedicat să-şi facă „datoria" şi l-am împins la repetate eşecuri. Era membru în Politbirou şi numai străvechiul lui prestigiu l-a ajutat să nu fie debarcat pentru incapacitate şi ineficienţă. Nu ştiu ce s-a ales de Ponomariov până la urmă. Dacă nu i s-a oprit cariera prin intervenţia legilor naturii, mă tem că eu am fost „retras" de pe câmpul de luptă mai repede ca el.

Ultima ciocnire de anvergură la care am participat a fost conferinţa şefilor partidelor comuniste de la Berlin, din 1975, unde, împreună cu Ştefan Andrei, l-am întovărăşit pe Nicolae Ceauşescu, descins acolo într-o atitudine gravă şi marţială, de comandant de oşti modest, taciturn, acoperit de răni, de glorie şi experienţă. Cred că dintre toţi şefii de partide a făcut

figura cea mai distinsă, exprimând siguranţă deplină, încredere în sine, bizuindu-se pe un renume bine consolidat, nemaiavând nevoie să recurgă la acute şi la excentricităţi, inspirând un echilibru matur, înţelept, plin de tact şi impunând prin formulări gnomice, inatacabile. Tito, îmbătrânit şi obosit, în uniforma lui albă de mareşal, părea mai degrabă o formă fără fond. Iar Brejnev, ca un cadavru prosper, ireproşabil cosmetizat, abia găsea resurse să se reculeagă în faţa imprecaţiilor eurocomuniste ale lui Carillo, bucuros că-şi poate vărsa năduful, fără nici o grijă pentru etichetă, pe decrepitul pontif al Vaticanului roşu.

Ceauşescu era atât de bine dispus încât şi-a permis ca dimineaţa să ne admonesteze, cu distanţă şi calm, că ne sculăm târziu, ceea ce însemna, după el, că ne-am boierit. Adevărul era că seara întârziam cu Andrei la o bere nemţească rece, trecând în revistă galeria de figuri aşezate în jurul uriaşei mese ovale a conferinţei, cu presentimentul nostalgic, greu de explicat, că e ultima de această factură pe care o vedeam şi că trebuia memorată.

Dar am sărit peste etape, cum se spune, urmând firul sinuos care mă chema într-un fel de luminiş al destinului nostru de debateri în slujba unei cauze pe care o găseam în esenţă frumoasă.

Mesaje literare libere la Comitetul Central

În perioada marcată de Congresul al X-lea (înainte şi după acest moment) se întâmpla să primesc vizita unor intelectuali de marcă, fără nici un mobil concret, cu atât mai puţin unul mercantil. Poate determinate de fireasca dorinţă a colaborării cu partidul de guvernământ, dornic şi el să le ofere câmp de afirmare. Unii simţeau doar nevoia să-şi exprime sentimentele şi consensul.

Cel mai mult m-a impresionat modul cum a înţeles să intre pe uşa biroului meu poetul Nichita Stănescu, aflat în lumina unei glorii proaspete şi a admiraţiei unanime. Înalt, blond, senin, surâzător, cu o mică jerbă veselă în priviri, s-a apropiat şi mi-a înmânat o zambilă albastră, ca metaforă a sentimentelor sale publice de intelectual sensibil şi patriot. S-a aşezat şi mi-a vorbit într-un registru coborât, cu o cursivitate aeriană, tocmai de aceste sentimente, susţinând că în afara tonalităţii lirice, ele au şi rezonanţa prozei orale. Nu mai văzusem până atunci un poet venit în sediul Comitetului Central, în afara oricărei gale festive, cu o floare, un surâs şi un buchet de elogii adus guvernului. Ştia ce spune, înţelegea perfect situaţia, se simţea şi om al cetăţii, nu numai al muzelor şi îi plăcea să stea la taifas, ca un boier retras, dar viu în perceperea lumii, despre raţiunile politice ale evenimentelor şi despre acţiunea oamenilor de vârf din acel moment al istoriei neamului. Nu la mulţi intelectuali tineri am văzut o atât de întinsă suprafaţă a conştiinţei, o atare relaxare a personalităţii şi acest gen de inspiraţie cetăţenească, dozate toate cu un tact pe care numai statura spirituală ţi-l dă. I-am păstrat floarea într-o mică vază de cristal, lăsându-i

pe cei ce intrau să bănuie că o femeie trecuse prin biroul meu şi depusese enigmaticul omagiu, sfidând sobrietatea locului şi a personajului.

Geo Bogza, singuratic străjer al politeţurilor de modă veche, trimitea epistole ocazionale în plicuri deschise: pe cartonaşe purtând blazonul său heraldic — un plop redus la linie elementară, schiţată cu o mână tremurândă — anunţa o sărbătoare, un anotimp, un echinocţiu, cu menţiunea că e prilej pentru destindere, pentru trăirea unei bucurii uitate. Făcuse primul gestul cavalerului romantic, pecetluind cu o floare pacea şi prietenia, punând zălog garoafa roşie pentru declaraţia lui N.C. de respect şi iubire faţă de scriitori. Când venea la Comitetul Central, în perioada alianţei politice sentimentale, nu-mi cerea nimic. Îmi reamintea doar, aluziv, că are drepturile unui „pair" al literelor române şi în primul rând pe acela de a proteja talente proaspete în baza unei intuiţii şi a unor gusturi ce nu se supuneau normelor de rând. Statutul lui personal trebuia să rămână unul de excepţie, al intangibilului; se putea apropia de oricine, chiar şi de leproşi, pentru a reaminti gesturi evanghelice, dar pe pieptul lui rămânea întipărită, ca o efigie spectrală, solemna expresie restrictivă „Noli me tangere".

De când l-am cunoscut, Geo Bogza mi-a lăsat impresia derutantă că între scriitor şi om nu exista afinitate, cu atât mai puţin suprapunere. Citisem plin de încântare reportajele lui din tinereţe şi apoi pe cele publicate în *Scînteia* anilor '50, ce reiterau, în noua atmosferă politică, mari convingeri protestatar-proletare, revoluţionar-antiburgheze şi vizionar egalitarist-democratice. Orice frază îi ieşea din mână, chiar prin mai puţin inspiratele cursive de serial fix din *Contemporanul* sau *România Literară*, avea atâta trăinicie — armonios închegată în aparenta ei fragilitate — încât, trimisă pe valurile oceanului literar, nu mai putea fi dezmembrată de nici o furtună. Se legănau frazele lui în tangajul marilor primejdii ale perisabilităţii, cu graţie gravă, inextricabilă, ce-ţi dădea siguranţa lucrului făcut de cioplitorii catedralelor gotice.

În schimb, în vorbirea curentă a omului răsuna o acută neîntreruptă, încăpăţânată, de surd, un tăvălug acustic neîndurător, decis să treacă peste orice obstacol, nu pentru a ajunge undeva, ci pentru a zdrobi împotrivirile.

Verbul lui oral era aspru, incontinent şi străbătut de o voinţă furioasă, a cărei singură plăcere era să strivească preopinentul. Oricât apreciam scriitorul, respectându-l pe bătrânul aristocrat al literelor, nu puteam scăpa de amintirea discursului inchizitorial, nemilos şi sadic, din şedinţa în care l-a masacrat pe Mihai Beniuc. Ura avusese atunci paroxismul călugărului torţionar căruia nu-i tremură mâna când pune sub schela de crengi a fostului frate de mănăstire, condamnat, flacăra incendiară. Mai târziu, aveam să reîntâlnesc faţa fanatică a misticului exterminator într-o împrejurare asupra căreia nu vreau să anticipez. Pe faţa scriitorului Geo Bogza nu am surprins niciodată un zâmbet, din gura lui nu am auzit ieşind un cât de vag şi moale hohot de râs. Sugera o mângâietoare tandreţe masculină, dar vocea o contrazicea prin rezonanţa cruzimii, venite din afara atelierului literar.

Ştia să dea gesturilor aparent banale o încărcătură de-a dreptul senzaţională. Cum a fost desprinderea aceea delicată a unui fir de garoafă din vaza pusă în faţa secretarului general al partidului — la întâlnirea cu fruntea scriitorimii, în care omul politic pronunţase cuvinte frumoase despre mânuitorii condeiului — şi oferirea lui ca o spadă pe pernă de catifea sângerie, ca o cheie de aur a cetăţii scrisului, ca o coroană hamletiană bătută în metafore. Toată lumea a rămas cu gura căscată, pe chipul unora înflorind un zâmbet naiv, copilăresc, încântat, ca la depănarea basmelor, şi aerul s-a umplut de efluviile unei suprarealităţi ce schimba faţa vieţii. Foştii mei colegi de la *Contemporanul* mi-au povestit cum se trezeau cu el în redacţie, când îşi aducea cursivul săptămânal, purtând în braţe o franzelă proaspătă şi o pungă de portocale. Aşternea un ziar şi-i chema la ospăţ. Nici unul n-a înţeles şi n-a îndrăznit să întrebe ce evoca acel prânz sumar, sărăcăcios, de hamal de port sau de şomer, şi în acelaşi timp încărcat de nobleţea marilor menestreli medievali. Mâncau împreună cu el miezurile dulci ale bucatelor ieftine, ca pe o stranie împărtăşanie şi se simţeau pentru o clipă spălaţi de zgura vulgară a zilei, de lăcomie, avariţie şi egoism biologic. Mi-ar fi plăcut să-l văd cu această ofrandă modestă de matelot pe culoarele Comitetului Central, transfigurând solemnul cadru într-un colţ de chei danubian şi pe noi în modeşti pelerini ai mărilor, botezaţi în glumă de un Neptun vagabond.

A venit, în suita acelor ani, Ion Lăncrănjan. Avea o voce şi o pronunţie dulce, aburită, din buze, ca a unei fecioare timide, cuminţi şi pline de bunăcuviinţă. Îşi înşira cuvintele egal, rotund, frumos şlefuit, ca pe mărgele, într-un colier de toată ziua şi în finalul frazei zâmbea convenţional, ca unul care nu încearcă să atragă atenţia şi rămâne la distanţă, smerit. Dar după un timp începeai să distingi în depănarea calmă, surâzătoare, amabilă, un fir metalic, la început subţire, ca o părere, apoi mai gros şi tare. Cuvintele erau tot mai sferice şi şlefuite, dar din ce în ce mai grele şi apăsătoare, opacizând aerul cu o rezonanţă de plumb. Politicos, reţinut, aparent tolerant, începea să acuze. Forţa acuzaţiei stătea în lipsa oricărei stridenţe vocale, grimase înverşunate sau gesticulaţii mânioase, în cadenţa monotonă, imperturbabilă a pledoariei, doar că din ce în ce mai încordată în subtext, în patetismul amar, disperat, clamând nedreptăţi imanente. Simţeai nevoia să ceri o mai clară marcare a direcţiei ţintelor, dar scriitorului i se părea vulgară şi simplistă o prea mare precizare a contururilor, rechizitoriul conţinut de expunere rămânând puternic, covârşitor şi eficace prin masivitatea lui nedefinită, prin esenţa concentrată, şi în acelaşi timp difuză, a fondului ce se refuza clasificărilor formale. Începeai să faci singur schema revoltei sale.

Fireşte, pe primul plan rămânea identificarea cu patriotismul şi împotrivirea la dominaţia străină, cu protecţia faţă de cei de jos, cu libertatea spiritului creator. Dar, în imediata apropiere, parcă decurgând din acestea şi amplificate de ele, se îngrămădeau nemulţumirile. Vedea o rezistenţă surdă la aspiraţiile naţionale perene, opoziţia unor nuclee de putere şi nevoia de a le demasca. Acesta era mobilul lui în literatură şi, pentru că nu se mulţumea să scurme la suprafaţă, se simţea hărţuit şi marginalizat. În organele culturale de stat, în organismele politice locale, în edituri şi publicaţii, în administraţia propriei bresle. O gravă menţiune critică avea pentru elitele subjugate experimentului cosmopolit antipopular, ostile liniei tradiţionale, duşmane ale geniului autohton.

O nevoie organică de limpezime punea în mişcare mecanismul meu defensiv, făcându-mă să resping escatologia, să destram opacitatea întunecată. Aşa se năştea dialogul polemic, ciocnirea viziunilor. Îmi dau

seama că Ion Lăncrănjan îşi intuia destinul, exprimând neputinţa şi nedorinţa abaterii de la un drum predestinat, presimţea că tenacitatea lui ţărănească, de ardelean istoric, va întâmpina o duşmănie pe măsură. Nu era dispus nici la concesii de substanţă, nici la unele de interpretare şi încadrare a fenomenelor, având pasiunea sentinţelor definitive. Mi-ar fi plăcut să-l văd ieşind din dialog mai flexibil, dar insistenţa apelului la maleabilitate îl făcea bănuitor şi aspru-taciturn. Nu încheiam convorbirile pe un ton luminos, încrezător şi cordial, cu toate că mobilul vizitei era unul pozitiv, de consonanţă politică. Îl simţeam nemulţumit, judecând prin prisma mea întreaga conducere a partidului. Găsea probabil că nu avem vâna marilor decizii martirice, gravitatea sumbră a împotrivirii la urzeala ursitoarelor rele, că nu se poate bizui până la capăt pe noi, rămânându-i misia de a purta steagul negru al revoltei şi steagul îndoliat al suferinţei.

A fost o singură excepţie, când eram rectorul Academiei de Studii Sociale — dar despre aceasta mai târziu.

N.C. student la Academia Inteligenţei Universale

După conflictul cu URSS şi Tratatul de la Varşovia, punând oarecare surdină neastâmpărului şi inventivităţii politice, nevoii de a denunţa greşelile trecutului şi plăcerii de a-l contra pe Brejnev, Ceauşescu s-a dedicat cu frenezie politicii externe. În a doua jumătate a lui ’68, în anii 1969 şi 1970, s-a întâlnit cu o puzderie de oameni politici şi de stat din Europa şi de aiurea, a făcut conversaţie, în special aici, la Bucureşti, cu personalităţi proeminente din toată lumea. Îşi consacra în fiecare zi ore întregi, în biroul de la CC ori la Snagov, convorbirilor cu şefi de partide de toate culorile, parlamentari, miniştri de externe, oameni de afaceri, ziarişti, savanţi, artişti, convorbiri duse într-o manieră uimitor de degajată, cu digresiuni în toate direcţiile, cu dispute aprinse, dar amicale, privind chiar legitimitatea şi raţiunea sistemelor sociale.

Când venea vorba despre comunism, se lăsa întors pe toate feţele, explorat în fondul intim al logicii sale partizane, recunoscându-i acestuia unele defecte şi sprijinindu-se, în final, pe ţelurile superioare: desfiinţarea discrepanţelor de clasă, echitatea, ridicarea mulţimilor la demnitatea unui nou standard social. În acelaşi timp, nu se jena să consemneze meritele capitalismului în dinamizarea forţelor de producţie şi creşterea abundenţei materiale, în descătuşarea cunoaşterii ştiinţifice şi a experimentului tehnic, dar sublinia de o factură simplă, plastică şi convingătoare viciul de fond al acestuia — adâncirea prăpastiei dintre bogaţi şi săraci, exacerbarea egoismului uman, criza morală a societăţii, astfel că interlocutorul termina prin a subscrie la caracterizarea sa.

Dar pentru Ceauşescu acestea nu erau cozerii ale omului plictisit de munca zilnică, palavragiu din fire sau dornic să-şi facă un palmares de contacte prestigioase. Ele au constituit o adevărată universitate echivalând cu audierea unor cursuri deschise despre curentele de idei ale timpului, expuse nu doctoral, ci în polemică, în focul exploatării argumentelor şi de o parte şi de alta, pentru convingerea preopinentului. Cine-l cunoscuse pe N.C. mai de mult, sau nu era la curent cu ocupaţiile lui recente, rămânea uluit în faţa flexibilităţii gândirii lui sociale din acei ani.

Noi, cei care asistam la derularea zilnică a programului său, înţelegeam că la originea „iluminărilor”, a lărgirii paletei de reprezentări ideatice se aflau colocviile cu minţi dintre cele mai strălucite ale vremii, venite să se confrunte cu originalul şi vioiul lider est-european. Ceauşescu nu avea lecturi întinse, în copilărie şi tinereţe învăţase pe dinafară poezia clasicilor români ai secolului al nouăsprezecelea, în închisoare rosese buchea leninism-stalinismului şi parcursese o anumită literatură realist-critică, românească şi occidentală, dar sporadic şi la întâmplare. Acum, nu mai găsea răbdarea şi forţa de interiorizare necesare lecturilor. Tăia toată ziua plicuri cu informaţii secrete sau parcurgea sinteze şi rapoarte, precum şi buletine trimise de Agerpres. În schimb, dovedea o capacitate de asimilare ieşită din comun pentru orice demonstraţie teoretică orală, oricât de complicată. Filtra totul critic, dar esenţa valabilă o selecta şi şi-o întipărea în minte, transformând-o în depozit activ şi valorificând-o în împrejurări adecvate. Dispunea de putere asociativă, ceea ce asimila se lega organic în raţionamente personale, acumulările alimentând o gândire creatoare şi nerămânând simple repere. Metamorfoza intelectuală avea efect benefic nu numai în judecăţile aplicate ale liderului politic, în corectarea colaboratorilor mai mărginiţi, ci şi în conduita curentă, mai puţin scorţoasă şi ursuză pe atunci, mai senină şi mai jovială.

Apăreau din când în când la el jocuri de cuvinte ironice, cu tentă umoristică, altădată inexistente şi o oarecare distanţă faţă de întâmplări, văzute printr-o prismă mai relativă şi minimalizatoare. Devenea mai permeabil, dispus să-i trateze pe subalterni ca pe egali.

Istoria şi spaţiul Americii

Din 1970 şi-a ridicat acţiunile, devenind şi un şef de stat cu prestanţă internaţională. Botezul focului l-a constituit, cred, primirea lui, cu gravitate şi simpatie, de către preşedintele Statelor Unite ale Americii, Richard Nixon, în prima vizită făcută pe teritoriul american, după Hruşciov, de către un lider comunist est-european. Am mai scris despre această istorică acţiune de politică externă a lui Nicolae Ceauşescu în SUA, unde l-am însoţit, împreună cu ministrul de externe de atunci, Corneliu Mănescu. Călătoria avea două ţinte: prima, imediată şi oficială, participarea la sesiunea jubiliară a Adunării Generale a ONU, care împlinea un sfert de secol, şi a doua, nedată de la început în vileag, întâlnirea cu preşedintele Nixon la Washington. Nici acum nu ştiu de ce m-a ales N.C. să-l întovărăşesc în această importantă deplasare, subsemnatul neavând contingenţă, prin poziţia deţinută, nici cu ONU, nici cu relaţiile de stat româno-americane. Recunosc însă că mi-a prins bine, în cele aproape trei săptămâni ale sejurului satisfăcându-mi vechi curiozităţi trezite de lecturi şi mai ales de filmele copilăriei. Westernurile, apoi epopeea cinematografică a stârpirii atotputernicilor gangsteri, ca şi simpluţele comedii romantice ori siropoasele music-hall-uri, îmi induseseră o imagine a Americii de idilică ţară de basm. Mulţi chiar vedeau în ea un nou pământ al făgăduinţei, în cel mai rău caz „al tuturor posibilităţilor”, acolo micul lustragiu de pe Broadway purtând în cutiuţa cu perii lanţul de aur al ceasului de magnat, precum odinioară, în oştirile lui Napoleon, orice soldat ducea în raniţă bastonul de mareşal.

Cel mai mult m-au legat de America, din fragedă copilărie, eroii de celuloid, cu fotografiile cărora mă delectam îndelung, recules şi admirativ, ca şi cu pozele şcolare ale voievozilor. Errol Flynn şi Olivia de Havilland erau preferaţii mei, primul, frumos şi neînfricat, arogant dar politicos (chiar şi cu duşmanii), posesorul celui mai sarcastic şi cuceritor surâs masculin, cealaltă, dramatic sentimentală, inocent înţeleaptă, cu o feminitate clocotitoare, moderată de mândria unui spirit aristocrat, vizibil şi în rolurile cele mai ingrate sub raport social. Dar îi mai iubeam pe James Stewart, Garry Cooper, Clark Gable, Cary Grant şi John Wayne, ca şi pe Bette Davis, Greta Garbo, Marlene Dietrich şi Ingrid Bergman, nu mai vorbesc de Shirley Temple. Ei mă făceau să idilizez America, spunându-mi în simplitatea gândirii mele că o ţară cu asemenea oameni — mă refer fireşte la personajele interpretate, nu la actori — trebuie să fie o feerie socială.

Primul contact cu ţara westernurilor l-am avut în 1960, într-un tranzit dinspre Cuba spre casă. Nu am văzut atunci decât New York-ul, centrul oraşului cu arterele sale geometrice, cu afluxul haotic de vehicule şi pietoni, şi periferia, tot liniară, largă, dar cufundată într-o tăcere şi nemişcare prevestitoare de rău. Harlemul l-am observat mai ca lumea, străbătându-l cu piciorul, ocolind grijuliu grupurile de matroane instalate în stradă cu obiectele îndeletnicirilor lor casnice şi puştimea gălăgioasă, radicală faţă de intruşi, dar Bronxul, Down Town-ul le-am parcurs în ralantiul maşinii, ghidat de însoţitori care vedeau la orice colţ de stradă, în orice bărbat ponosit, rezemat de un zid sau oprindu-se din mers, şovăielnic, un asasin drogat şi în orice femeie o prostituată hoaţă. Am părăsit atunci America decepţionat şi derutat, nu pentru că nu-mi reîntâlnisem eroii copilăriei, ci pentru că trebuise să mă tem de calitatea mea de cetăţean al unui stat comunist, de ziarist întors din documentarea într-o ţară ce tocmai îşi alungase oligarhia americanizată şi se dispensase rezolut de tutela SUA.

La ONU n-a fost cine ştie ce activitate protocolară. Fiecare şef de delegaţie şi-a ţinut alocuţiunea festivă în tăcerea mai mult sau mai puţin atentă a sălii, apoi a fost o recepţie, şi delegaţiile s-au cunoscut, s-au salutat şi au făcut schimb de amabilităţi. Ceauşescu a primit la misiunea noastră

din New York, serile, reprezentanţii unor ţări din lumea a treia, nu s-a dus la nimeni în vizită şi s-a mulţumit cu scurte contacte în foaierele ONU. În aceste câteva zile n-am văzut mare lucru la New York, am flanat într-o după-amiază cu Elena Ceauşescu şi Vasile Pungan pe Broadway şi, după insistenţe serioase, i-am convins pe cei doi soţi să mergem la muzeul Guggenheim.

Ambasada purta tratative cu Departamentul de stat şi Casa Albă, aducând în cele din urmă vestea că preşedintele SUA adresează preşedintelui României invitaţia de a face o vizită oficială de două săptămâni în ţara sa. Ceauşescu a primit ştirea cu temperanţă, deşi aşteptase încordat, sperând să fie mai mult decât o întâlnire particulară la Washington, necrezând însă într-o asemenea variantă maximă, de amploare, a misiunii sale în SUA.

Fără a respecta vreo ordine în următoarea enumerare, m-au impresionat în SUA imensitatea şi forţa statului federal de dată recentă în istoria lumii, simplitatea perfecţionată a sistemului capitalist, structura eminamente modernă a unei societăţi neobligate să-şi integreze mereu trecutul în prezent, să treacă prin succesiunea epocilor ce au grevat omenirea (poate de aici şi pragmatismul, inexistenţa tradiţionalismului ca reflex al generaţiilor de a întoarce mereu capul înapoi, frusteţea şi simplitatea manierelor ce nu plătesc tribut codurilor de conduită de altădată), un protocol sui-generis, de multe ori elaborat ad-hoc, o cordialitate placidă în genul raporturilor de colegiu şi un mod de viaţă opulent, dar sumar ca substanţă şi calitate.

Singurele protocoale riguroase au fost cele din curtea Casei Albe, la primirea oficială, şi de la Cimitirul Arlington, unde am depus coroane de flori la mormântul eroului necunoscut. În timp ce se rosteau cuvântările solemne şi se primea defilarea unităţilor militare de gardă, la Casa Albă burniţa uşor şi pânzele drapelelor cu stele şi în trei culori pocneau moale în bătaia vântului. Gazonul marii peluze era ud şi asistenţa, alcătuită din guvern şi personalităţi de vază ale Americii, avea o ţinută înţepenită, de parcă toţi ar fi fost militari deghizaţi.

În biroul oval, protocolul s-a destins; din partea americană, pe Nixon l-a însoţit Kissinger, iar din partea română, pe Ceauşescu, subsemnatul. Am scris despre conţinutul convorbirilor, nu mai pomenesc, decât în treacăt, că subiectele au fost colaborarea româno-americană, necesitatea şi modalitatea încetării războiului din Vietnam şi calea destinderii internaţionale. Discuţii degajate, atmosferă destinsă, specifică tipului de cordialitate americană de care vorbeam şi cel puţin o aparenţă de mare receptivitate, de ambele părţi. La recepţia oficială, orice urmă de protocol s-a volatilizat. S-a stat la masă, s-a vorbit în gura mare (şi cu gura plină), într-o hărmălaie de birt studenţesc sau de cantină turistică, în care, fireşte, centrul atenţiei îl constituiam noi, oaspeţii, dar mai mult ca pretext pentru o desfăşurare generală a vervei şi elocinţei. Am mai trecut printr-o schemă protocolară fixă la Cimitirul militar, unde rigiditatea era în firea lucrurilor, şi am văzut o oarecare solemnitate la complexul sculptural unde se găsesc busturile celor patru patroni ai Americii. Apoi atmosfera s-a destins din nou, pe măsura revărsării vizitei în întinderea nemărginită a teritoriului american, cunoscând varietăţi ale uneia şi aceleiaşi simplităţi, în raport cu originalitatea statelor, zonelor şi localităţilor. Această diversitate a specificului ţine locul diversităţii tradiţional-istorice.

Şi pentru că a venit vorba, singura imagine concentrată a trecutului am găsit-o la Williamsburg, probabil prima capitală cu iz de ev mediu târziu, dar fără nimic din fastul aristocraţiei medievale europene, imortalizând vestigii ale traiului proprietarilor de plantaţii, stăpâni de sclavi, cu serviciile lor meşteşugăreşti rudimentare. Cred că am mai văzut undeva un mic muzeu etnografic, înfăţişând viaţa pieilor roşii, care nu se bucură însă de un capitol istoric aparte, substanţial şi reprezentativ. Am descoperit ici, colo, picturi cu scene din colonizarea teritoriului consemnând înfrângerea în bătălii nemiloase a băştinaşilor şi m-am gândit că societatea nu e pregătită încă să recunoască adevărul exterminării amerindienilor şi, fireşte, bazele nedreptăţii istorice pe care s-a clădit citadela prosperităţii capitaliste a zilelor noastre.

Am traversat pe calea aerului Rusia, China, Brazilia, Canada — ţări de mare întindere, cu relief şi climă extrem de variate —, dar nici una nu mi-a dat sentimentul dimensiunilor planetare aşa ca teritoriul Statelor Unite ale Americii. În primul rând, acest sol se scaldă, ca un gigant mitologic, ca o Geea leneşă, în splendoarea nudităţii ei insolite, în două oceane deodată. Aceste ape nu dau din una în alta, cum se întâmplă în majoritatea cazurilor cu suprafeţele planetare lichide, ci se opun una alteia, pământul american legându-le prin văzduh, pe calea ferată şi pe şosele, printr-o reţea deasă, precis dirijată, a căilor de acces. Am decolat de pe ţărmul Atlanticului şi am aterizat pe cel al Pacificului, cu impresia că am trasversat trei lumi; plecasem dintr-un punct unde, privind în zare, îmi închipuiam că văd Europa, consumasem continentul american şi ajunsesem în alt punct, unde, la orizont, ghiceam misteriosul ţărm al Asiei.

Teritoriul american survolat în această expediţie geografică, pe cât de rapidă, pe atât de fabuloasă, are o grandoare severă, de nemărginit atelier al unui Hephaistos al stâncilor şi luturilor, tăiate fără reţinere într-o inspiraţie cosmică modernistă, în volume filosofice. Zburând peste Munţii Stâncoşi, în ocolurile largi ale avionului prezidenţial, pus la dispoziţie de Casa Albă, urmărind marile canioane de un galben ruginit, mi-am zis că piramidele egiptene sunt un moft liliputan, o palidă pastişă a riguroasei geometrii conferite Americii de hazardul erelor geologice. Treceam peste deşerturi de rocă, de vegetaţie pitică, de nisip, prin care şerpuiau ca nişte fire electronice temerare căi de acces, planam peste nesfârşite covoare verzi de porumb, bumbac, floarea-soarelui şi tutun şi mă întrebam cum au reuşit SUA industriale să eclipseze copleşitoarea componentă agricolă, împuţinând vechea cohortă a lucrătorilor pământului, cei ce hrănesc ţara, şi îngropând civilizaţia ţărănească sub stratul subţire al urbanismului de provincie.

Undeva, Ceauşescu a fost dus să vadă irigarea porumbului în brazdă, cu picături orientate la rădăcina plantei, în altă parte i-au arătat aspersoarele, ca nişte lăcuste sau păianjeni de metal, şi peste tot mi se părea că omul lipseşte, că agricultura a fost lăsată faţă în faţă doar cu tehnica, făcându-li-

se foştilor ţărani viaţa infinit mai uşoară, dar ucigându-le pentru totdeauna sufletul de zei ai fertilităţii scoarţei pământeşti.

Pe povârnişuri şi pante abrupte sau line, arse de un soare necruţător ori bătute de vânturi reci, păstrând ici-colo petice de zăpadă în umbra umedă a pădurii, îmi închipuiam că văd căţărându-se calul unui pistolar fiert sau îngheţat în cizmele lui cu pinteni şi vârf ascuţit, în modesta vestă de piele sau scurtă căptuşită cu blană, sub pălăria cu boruri largi, decolorată şi tocită, spartă pe alocuri de gloanţele poterei sau ale bandelor rivale. Obsesia unei epoci de cruzime, amoralitate şi curaj nebunesc, printre puţinele din lume în care n-a funcţionat absolut nici o lege şi în care vieţile oamenilor, fără valoare şi fără simbol dumnezeiesc, rătăceau plictisite în căutarea morţii! Pe cursul râurilor curate, în lunci generoase ori pe platouri montane deschise ca nişte altare, apărea vedenia mănunchiurilor de corturi ale amerindienilor, fumurile străjerilor puşi să semnalizeze apropierea „feţelor palide”, pătuiacurile înţelepţilor morţi, provocând mânia sau blândeţea cerului. Incitaţie memorialistică a vremurilor când un popor în formare şi un popor străvechi — primul, feroce, al doilea, mândru şi dârz — ştiau că nu vor putea convieţui pe acelaşi pământ. În marea de bumbac înflorit ghiceam şiruri de sclavi aplecaţi peste tufişuri, cu şorţurile pline, punând şi mai bine în evidenţă prin contrast, imaculata puritate a pufului vegetal, în timp ce în apropiere nechezau caii supraveghetorilor înarmaţi cu carabine şi biciuri. Efigia altui timp, de abolire a Evangheliei, de reîntoarcere la legile de dinaintea lui Cristos, în plină revărsare a luminilor morale instaurate de revoluţia franceză!

Pe toate meridianele îţi poţi imagina de sus, în reculegerea planării prin imensitatea pustie a cerului, spectrul crâncenelor epoci istorice de-a lungul cărora i-a fost dat omului să treacă în efemera sa perindare pe Terra; pretutindeni, timpul în care se încastrează acestea a fost lung şi rarefiat, nor golit de fulgere şi trăsnete, devitalizat şi destrămat, ca şi cumulusul pe care-l sparge avionul. Aici, pe continentul american, istoria e scurtă şi condensată, n-a avut timp să se descarce de imaginile atroce succedate galopant şi tardiv, luând de la capăt o fatalitate epuizată în restul planetei.

Se pare că din galopul celor doar două-trei secole de convulsii sociale concentrate — deşirate altundeva în mii de ani de evoluţie a spiritului uman şi a modului de viaţă comunitar — au mai rămas rezonanţe, reflexe, mentalităţi acoperite de orchestraţia babilonului modern, dar răbufnind în adâncuri şi producând efecte în contrast izbitor cu faţa comercială a zilei de azi.

Nu numai istoria are nevoie de timp pentru a-şi descărca noxele şi pentru a elibera omul din ghearele propriului său geniu rău, pentru a se expurga de rătăciri şi păcate, de crimele inconştiente ale suişului, ci şi natura, pe care o contemplam din avionul prezidenţial. Până şi pe oceane, ochii minţii puteau desluşi traiectoria unor cavalcade înspăimântătoare. Pe Atlantic, spuma corăbiilor ce aduceau în cale, înfieraţi şi înlănţuiţi, semenii prinşi în jungla africană pentru a face să rodească, în sudoarea frunţii lor, pământul lumii noi. Pe Pacific, dârele unor ambarcaţiuni ale piraţilor cu ochi oblici, veniţi să fure aurul legendar al incaşilor. Şi peste toate, greoaiele pacheboturi vechi, despletindu-şi fumul carbonifer peste ape şi vărsând pe ambele ţărmuri norodul de disperaţi ai Europei şi Asiei, fugiţi de sărăcie şi oprimare, sau ca să scape de urmările fărădelegilor săvârşite într-o ordine socială mai fermă, veniţi să-şi arunce sămânţa instinctului scelerat într-un sol pe care omenirea abia se aduna.

Un singur colţ al naturii americane mi s-a părut că nu mai plăteşte tribut crâncenei memorialistici, şi anume marea potcoavă a Niagarei; ea nu a servit niciodată altui ţel decât încântării ochiului uluit al călătorului. O bogăţie şi o frumuseţe gratuite, cărora crâncenii căutători de aur galben de odinioară, şi nu mai puţin lacomii producători de aur negru şi aur alb de azi nu le-au putut smulge filonul nepreţuit, nu le-au putut prăda, exploata la sânge şi lăsa batjocorite şi goale în seama mâinii regeneratoare a naturii.

Manierismul simplităţii şi pragmatismului

Pragmatismul eficient al societăţii americane a exclus şi exclude manierele europene create în secole de dominaţie a vechilor clase de sus, în complicate şi gratuite jocuri ale eleganţei şi politeţii. Avea loc, aşadar, vizita unui şef de stat, urmând un program întocmit de Casa Albă, desfăşurându-se sub oblăduirea înaltelor autorităţi de la Washington. Şi totuşi... Am fost oaspeţii a două dintre cele mai mari companii industriale — General Motors şi Douglas Company —, pătrunzând în marea hală de maşini a celei dintâi şi în hangarul unde se construia ultimul tip de avion pentru călători aparţinând celei de-a doua. Ambele sanctuare ale producţiei industriale americane frizau perfecţionismul în materie de organizare şi tehnică, de rigoare silenţioasă şi adaptare a mâinii de lucru calificate. Am fost însă luaţi în primire, ghidaţi şi informaţi de funcţionarii de la Public Relations, în maniera simplistă, sumară şi incompetentă, specifică acestui omniprezent birou de resort. Multe din întrebările veşnic scormonitorului nostru diriguitor de industrie au rămas fără răspuns, fiindcă ieşeau din perimetrul restrâns şi neesenţial al cunoştinţelor însoţitorilor, replicile eliptice părând fie semn de neîncredere, ca în faţa unor spioni industriali japonezi, fie semn de gravă impoliteţe. Ceauşescu a renunţat la serviciile ghizilor şi a intrat în dialog, prin intermediul translatorului, cu muncitorii şi tehnicienii aflaţi la faţa locului. În discuţiile cu oficialităţile de la Washington, care ne însoţeau, şi cu ambasadorul american venit de la Bucureşti, a spus în glumă că o să legifereze şi el acasă interdicţia fabricilor de a furniza străinilor informaţii, aşa-zisele relaţii cu publicul urmând să se rezume la înmânarea unui pliant.

Marele bancher Rokefeller s-a oferit să poarte convorbiri cu şeful statului român în timpul *lunch*-ului, adică al mesei de prânz neoficiale. Acesta n-a fost luat la restaurant, ci în modesta sufragerie de serviciu a miliardarului, acolo unde îşi mânca în fiecare zi, în timpul pauzei, cele câteva foi de salată verde recomandate de nutriţionist. Prânzul a fost mai bogat ca de obicei, conţinând câţiva creveţi şi o bucată de peşte fiert, dar nu a avut absolut nimic din solemnitatea, solicitudinea şi ospitalitatea cuvenite unor musafiri. *Lunch*-ul a fost fad şi sărăcăcios, ca să permită, chipurile, purtarea convorbirilor, iar convorbirile au avut un caracter convenţional, fiindcă erau deranjate de îngurgitare. Totul a decurs formal, fără gust şi spirit, lăsându-ne o amintire oscilând între impresia de penibil şi o pseudoadmiraţie pentru lipsa de complexe protocolare a vârfurilor societăţii banilor.

Altă dată am fost oaspeţii unui milionar în week-end. Ne-a aşteptat pe iahtul său ultramodern, luxos, şi ne-a plimbat pe Pacific. Ne-a uimit de la început puţinătatea personalului, redus practic la trei persoane: un matelot, având rolul de secund, milionarul fiind căpitanul vasului, un „boy”, care aducea tăvile cu băuturi, şi un bucătar (e drept, dispunând de tot felul de cuptoare cu infraroşii şi de tigăi miraculoase). Dar, în afara cadrului magnific al dimineţii luminoase, pe un ocean surâzător şi îmbietor ca un cântec de sirenă, nici un ighemonicon. Am băut Schweppes, Pepsi sau apă minerală, ne-am dus să ne tăiem singuri câte o felie din rosbiful cu miez roşu, mai mult sau mai puţin copt, ne-am servit cu câte o foaie de salată şi am ascultat povestioarele fără haz ale milionarului despre croazierele sale pe ocean în propriul iaht. La întrebările aplicate ale lui Ceauşescu despre branşă, amfitrionul a răspuns la modul general, fără substanţă, şi n-am ştiut dacă din modestie, din prudenţă sau din neobişnuinţa de a sintetiza idei. Elena Ceauşescu regreta că omul nu şi-a adus consoarta, crezând că excursia ar fi fost mai animată cu ea, cel puţin din punctul de vedere al conversaţiei şi al serviciului la masă. Eu m-am îndoit. Dovedindu-se mai pragmatică decât soţul ei, femeia n-a făcut nici măcar gestul elementar al simplei prezenţe, lăsând invitata fără companie.

Nu ştiu cum s-a făcut că, la Los Angeles, un lider sindical din cinematografie m-a invitat să cunosc, la el acasă, câţiva cineaşti. Nu era un boss în adevărata accepţiune a cuvântului, locuia cu familia într-o casă „la curte” — nici prea mare, nici prea mică, aş zice de o modestie ostentativă, deoarece toate erau la locul lor, dar nimic nu excela — însă mi s-a spus că e totuşi ceva ca un american important să invite în propria locuinţă mai mult de două persoane străine. Era o seară caldă, omul scosese câteva scaune în curte, însă nici acelea nu erau ocupate, invitaţii preferând să se relaxeze în picioare, grupaţi câte doi sau trei. Unii ţineau în mână pahare şi funcţionarul de la ambasadă, aflat lângă mine, m-a întrebat dacă nu mi-e sete. Sesizându-se, amfitrionul ne-a arătat drumul spre bucătăria de unde ne puteam servi singuri. Acolo se afla expusă toată trataţia: două platouri cu sandvişuri pentru care se folosise cel mai prost salam posibil, nelipsitele foi de salată şi trei-patru sticle de vin sub orice pretenţie. Am găsit şi nişte apă plată din care am băut pe săturate, întorcându-mă şi cu paharul plin. Când am mai revenit, după vreo jumătate de oră, ca să-mi umplu din nou paharul, platourile şi sticlele erau goale, iar apă se mai putea bea doar de la robinet.

„Ei nu se jenează?, l-am întrebat pe funcţionar. Dacă vine acum cineva mort de sete sau de foame, ce fac?” Funcţionarul a râs: „Nu-şi pune nimeni aici asemenea probleme. Acesta este stilul general”. Şi am reţinut că dacă aş deschide cu un american o atare discuţie, pur şi simplu nu ar înţelege ce vreau să spun.

Dar ospitalitatea nu e un apanaj al Europei, continentul nostru nefiind nici măcar prototip în materie, prezentând şi o mare diversitate graduală. Cel mai mişcător „cult al musafirului” l-am întâlnit în Orientul Mijlociu şi, în ordine descrescândă, în Asia şi America Latină. Sunt lăudaţi şi eschimoşii pentru atari virtuţi, dar, deşi am fost în Laponia, n-am avut plăcerea să intru în casa unui crescător de reni. Americanii uită că ţara lor e cea mai bogată de pe planetă? Ori nu prea îndepărtatele vremuri de sărăcie, mai ales, poate, criza din prima jumătate a secolului trecut, cu sinuciderile în masă şi cu războiul dintre gangsteri şi stat, li s-au întipărit în codul informaţional al memoriei şi le-au atrofiat pentru totdeauna plăcerea „de a primi”?

O mare scamatorie a relaţiei umane americane, ce ţine locul complicatelor maniere europene (şi a celor asiatice, mai încâlcite) este tutuiala între necunoscuţi şi cu şefii ierarhici. Mă rog, în interiorul colectivelor de muncă nu ştiu cât poate atenua acest demagogic „tu" al „democraţiei egalitare" duritatea autorităţii reale ce nu are de dat nimănui socoteală când manipulează oamenii. Poate inspiră o siguranţă iluzorie amploaiaţilor, dar cu atât mai stresantă este trezirea la realitate. Necunoscuţilor însă, ce euforie le creează tutuirea reciprocă? Poate le dă impresia că sunt cu adevărat fraţi, solidari la bine şi la rău, gata să-şi părăsească propria carcasă a egoismului şi să întindă mâna celuilalt, să se confunde cu frământările şi suferinţele lui? Dar ei nu ştiu cât de reci şi indiferenţi îşi sunt unii altora? Mai degrabă ar vedea în seamăn un rival. Un concurent în cursa plină de obstacole a vieţii! Sau exprimă altceva acest „tu", aruncat la întâmplare celor întâlniţi în cale, indiferent de vârstă, profesie, grad de cultură, stare socială şi, mai presus de orice, de dispoziţia celui abordat astfel, în momentul respectiv? Nu este o formă inconştientă de dispreţ, de ignorare a valorii oamenilor, de nivelare forţată a unor deosebiri reale pe care de altfel capitalismul le cultivă cu osârdie (nu este aici locul să apreciem dacă face bine sau rău)? Francezul şi faţă de iubită foloseşte pluralul politeţii — diminuează aceasta cu ceva intimitatea şi tandreţea?

Ce vrea să spună un vagabond tutuind în tren o doamnă în vârstă, sau elevul de liceu pe vechiul său dascăl, ori un oarecare pe eminentul academician de care nici nu a auzit? Tutuiala e o farsă socială în dosul căreia se ascund incultura, grobianismul şi intenţia anarhistă de a contesta nu tabuurile stratificării sociale, ci ierarhia intrinsecă a valorilor. Pe la noi, acest teatru de dată recentă capătă un caracter şi mai grotesc: moderatorii de emisiuni sociale se adresează bătrânilor cu „tu", în timp ce aceştia nu-i scot din „dumneavoastră". La noi, stilul politeţii americane nu se bazează nici măcar pe o convenţie acceptată unanim, este un mod primitiv de a-i înjosi pe cei de educaţie veche.

M-a consternat marea întâlnire din New York — al cărei organizator am înţeles că era, totuşi, Casa Albă — cu societatea civilă. Ceva în genul

adunărilor electorale văzute prin documentare cinematografice, când se lansează un candidat la preşedinţie sau se întâlnesc în runda finală rivalii rămaşi pe poziţie. Uriaşa sală gemea, înregistrând un record de industriaşi şi bancheri pe metrul pătrat, întrunind, de asemenea, ziarişti, activişti obşteşti, oameni de cultură de cele mai felurite profiluri. Noi, împreună cu o puzderie de notabilităţi centrale, am fost puşi să-l înconjurăm pe Ceauşescu la tribună — o nesfârşită masă de prezidiu ca la plenarele judeţene de partid.

Participanţii se ridicau şi puneau întrebări, menţionându-şi firma sau profesia. Făceau glume, reproduse cu multă greutate de translator, pentru noi fără nici o noimă şi nici un gust. Dar Ceauşescu a plonjat dintr-o dată în atmosferă, ca şi când din copilărie numai printre yankei bogaţi şi reprezentativi s-ar fi învârtit. Nu spunea nici el mare lucru, în afara ideilor bine cunoscute nouă, însă asistenţa se anima, hăhăind gălăgios, aplaudând, răsplătindu-l cu feţe deschise, amicale, dornice să se amuze. Ce era cu această bună dispoziţie generală, cu ciudata comunicare dintre new-yorkezi şi o oficialitate străină, de prim rang, venită de dincolo de Cortina de Fier? Americanii erau bântuiţi de un mare interes politic, simţeau nevoia să înţeleagă de-adevăratelea raţiunile unei atitudini de stat comuniste? Dezlegarea enigmei am aflat-o abia la sfârşit, când ni s-a spus că participasem la o adunare „cu intrare”, că americanii cumpăraseră bilet ca să-l vadă şi să-l interogheze pe preşedintele României. Se ştie că burghezul care a plătit să se distreze, să râdă, se distrează şi râde chiar fără motiv, ca în orice contract onorabil în care ambele părţi se supun convenţiilor stabilite. Impresarii încasaseră ceva şi cred că se puteau declara mulţumiţi de prestaţia lui Ceauşescu, evident străin de tranzacţie, exploatat în necunoştinţă de cauză.

Şi mai grozav s-a comportat şeful nostru într-o reuniune restrânsă, de club select, a politicienilor şi oamenilor de afaceri, unde ne-am petrecut câteva ore. Nu mai exista masă de prezidiu, stăteam toţi pe scaune, la nimereală, unde ne surprinsese anunţarea de către speaker a manifestării importantului oaspete, despre care americanii nu oboseau să amintească

sentenţios că e invitatul preşedintelui Nixon (cu care Nicolae Ceauşescu ar fi avut relaţii de prietenie încă de pe când respectivul nu era numărul unu al Americii). Aici nu cred să se fi plătit bilet, era o reuniune închisă, dar Ceauşescu, învăţând lecţia, s-a comportat ca şi când ar fi candidat pentru preşedinţia Americii, sau măcar pentru un post de guvernator ori congressman. S-a ambalat de la început într-o logoree politică. Mă deranja poza lui de statuetă napoleoneană de gips. Îşi descheiase haina şi-şi vârâse degetul într-o gaică a vestei, ca un geambaş care vinde cai bătrâni reabilitaţi în ultimul moment. Dar la simandicoasa asistenţă, poza ostentativ-vulgară prindea excelent şi mi-am dat seama că intuiţia şefului nostru funcţionase ireproşabil. Acesta era cadrul cel mai propice pentru exprimarea vocaţiei de lider popular frust, nepervertit la şcoala europeană a politicianismului de salon, iar consumatorii new-yorkezi de show politic, de spectacol simplu, fără artă şi regie, admirau efectiv talentul nativ al celui pe care-l considerau, ca pe orice politician, un actor în turneu. Sacul îşi găsise peticul.

Contactele cu arta au fost nesemnificative, chiar minore. Învârtindu-ne prin California, ni s-a oferit posibilitatea contactării cinematografiei — de altfel, nu întâmplător, pentru marele popor cea de-a şaptea artă reprezentând cultura naţională de cel mai larg consum. Am aşteptat cu nerăbdare şi emoţie pătrunderea în celebra cetate a filmului, cea mai mare producătoare de peliculă artistică, rampa de lansare a monştrilor sacri recrutaţi din toată lumea. Am văzut în treacăt vilele starurilor din Los Angeles, acest sat gigantic sau staţiune de odihnă campestră, ce trăieşte în bună măsură pe seama onorariilor încasate de interpreţi din vânzarea filmului. Am trecut apoi prin poarta simbolică, marcată cu o mare inscripţie, am ascultat prezentările monografice şi statistice ale unor manageri, am schimbat câteva cuvinte cu profesionişti ai ecranului din eşalonul doi sau trei şi am fost trimişi în studioul Universal Pictures.

Îi căutam din ochi, cu o naivitate infantilă, printre dunele artificiale ale Nevadei, încropite la orizont, după panourile reprezentând vechi uliţe texane sau cactuşi uriaşi mexicani, prin batanta „saloon”-ului, cu un sombrero şi un pistol pe firmă, pe John Wayne sau Dean Martin, pe Kirk

Douglas sau Steve McQueen, pe Lee Marvin sau Robert Mitchum, dar platoul vegeta, lipsit de forfota „turnărilor”, ca şi de silueta uşor de distins a vreunei vedete. Într-un târziu, au apărut cascadorii. Numărul lor de circ demitiza tot ce reprezenta în fantezia mea realismul magic, atât de simplu şi fascinant al westernului copilăriei. Căţăraţi pe acoperişuri, trăgând de la şold sau ochind cu puşca, în galopul cailor şi păcănitul gloanţelor oarbe, făcând salturi balistice peste jgheabul bordelului cu etaj, rostogolindu-şi trupurile „ciuruite” prin batantă, în zdrăngănitul disperat al pianului pus să acopere hărmălaia presupuşilor mari băutori de whisky şi pokerişti trişori, au mimat ridicol toate gesturile sacre. Clişee, mici trucuri, profesionalism şablonard.

Parcă cineva ţinea să-mi scoată din cap poezia filmului eroic american, cel ce a cucerit sufragiile iubitorilor de imagine de pretutindeni, mai ales ale tinerelor generaţii, să demonetizeze fabrica de iluzii a Hollywood-ului, să transforme feeria peliculei într-o panoramă de bâlci. Poate tot atât de decepţionat eram şi dacă îi vedeam de aproape pe bărbaţii şi femeile ce-şi împrumută personalitatea exterioară şi trăirile hipnoticelor personaje, cu dramele lor „frumoase”, cu virtuţi însufleţitoare şi vicii sancţionate pe loc, ori iertate. Ca oameni, supuşi coroziunii timpului şi propriilor vicii necosmetizate, şi-ar fi contrazis eroii, sărăcindu-mi şi ei aura artificială din memorie.

America este o ţară subjugată vedetelor — afirmate la Hollywood sau pe ringul de box, aplaudate pe podiumul jazz-ului şi folk-ului, ca şi în Congres, gustate în paginile marilor cotidiane sau pe estrada modei, urmărite după miezul nopţii în baruri erotice, sau la programele porno ale televizorului, la bursă ori în lungile clipuri de reclamă. Sutele de milioane de anonimi trăiesc — prin aceste vedete, prin şansele lor miraculoase, prin succesele lor ameţitoare, mai mult sau mai puţin motivate şi explicate, prin averile lor fabuloase, adunate ca în vis — o a doua viaţă, ascunsă, în întregime falsă. Râvnesc la gloria acestora, ca limită maximă a împlinirii umane, la norocul lor, pasibil să iasă în calea oricui, marcând ipotetic orice destin, în orice etapă a existenţei.

Vedeta e o formă de alimentare artificială a mulţimilor, o investiţie costisitoare pentru întreţinerea celei mai mari utopii sociale, pentru drogarea colectivă prin injectarea, direct în vena omului de rând, a „lesedeului” speranţei. Vedeta stimulează şi amorţeşte lumea, întreţine o aparentă stare de veghe a insului şi îl cufundă totodată într-un somn letargic din care nu se mai poate trezi, teoretic, fireşte, decât în mormânt. Dar ca orice material manevrabil, ca orice recuzită perisabilă, vedeta rămâne pentru ea însăşi o dramă greu de ascuns. Mormanele de bani o dezumanizează, îndepărtând-o de destinul adevărat, iar pierderea lor în luxurie şi risipă o aruncă în braţele deznădejdii. Lucrul cel mai dezolant din panorama socială este devedetizarea, dezbrăcarea starurilor de toaleta mincinos sclipitoare şi intrarea în cea mai umilitoare goliciune. Aceasta e marea vitrină cu strasuri a capitalismului, care nu poate glorifica o creaţie decât dacă e de vânzare şi producătoare de beneficiu.

A doua mare utopie mi s-a părut libertatea cvasiabsolută a individului, stimulat să fie el însuşi cu toate devierile, rătăcirile şi viciile. Cei aflaţi mai de mult în America mi-au spus că au văzut grupuri reclamând pe pancarte, în lozinci concentrate şi plastice, schimbarea sexului sau căsătoria între indivizi de acelaşi sex, drept de cetate pentru amorul în colectiv, interzicerea jupuirii animalelor vânate pentru blană, introducerea în legislaţia juridică a conflictelor dintre câini şi oameni, lichidarea dependenţei fiilor minori de părinţi şi alte minuni, pe care le suspectaseră mai întâi de intenţii satiric-umoristice. Am auzit eu însumi adesea sintagma „Trăim într-o ţară liberă”, exprimată de altfel frecvent şi prin filmele americane, ori de câte ori cineva are nevoie să-şi susţină un drept invocat ad-hoc. Mi-am explicat această adevărată obsesie prin mitul „posibilităţilor nelimitate” ce asaltează legislaţia SUA, prin dorinţa ciudaţilor de a urca în vârful piramidei, ca şi printr-o memorie colectivă în care se păstrează încă restricţiile de care au fugit, venind aici, înaintaşii americanilor de azi, şi chiar unii din cetăţenii actuali proveniţi din imigraţie.

Pe de altă parte, mi s-a părut că anumite practici abominabile, crime sadice sau fantezii macabre, care în Europa ar stârni revoltă, oroare, chiar

depresie, acolo sunt percepute cu oarecare indiferenţă, în tot cazul cu mai mult calm, de parcă acestea nu s-ar îndepărta cine ştie ce de normal sau ar avea explicaţii plauzibile, dacă nu scuzabile. Vreau să spun că marja de suportabilitate a anormalului la americanul de rând pare mult mai mare. Nu cumva, m-am întrebat, aceasta este consecinţa mult lăudatei lipse de prejudecăţi, derivând din ţinuta de răzvrătiţi a aceloraşi înaintaşi de care vorbeam şi care nu s-au putut împăca, nicicum, în ţările lor, cu rigorile tradiţiei, bigotismului sau pudibonderiei de sorginte aristocrată şi burgheză?

Dar prejudecăţile nu sunt doar percepţii apriorice, conturate înaintea judecării lucrurilor, cum se înţelege etimologic, ci şi forme ale cutumei sociale, expresii ale psihologiei colective, un mod spontan de apărare în faţa răului la care nu ajunge legea. Iar opusul — lipsa de prejudecăţi — nu poate fi confundat exclusiv cu receptivitatea la nou, cu flexibilitatea adaptării la neobişnuit şi inedit, ci şi cu o formă a amoralităţii, cinismului şi desconsiderării opiniei publice.

Societatea care cultivă o libertate maximă în spirit merită admirată. Nu doar o libertate de for intim, fireşte, ci şi cea de manifestare. Dar una este libertatea gândirii şi simţirii, a exprimării opiniei faţă de toate categoriile sociale şi morale, faţă de sistemul de valori acceptat sau legiferat la un moment dat, şi alta exhibarea tuturor practicilor individuale, cu semnificaţie intimă sau chiar publică, ce pot afecta sensibilitatea colectivă, pot perverti conştiinţele şi moravurile.

Este la modă acum, probabil justificată în mare măsură, apărarea drepturilor categoriilor minoritare, mult timp ignorate sau desconsiderate de plano, trăind drama supunerii la dictatura majorităţii. Dar ne închipuim că, la rândul ei, majoritatea se poate ocroti singură, doar datorită numărului? Pentru că şi minoritarii de ordin religios, naţional, moral, sexual, pot avea tendinţa de a-şi adjudeca discriminarea pozitivă şi transforma drepturile în privilegii (cum s-a întâmplat în istorie cu păturile sau clasele suprapuse, şi ele minoritare numeric), ignorând sau desconsiderând resentimentele majorităţii. Legislaţia romană avea un principiu genial, imposibil de înlocuit

sau modificat, potrivit căruia dreptul fiecăruia se întinde până acolo unde nu-l atinge pe al altuia.

În ciuda marilor erori şi nedreptăţi ale organizării lor sociale, anticii au conceput într-o formă finită dialectica libertăţii. Libertatea individuală nu poate exista în afara dreptului legiferat, iar acesta trebuie să ţină seama de libertatea tuturor, într-un consens raţional, particular fiecărei epoci.

După SUA, lui Ceauşescu i s-a deschis mai uşor accesul în ţările de tradiţie culturală şi politică ale Europei, unde au fost înnodate vechile legături ale României şi iniţiate altele noi. Paralel, s-a orientat ferm spre Lumea a Treia — marea familie a nealiniaţilor —, care începuse să joace un rol deloc neglijabil în echilibrul politic mondial, în „raportul de forţe”, cum se spunea pe atunci. Formal, în calitate de membru al unei alianţe militare, nu putea aspira la o poziţie de lider în acest impunător curent internaţional, dar în practică era cotat ca aliat cu greutate al nealiniaţilor. Ba chiar ca exponent ideologic al principiilor lor antihegemoniste şi antirăzboinice. A întreprins o sumedenie de vizite în ţări asiatice, africane şi din America Latină.

Limitele intelectuale dramatice ale unui spirit avid şi iscoditor

În perioada 1969–1989, timp de 21 de ani, Nicolae Ceauşescu a fost singurul meu şef ierarhic — până în 1981, adică 13 ani, coordonându-mă nemijlocit, zi de zi, în calitatea mea de secretar al Comitetului Central, restul de opt ani patronându-mă de la distanţă, mai mult în principiu decât în fapt, în timp ce îndeplineam funcţia de rector al Academiei de Studii Social-Politice. Dacă eu aveam un singur şef, el avea o mulţime de subordonaţi, de aceea mie mi-e mai uşor să-i întocmesc fişa caracteristicilor personale, a stilului de conducere, a comportamentului în relaţiile de muncă, decât i-ar fi venit lui, pus s-o facă pe a mea. Vrând-nevrând, stăteam cu ochii pe el, în timp ce în raza sa vizuală intrau şi ieşeau fără încetare o mulţime de cadre de conducere. Şi unghiul ar fi diferit, mie lipsindu-mi, în perioada specificată, posibilitatea de a-l raporta la o instanţă superioară, în contact cu care oricine se defineşte în laturi speciale, nebănuite. Conduita sa a fost marcată de deţinerea rangului suprem într-un partid şi într-un stat prin excelenţă autoritare, timp de un sfert de secol.

De la Congresul al IX-lea şi până aproape de Congresul al X-ea, relaţiile mele cu N.C. nu s-au polarizat în mod clasic, după schema şef-subaltern, având un predominant caracter de colaborare într-un domeniu delicat, mai puţin pretabil la impunerea autorităţii funcţiei şi executarea fără comentarii a ordinului. Lucram împreună la elaborarea documentelor partidului şi statului şi, deşi el avea întotdeauna, în mod normal, prioritate absolută la stabilirea conţinutului, şi în mare, şi în mic, nu putea pierde din

vedere că ideile sunt o plasmă maleabilă, modelându-se şi definitivându-se prin exprimare, prin haina lexicală, ajungând uneori în evoluţia semantică la distanţe apreciabile de punctul de plecare. În metamorfoza redactării îşi dădea singur seama că alt mod de a spune un lucru slujea mai bine intenţia. Elaborarea expresiei poate duce la elevarea şi amplificarea ideii, la îmbogăţirea nuanţelor şi înţelesurilor, ridicând demonstraţia pe un plan superior. Munca de coredactare nu suportă impunerea rigidă a voinţei unuia şi supunerea mecanică a celuilalt, ci implică, în discuţiile abstracte, o relaţie oarecum de la egal la egal, şi mai ales o libertate de creaţie a celui ce „pune pe hârtie”, care ţine stiloul în mână. Ceauşescu nu se manifesta ca un ambiţios obtuz, gelos pe mobilitatea celuilalt şi obstinat într-un lexic propriu, fixist.

Ca membru al Secretariatului însărcinat cu presa şi cultura, în raporturile mele cu Ceauşescu s-a adăugat apoi o subordonare ierarhică netă, el având ultimul cuvânt în toate, precum şi latitudinea de a mă trage la răspundere pentru nerespectarea „indicaţiilor” cu valoare de lege în partid. Cele două genuri de relaţii s-au întrepătruns fără să se influenţeze una pe alta. Când mă chema să-mi dea o comandă sau „să lucrăm”, făcea abstracţie de răspunderile mele în organul executiv al partidului, iar când mă duceam cu treburi, ori avea să-mi dea el vreo indicaţie, părea că uită de colaborarea noastră redacţională.

Când intram în cabinet la iniţiativa lui, mă aşteptam ca, sub influenţa vreunui zvon, să-mi facă o critică (i se întâmpla să se avânte în aprecieri severe, fără să verifice şi fără să asculte în prealabil versiunea mea, iar când lucrurile se lămureau, uita cu desăvârşire să-şi ceară scuze sau să-i blameze pe zvonişti, măcar de formă). Uneori, când era mai destins, începea totuşi printr-o întrebare, din tonul căreia ghiceam imediat că l-a „montat” cineva (ştiindu-l influenţabil, mulţi îi aruncau tot felul de nade, pe care el le înghiţea uşor, abia având răbdare să rămână singur pentru a-l chema la ordine pe impricinat). Deşi de multe ori zvonurile nu se confirmau, nu se învăţa minte, continua să reacţioneze la fel de impulsiv. Probabil ştia că riscă, dar îi făcea plăcere să se descarce.

Alteori, avea să-mi propună vreo inovaţie născută în mintea sa prin asociaţie de idei cu ce auzise sau văzuse undeva. Şi când mi se părea inoperantă, nu i-o respingeam pe loc, ştiind că după un timp îşi va pierde şi în ochii lui farmecul şi va renunţa să o mai susţină.

Dar erau şi împrejurări ciudate, dezagreabile pentru mine, când mă chema fără nici un mobil concret şi precis. După ce mă aşezam la măsuţa din faţa biroului, punea deoparte un plic şi, răsturnându-se pe scaunul capitonat, mă întreba moale, calm, dar cu priviri iscoditoare: „Ce mai e nou?” Bănuiam, şi continuu să am şi acum această impresie, că era o invitaţie la bârfă. Ştiam că pe unii colegi nu-i deruta întrebarea, fiind în orice clipă pregătiţi să se descurce. Scoteau din tolbă tot felul de informaţii nu tocmai ortodoxe, ce n-ar fi încăput într-un raport riguros, cu tentă oficială, dar care la acest capitol de noutăţi lejere, cerute şi furnizate cu titlul de „ce se spune prin oraş”, mergeau. Nu am înţeles niciodată de ce avea nevoie Ceauşescu de această cleveteală a subalternilor, pe care cred că nici nu o asculta cu seriozitate. Voia să cunoască genul de fantezie a oamenilor aflaţi în jurul său, reuşea să pescuiască totuşi câte ceva util din revărsarea liberă a depozitului informaţional de mâna a doua? În ce mă priveşte, nu dădeam randament. După o pauză cam lungă, mă apucam să-mi pun pe tapet problemele reale ale sectoarelor, ceea ce pe interlocutor nu-l încânta. Îmi spunea să mă pregătesc în vederea discutării lor temeinice într-un viitor apropiat şi-mi făcea vânt.

Presa îl interesa în special sub raportul manifestărilor „la zi” şi expresia acestui interes se consuma la prima oră a dimineţii, când ceva îl contraria (titluri, fotografii oficiale, informaţii de politică externă) sau îi sugera o idee pe care o dorea materializată. Un timp, a cerut să vadă tematica întâlnirilor mele cu redactorii-şefi, mai ales din unghiul purtătorului de cuvânt al partidului ce făcea cunoscută agenda acţiunilor curente. Acorda importanţă şi comunicatelor oficiale pe marginea şedinţelor CPEx, redactate de mine (cu excepţia perioadei de după cutremurul din 1977, când nu ştiu de ce se mulţumea să le citească a doua zi în presă, ca orice muritor de rând. Până

într-o zi, când s-a trezit din ciudata apatie şi m-a luat la rost: „Cine ţi-a permis să publici pe proprie răspundere comunicatele CPEx?”)

În ce priveşte cultura, şi ar fi vrut şi n-ar fi vrut să se implice. Înainte de a prelua eu sectorul, i se raporta totul şi aceasta îl nemulţumea. Evident, nu dorea să i se paseze ultima răspundere într-un domeniu atât de delicat, în care cu ani în urmă se făcuseră numeroase şi grave greşeli politice, evocate personal în tiradele la adresa trecutului eronat. Eu nu l-am mai ţinut la curent cu multele şi măruntele întâmplări din domeniu şi s-a complăcut perfect în acest cvasiautism, rezervându-şi dreptul de a interveni şi cere lămuriri atunci când îi parveneau, pe căi colaterale, pomenitele „zvonuri”. În acel moment, se formaliza că obiectul „sesizării” nu i s-a adus la cunoştinţă pe cale ierarhică directă. Dar dacă apoi încercam să dau curs sugestiei conţinute în reproşul său, găsea o modalitate de a se spăla pe mâini, dându-mi să înţeleg că vrea să fie lăsat în pace.

Reacţiona sever faţă de zvoniştii de modă veche (în ciuda tinereţii lor fizice) tentaţi să politizeze faptele din sfera culturii şi, mai ales, să împartă artiştii în tabere opuse — de „dreapta” şi de „stânga”. Aici, judecăţile noastre se suprapuneau; nu numai că subscriam la intoleranţa sa, dar încercam să-l conving de faptul că arta adevărată nu poate fi clasificată din punct de vedere politic. De pe vremea lui Stalin şi a lui Jdanov el ştia că, dimpotrivă, nu numai că se poate, dar situarea în creaţie „de partea sau împotriva poporului” e o legitate dialectică, însă se ferea să mai invoce aceste teze compromise. Nu ştiu cât îşi însuşise din logica mea, dar la originea atitudinii sale exista o logică proprie. Dacă ar fi acceptat versiunea existenţei artiştilor de dreapta, ar fi convenit că o parte a oamenilor de cultură sunt împotriva socialismului şi, mai ales, împotriva sa, ceea ce nu admitea în ruptul capului.

Cum am spus, N.C. a învăţat foarte mult de la oamenii deştepţi cu care a avut de-a face, cu deosebire după alegerea în fruntea partidului şi până pe la începutul deceniului al optulea. Mai ales de la străinii cu rang înalt şi reputaţie bine stabilită. Dar şi de la ai noştri, pe primul loc situându-se în această privinţă Ion Gheorghe Maurer, care-l fermeca prin aerul flegmatic,

nonşalant, prin cultura clasică solidă şi prin subtilitatea unor judecăţi de anvergură. La începuturile deceniului al optulea, mai vizibil după faimoasa vizită oficială în China şi Coreea, modestia lui receptivă şi apetitul de învăţăcel silitor, bine camuflat sub propriul spirit vioi, iscoditor şi inventiv, s-au transformat în opusul lor, adică în morgă. Îşi luase, cum s-ar spune, doctoratul (titlul de „honoris causa” i l-or fi înmânat Mao Tze Dun şi Kim Ir Sen?), venise momentul să predea el altora (nu s-ar fi sfiit s-o facă şi cu foştii mentori străini). L-o fi convins ceva că izvorul genialităţii celorlalţi s-a epuizat şi că al lui începuse să ţâşnească din abundenţă.

Dar e de lămurit influenţa imediată a acumulărilor de deşteptăciune asupra manageriatului politic. Spuneam că „instrucţia” se simţea. Emitea aserţiuni uimitor de noi şi fine, depăşind maniheismul comunist în împărţirea lumii, se detaşa de didacticismul ideologic moscovit, ironiza excesele partizanatului din propria tabără, respingea înclinarea spre sentinţe, se arăta deschis cuceririlor Vestului, nu-l mai interesau servituţile cadriste ale dosarului în promovarea oamenilor, susţinea o anumită diversitate de opinii, nu se temea de critică şi nu făcea din micile gesturi rebele ale intelectualilor un cap de ţară. Cu toate acestea, în stilul practicii personale de conducere, în schimbul, inevitabil până la un punct, de înrâuriri cu anturajul şi staff-ul politic, mai exact în mecanismul comunicării cu oamenii, Ceauşescu rămânea, în esenţă, fireşte, acelaşi. Era eficient, prezenta siguranţă în decizii, în momentele cruciale nu se bâlbâia, nu ezita, ceea ce ar fi imprimat mediului nesiguranţă, confuzie, dezorientare. Rămânea mereu cu un cap mai sus, văzând mai departe, intuind mai bine pasul următor, justificându-şi prin urmare poziţia prin fapte, nu invers, justificându-şi faptele prin poziţie.

În perioada la care mă refer, aceste calităţi intrinsece se manifestau în toată plenitudinea (aveau să se diminueze şi chiar să se degradeze cu timpul, părăsindu-l cu totul în faza finală, când ajunsese un moşneag prost, miop şi încăpăţânat). Cu toate acestea, pentru mine cel puţin, prezenta un defect individual capital: mă imobiliza într-un orizont limitat şi îmi îngusta propriul orizont, până la asfixie. Nu vreau să spun că era un cap pătrat, un

obtuz, că te izbeai mereu de marginile gândirii lui fixe. Nu, avea un orizont flexibil şi extensibil şi înăuntrul lui spaţiul era divers parcelat, într-o geometrie îndrăzneaţă, mereu schimbătoare. Cu toate acestea, era iremediabil închis. Dispunea de un cerc al spiritului elastic, dar mereu acelaşi şi de aceea înăbuşitor. Simţeam la un moment dat nevoia de schimbare, persecutat de senzaţia că nu am aer. Pragmaticii găseau soluţia nu în încercarea de a deschide cercul, ci în îngrămădirea pe perimetrul său a cât mai multor elemente din aceeaşi familie tipologică, cu alte cuvinte, în dilatarea diversităţii tolerate de el, prin număr, nu prin noutate. Se duceau la el şi se descărcau, mai ales la rubrica „diverse" — unde invita la lipsă de rigoare —, cu sentimentul că îl îmbogăţesc şi îl înnoiesc pe el şi se eliberează pe ei, trecând de bornele ţarcului. Dar şi după transfer, spaţiul rămânea acelaşi — ei la fel de încorsetaţi, şi el la fel de neclintit în finitudinea-i perceptivă şi imaginativă.

Ce vreau să spun? Ceauşescu nu-ţi permitea să ieşi din universul lui — perfect circumscris şi fortificat ca o citadelă — de preocupări, urgenţe şi imperative. Nu-ţi spunea: „Gata, până aici! De-aici încolo e tabu!" În faţa tentativei de spargere a cercului invizibil, dar aproape material — de câte ori n-am făcut această disperată încercare! —, se schimba brusc. Mă privea cu ochi miraţi, îngrijoraţi, compătimitori, ca şi când descoperea că am derapat, sperând ca măcar masca lui de om sincer afectat să mă aducă, poate, cu picioarele pe pământ. Dacă nu sugeram pericolul deraierii, baterea mea la o uşă presupus închisă reuşea numai să-l plictisească; în timp ce vorbeam, desfăcea un plic şi, la început cu coada ochiului, apoi cu toată privirea, se adâncea în citit. Semnul lipsei totale de interes faţă de temă, dublată de o oarecare indulgenţă. Se întâmpla şi ca, după receptarea a zece la sută din ce aveam de spus, când chipurile se edifica, să mă oprească. Nu avea timp pentru „divagaţii". „Mai bine să ne ocupăm de chestia cutare şi cutare", mă reorienta constructiv. Alteori, recurgea la ironie. Era în toane mai bune, nu funcţiona atât de tiranic metronomul ce-i păcănea în sistemul nervos şi-i atrăgea atenţia că iroseşte un minut preţios din timpul obştesc, din avuţia naţiei. Râdea îngăduitor ca un tată atunci când pruncii fac tumbe.

Aveam şi eu nevoie, chipurile, ca un mânz neînvăţat la hulube, să mă „încur”, să azvârl din picioare şi s-o iau la goană prin ierburi.

Ce nu admitea N.C. să introduci în cercul reprezentărilor şi valorilor lui? Incertitudinea, riscul şi, mai ales, necunoscutul, misterul. Nu era probabil vorba de o neputinţă funciară, fiziologică, să zic aşa, respectiv de o invaliditate a sistemului perceptiv, ori a celui de prelucrare a senzaţiilor, ci de o schemă existenţială construită pe educaţie sumară, pe o ideologie rectilinie şi pe supraestimarea vocaţiei proprii de conducător miruit. Ceauşescu se automodelase ca optimist incurabil, ca etern triumfător în lupta cu destinul, cu timpul, cu inerţia, chiar şi cu impedimentele naturale. Se autoiluzionase că „totul se poate”, luând norocul ce-l patronase până la un moment dat drept legitate — nu una ocultă, ci explicabilă doctrinar. În această dârză psihologie a succesului nu exista loc nici pentru risc, nici pentru incertitudine, nici pentru eşec. Se ferea şi instinctual, şi programatic de pericolul inculcării acestor postulate filosofice, simţind că ele ar putea să-i devieze programarea. Se referea adesea la defetism ca la un handicap distrugător al militantului. Se revolta împotriva depresiei oamenilor loviţi de soartă. L-a făcut cu ou şi cu oţet pe Patilineţ, când după decesul fiicei sale acesta intrase într-o vrie morală. Am asistat involuntar la scenă, în biroul său. „Fii om, îi spunea bietului tată zdrobit afectiv şi culpabilizându-se pentru cele întâmplate. Ridică-ţi capul, stai drept! Trebuie să înfruntăm nenorocirea, nu să ne lăsăm zdrobiţi.” Pe loc m-a oripilat insensibilitatea, punând ieşirea pe seama nevoii de a avea un slujbaş valid, operativ şi energic, dar mai târziu am înţeles că nu făcea decât să-şi exprime organicul „concept optimist”. A avut aceeaşi atitudine şi faţă de cineva căruia îi murise soţia. I-a impus Miron Constantinescu, neclintit sub loviturile năpraznice ale destinului. Vedeam cu ce admiraţie îl privea în timp ce acesta, îndoliat după asasinarea soţiei de către fiica nebună şi apoi după pierderea într-un accident a fiului, îşi îndeplinea îndatoririle publice cu minuţie şi perfectă concentrare.

Poate că într-o anumită măsură, la N.C. îşi spuneau cuvântul şi lecturile din tinereţe, literatura sovietică bombastică, în care principalele calităţi

morale ale omului nou erau dârzenia şi invincibilitatea. Cum să accepte el riscul şi incertitudinea, ideea morbidă a eşecului, să se antreneze în disecarea lor teoretică sau practică? Necunoscutul, misterul reprezentau, în lumina „materialismului atotbiruitor ce-i lumina calea ca un far”, categorii ridicole, dacă nu malefice. Nu se poate trăi, fireşte, uşor în vecinătatea unui om atât de sigur de sine şi de reperele lui intelectuale.

N.C. nu putea suporta nici speculaţiile gratuite, făcute de dragul exerciţiului mental ori în speranţa găsirii unei ieşiri din rutină, a dibuirii ineditului ce obligă la experiment, la înnoire. În primul rând, nu avea exerciţiul necesar, apărea ca un copil care n-a putut învăţa să se joace, în al doilea rând considera aceasta sub demnitatea lui. Pur şi simplu îi era ruşine. El şi în banalele jocuri de societate prefera să trişeze decât să pară că e la discreţia întâmplării, că se supune capriciilor hazardului. Îndeletnicirile futile, fără ţeluri grave şi fără luptă, le îngrămădea în categoria micilor victorii de repaus.

Ceauşescu nu a înţeles esenţa marilor convulsii politice din China maoistă

După cum se ştie, în 1971 Ceauşescu, însoţit de Maurer şi alţi câţiva membri ai CPEx, a făcut o vizită în Asia, luând contact cu „revoluţia culturală” în plină desfăşurare a lui Mao şi cu sistemul educativ-disciplinar (de şcoală de corecţie) al lui Kim Ir Sen. S-a întors de acolo cu două idei doctrinare reactualizate, mai ferm conturate şi oarecum reierarhizate în tabelul valorilor morale ale comunismului: prima, că omul este educabil, şi a doua, că în condiţiile penuriei mijloacelor materiale din ţările în curs de dezvoltare, conştiinţa devine factorul motor al progresului social. Nici Mao Tze Dun, nici Kim Ir Sen nu descoperiseră „oul lui Columb”, ideile respective făceau parte integrantă din utopia comunistă, după un îndelungat stagiu în alte mari utopii anterioare.

Care este faţa pământeană a creştinismului? Nu educabilitatea fiinţei umane şi ameliorarea societăţii prin pârghia conştiinţei morale? Pe aceste două butoane se va apăsa în vecii vecilor; nu cred că omenirea se va plictisi vreodată de marile idei, declarându-le irealizabile sau prea puţin eficiente. Ce generaţie va avea curajul să declare ritos: „Nu, domnilor, omul nu-şi va depăşi niciodată limitele impuse de structura biologică, nu-şi va putea înăbuşi egoismul generat de lupta pentru existenţă şi întotdeauna vor prevala în preferinţele sale condiţiile materiale, conştiinţa rămânând, în cel mai fericit caz, pe planul al doilea, dar în împrejurări speciale indivizii renunţând la ea fără nici o dificultate”. O va face, poate, când şi când, un geniu sceptic, un observator prea sincer, prea decepţionat şi prea talentat al

tarelor societăţii şi omului, cum a fost Cioran al nostru, de pildă, dar nu o epocă întreagă, nu o generaţie, nu toţi purtătorii de cuvânt ai omenirii.

Aşadar, China şi Coreea nu i-au reforjat gândirea lui Ceauşescu, i-au readus doar în prim-plan, pentru un timp, două idei mai vechi, absorbite organic de pe când îşi făcea ucenicia în atelierele teoretice ale comunismului, şi aplatizate datorită uzurii sociale ce aduce mereu în atenţie probleme concrete, imediate, urgente.

Întrebarea pe care mi-am pus-o, când am avut şi eu prilejul să observ la faţa locului faimosul experiment chinez, intitulat cu totul impropriu (poate pentru a-i ascunde mobilurile) „revoluţie culturală", a fost următoarea: atunci, în 1971, Ceauşescu a înţeles sau nu adevărata esenţă a fenomenului? După socotelile mele, nu; el s-a oprit la aspecte de suprafaţă şi a tras concluzii minore dintr-un proces complex, original, în care se ciocneau două mentalităţi şi două linii diametral opuse cu privire la dinamizarea economică şi modernizarea Chinei (în sensul scoaterii ei cât mai rapide din reflexele medievale adânc încastrate în organismul social). „Revoluţia culturală" nu-şi propunea să cultive, prin intermediul baletelor lui Cian Cin, soţia lui Mao, jucate pe scenele caselor de cultură şi ale căminelor culturale, pentru un public mobilizat, tradiţia revoluţionară a partidului comunist, epopeea cuceririi puterii din mâinile feudalilor şi ale capitaliştilor compradori, şi să mobileze capul sutelor de milioane de ţărani ignoranţi cu citate din „cărticica roşie", *pentru a se construi mai repede socialismul.* Aceasta nu era decât o tactică riguros cazonă, într-un mare război strategic.

Mao sesizase că discipolii şi colaboratorii săi, unii de aceeaşi vârstă, alţii din generaţia următoare, se pregăteau să arunce peste bord mult trâmbiţata tradiţie revoluţionară roşie, să renunţe la „citatele" enunţate în condiţii cu totul diferite înaintea cuceririi puterii şi să-şi însuşească o parte din arsenalul burgheziei pentru organizarea producţiei materiale, accelerarea industrializării şi ridicarea standardului de civilizaţie. Vechii militanţi din anturajul lui Mao, ocupând funcţiile cele mai înalte, ca Lin Şao Tzi, şeful statului, Den Siao Ping, secretarul general al partidului, Ciu En Lai, premierul, şi alţii, nu elaborau o nouă schemă a comunismului, nici nu

renunţau la comunism. Se întorceau doar la fondatorul teoriei, la Marx, care prevăzuse că pentru o bună perioadă socialismul va trebui să recurgă la dreptul burghez, mulţumindu-se cu egalitatea în faţa legii şi aplicând principiul cointeresării pentru a stimula iniţiativa şi competitivitatea. (Marx lua aşadar în calcul perpetuarea inechităţii, poate nu în mod stihinic, precum în capitalism, ci sub controlul statului, dar generând capitalism, aşa cum se alarmase Lenin, lipsit de luciditatea pragmatică a mentorului german.) Dar, ca şi Lenin, Mao nu se putea împăca în ruptul capului cu acest risc, el era un revoluţionar romantic, un om inteligent dar fanatizat de un purism ideologic, de rectitudine principială, de devotament absolut faţă de crezul abolirii exploatării sub orice formă.

S-a speriat şi a dat alarma: „În China se urmăreşte restaurarea capitalismului, statul major al trădării se află în partid, bombardaţi statul major al capitalismului din partid". Mulţi au crezut că aceasta era o metaforă poetică, o floare de stil oratorică, alţii şi-au închipuit că Mao a luat-o razna, s-a senilizat. Nu era nici floare de stil, nici debilitate senilă, nici alienare mintală. Omul vedea limpede, înţelegea corect, nu exagera. Doar că nu era destul de flexibil cum erau ceilalţi, nu distingea la distanţă, nu avea răceala renunţării la utopie. Fusese toată viaţa animator al mulţimilor în revoluţie, demolatorul general al lumii depăşite, putrede, incapabile să scoată China din impas. Îi lipsea vocaţia constructorului, a demiurgului vizionar. Rolul lui se încheiase şi nu-şi dădea seama, cramponându-se de o poziţie vetustă şi de o putere pe care nu mai ştia să o folosească.

A vânzolit China, a aruncat în haos un popor de un miliard şi jumătate de oameni, a scos în stradă tineretul zurbagiu, dezorientat şi uşor manevrabil, şi-a trimis colegii la reeducare, prin crescătorii de porci, obligându-i să poarte pancarte şi coifuri de penitenţi, după metoda medievală — el, duşmanul de moarte al medievalismului —, şi s-a înconjurat de câţiva fanatici sau oportunişti pentru a ţine piept valului novator. Baletele lui Cian Cin şi „cărticica roşie" erau ultimele redute într-o bătălie deja pierdută. Cine ştie cât ar mai fi durat dramatica şi dăunătoarea

zvârcolire, dacă legile firii nu şi-ar fi spus cuvântul, luându-l din drumul istoriei. Şi-a pus un succesor, dar nimic n-a putut rezista în faţa curentului reformator şi concepţia pragmatică şi-a făcut drum, s-a afirmat, scoţând China din imobilismul comunismului schematic şi ineficient, comiţând sacrilegiul compromisului cu tradiţia burgheză, asigurând supravieţuirea ţării într-o competiţie mondială necruţătoare.

Neînţelegând teribila bătălie schismatică dintre comunismul de stil vechi şi cel de stil nou, care tocmai se ducea în China la dimensiuni sociale nemaicunoscute şi având drept miză însuşi viitorul sistemului, pieirea sau rafistolarea lui radicală, Ceauşescu a venit acasă impresionat de importanţa acordată acolo rolului conştiinţei în construirea comunismului. Ne-a cerut tuturor, întregului partid să-l urmăm în acest demers moral, trezind din somnolenţă factorii de influenţare, curăţind rugina de pe instrumentele de înrâurire a omului, chemând pe toată lumea să acţioneze mai însufleţit şi mai conştient în slujba progresului. Fireşte, o asemenea chemare nu poate fi respinsă, oricând e binevenit un puseu moral în spiritul uman, tentat ori să lenevească, ori să se abrutizeze. S-au iscat unele discuţii despre metode, doar trecuse timpul stângismului de început, al grotescului didacticism moralizator, în lumina cărora omul nou apăruse ca un fel de paiaţă, de robot rudimentar, obtuz şi docil. Ne-am opus din răsputeri acelui prototip, dorind în sinea noastră ca omul să nu mai fie educat deloc, decât să fie educat „crescut” în maniera cunoscută. Personal m-am apucat să scriu o carte de eseuri, *Ieşirea din labirint*, punând sub lupă nefasta experienţă din trecut şi încercând să reprezint actul educaţional şi omul educat la dimensiuni raţionale, în perspectiva criteriilor de cultură şi civilizaţie moderne.

Furia educaţională a lui Ceauşescu s-a domolit cu timpul, el resemnându-se în faţa eşecului intenţiei de imitare a operelor şi baletelor cianciniste, mulţumindu-se până la urmă cu stângace omagii din partea bieţilor artişti amatori, în care şi-a pus toată nădejdea.

Nu a fost nici o minirevoluţie culturală, îngheţul începuse din 1968

După 1989, s-au dat interpretări eronate influenţei primite în China de Nicolae Ceauşescu în 1971, ca şi aşa-zisei „minirevoluţii culturale" româneşti. S-au pus pe seama vizitei în China îngheţarea liberalizării, rigidizarea ideologică, înăsprirea regimului de cenzură, încorsetarea spiritului, iar în cârca aşa-ziselor „Teze din Aprilie", o presupusă ofensivă împotriva ideilor noi. M-am mai pronunţat asupra acestei chestiuni în *Cioplitor de himere*. Începutul îngheţului se produsese cu mult înainte de vizita în China, chiar după înăbuşirea „Primăverii de la Praga" şi după acutizarea conflictului româno-sovietic, neînchis de altfel niciodată formal, trenând ani şi ani şi impunându-ne măsuri maxime de prudenţă. Atenuarea procesului de liberalizare s-a făcut în acest context gradual, progresiv, numitele „Teze din Aprilie" oferind doar o sinteză a regreselor, punându-i pe gânduri numai pe aceia ce nu urmăriseră lucid involuţia noastră.

Din China, N.C. a venit decis să pună capăt laxităţii educaţionale instalate în partid după Congresul al IX-lea, când ţelurile juste îi însufleţeau pe oameni de la sine şi mult mai mult decât pedagogia prelucrătoare. Dar, după consumarea senzaţionalului noutăţii, oricât ar fi de stimulatoare, ţelurile intră şi ele într-o calmă normalitate, nu mai înflăcărează automat, pot fi slujite ori prin avantaj material, ori prin biciuirea conştiinţei. Lipsindu-i resursele materiale, sau estimând greşit cuantumul destinat stimulării, N.C. şi-a pus nădejdea în pârghia subiectivă, asupra căreia nu putea acţiona decât prin educaţie. Câţiva ani a bătut monedă pe această teză,

dar de o manieră atât de agasantă, încât a demonetizat-o. Cerea tuturor să facă mai multă educaţie: şcolii, familiei, presei, artelor, instituţiilor publice, sindicatelor, organizaţiei de tineret, partidului.

Pentru a demonstra ce bază pune pe societatea civilă, a dezinstituţionalizat cenzura, desfiinţând Direcţia Generală a Presei şi Tipăriturilor, şi a conferit răspunderea aplicării liniei educaţionale redacţiilor, editurilor, radioteleviziunii, uniunilor de creaţie, organizaţiilor de masă, ministerelor. Abolirea cenzurii a fost un act de curaj, fără precedent în epocă în sistemul socialist şi neimitat de ţările prietene. Fuseseră şi câteva momente care îi zdruncinaseră încrederea în această instituţie şi îl puseseră pe gânduri în privinţa orientării şi a consecinţelor intervenţiei ei în metabolismul societăţii.

Este momentul să depun mărturie că Direcţia Generală a Presei şi Tipăriturilor funcţiona în baza unui impuls, a unor înrâuriri şi, în ultimă instanţă, a unui ordin de origine aparent ocultă. Ca tânăr redactor la *Contemporanul* nu m-am izbit de cenzori profesionişti, revista era citită în şpalt de diferitele secţii ale Comitetului Central. Pentru prima oară am intrat în conflict cu cerberii Direcţiei presei când am făcut *Scînteia Tineretului*. Nu le trimitea redacţia şpalturile, aveau oameni în tipografie şi aceştia colectau ceea ce se aprecia că intră sub auspiciile „vigilenţei” şi nu adresau observaţiile redactorului-şef ci, după caz, secretariatului, şefilor de secţii, uneori direct autorilor. Uriaşa majoritate a intervenţiilor nu avea temei, nu viza încălcarea legilor, a secretelor speciale, nu leza sistemul de valori al comunismului, cu atât mai puţin sesiza vreo atitudine antisistemică sau antiguvernamentală. Era vorba de simple interpretări subiective, tendenţioase, ale unor paragrafe pescuite din articole mai complicate, redactate într-un stil mai prolix sau semnate de autori mai originali. Până la urmă, conflictul ajungea la mine — probabil, atunci când nu putea fi tranşat pe loc şi rapid între cenzor şi autor. Stilul meu era refuzul pălăvrăgelii în contradictoriu. Văzusem materialele încriminate, ştiam ce conţin, nu mă puteam lăsa convins de un „ţuţăr” că m-am înşelat. Îi comunicam transmiţătorului obiecţiei că nu schimb nimic, tipăresc ziarul aşa cum este,

pe propria răspundere, iar dacă el e încredinţat de adevărul său, să se adreseze conducerii instituţiei, aceasta conformându-se normelor şi împuternicirilor în vigoare. N-a existat nici un caz în care să se revină, de la un nivel mai înalt al cenzurii, sau în care aceasta să alerteze organe de partid sau de stat superioare. Vedeam în cenzură un parazit sâcâitor şi laş, incompetent, lipsit de argumente valabile, trăind dintr-un sistem de raţionamente false, din impresii şi interpretări, dedicându-se obsesiv luptei cu fantomele.

La Agerpres, ştirile nu aveau cum să fie cenzurate: cele oficiale purtau girul Comitetului Central, cele despre străinătate apăreau sub antetul agenţiilor transmiţătoare, iar restul nu punea probleme. În cei patru ani cât am scos *Scînteia*, am oferit cenzurii munţi de material „interpretabil", de cea mai suculentă substanţialitate, în stare să dea de lucru „pe rupte" ciracilor. Cu toate acestea, mi-a lipsit cu desăvârşire plăcerea de a da peste bot vreunui cenzor. Se duseseră pe apa sâmbetei toate posibilităţile de „interpretare nedorită" a conţinutului, deloc ortodox, al ziarului. Aproape că şi uitasem de Direcţia presei, scoteam ziarul ca şi când în România cenzura fusese desfiinţată. Instituţia cu pricina se informase, fireşte, îşi dăduse seama ce statut aveam şi se resemnase să considere ziarul o rezervaţie exceptată de la intervenţii. De altfel, mai avuseserăm de-a face unii cu alţii şi „colaborarea" noastră nu dăduse roadele scontate, în condiţii incomparabile cu cele noi.

Dar, ce să vezi! La sfârşitul lui 1968 mi se încredinţează în secretariatul Comitetului Central răspunderea coordonării presei şi, când cancelaria îmi înmânează lista instituţiilor subordonate, pe ultimul loc (mare modestie!) găsesc Direcţia Generală a Presei şi Tipăriturilor condusă încă de Iosif Ardeleanu, fostul meu redactor-şef de la *Contemporanul*, cel care în iunie 1950, ca profesor de filosofie marxistă la ASE, mă angajase în redacţia săptămânalului. Omul s-a prezentat de urgenţă să mă felicite şi să-mi ureze succes, făcând abstracţie de scurtul nostru trecut comun. Dacă nu mă înşel, a fost de faţă şi şeful Secţiei de presă a CC, Bujor Sion, dar oricum, după plecarea lui Ardeleanu, am discutat cu acesta genul subordonării de partid a

cenzurii. Întotdeauna cu mina omului bine dispus, Bujor a arborat de data aceasta o expresie gravă, m-a privit fix, a ridicat din sprâncene ca şi când m-ar fi întrebat: „Chiar nu înţelegi?”, apoi a izbucnit în râs. A fost laconic: „Nici o subordonare”. „Aşa va să zică! Păi atunci de ce a venit sobrul, laconicul şi ultracorectul meu mentor de odinioară?” „Vizită de curtoazie”, m-a lămurit Bujor. „Şi cu cine are el legătură?”, l-am întrebat. „Nici mie nu mi-e prea clar”, a declarat, deşi lucra de o veşnicie la Secţia de presă a partidului. L-am privit lung, în tăcere, dar el a făcut faţă cu succes iscodirii. N-am insistat, fiind convins că mă voi edifica singur. Deşi pare neverosimil, nu m-am edificat nici până în ziua de astăzi.

Ardeleanu mi-a mai călcat pragul — până în 1971, când i-am cedat presa lui Cornel Burtică — o dată pe an, tot în scurte vizite protocolare. Era cert, nu avea nimic de raportat Comitetului Central, nu aştepta încredinţare de sarcini şi nu cerea nici un fel de dezlegări. Îmi formasem convingerea că e dirijat de Ministerul de Interne, de Securitate, şi l-am întrebat deschis, aproape somându-l să mărturisească. A rezistat pe poziţia ambiguităţii. Nu mi-a spus nici da, nici nu, mi-a servit o explicaţie lungă şi încâlcită, potrivit căreia, în baza legii de constituire şi a unor instrucţiuni ulterioare, Direcţia Generală a Presei şi Tipăriturilor îşi întocmeşte singură, pe baza hotărârilor guvernului şi a legislaţiei în vigoare, lista secretelor de stat, a întreprinderilor şi instituţiilor de importanţă specială şi a diferitelor interdicţii informaţionale (era de muncit, nu glumă) şi urmăreşte ca presa şi tipăriturile să nu încalce respectivele restricţii. I-am adus la cunoştinţă că mie cenzorii nu aşa ceva îmi cereau, ci îmi întorceau pe dos frazele şi mă avertizau asupra riscului „interpretării”. Acelea erau depăşiri de atribuţii, un fel de abuzuri, mi s-a spus, şi bine am făcut că n-am ţinut seamă de ele. „Dar în cărţi?, l-am întrebat, în literatură, în ideologie, în ştiinţă, ce urmăreau lectorii instituţiei?” Exact ce-mi spusese, a replicat, nimic mai mult. Fireşte, a adăugat, şi aici se manifestă tendinţa depăşirii atribuţiilor şi amestecării printre criteriile obiective a unora subiective, acesta fiind un defect al omului în general şi în particular un obiectiv al controlului exercitat de conducerea instituţiei.

S-a oferit să-mi trimită, „pentru cunoaştere”, listele pe baza cărora lucrează salariaţii şi la temelia cărora stau legile ţării. Nu mi le-a trimis, şi cei aproape trei ani cât am avut Direcţia presei printre instituţiile subordonate au trecut. Nu eram însă uitat de tot, la orice şedinţă cu redactorii-şefi îl descopeream în ultimul rând al sălii pe unul din adjuncţii lui Iosif Ardeleanu, luând conştiincios notiţe şi manifestându-se faţă de conducătorii publicaţiilor centrale cât putea de fratern.

De ce s-a desfiinţat cenzura

Dar să revin asupra momentelor care i-au zdruncinat lui Ceauşescu încrederea în Direcţia presei. În 1971, la puţin timp după venirea din China, în plină febră educaţionistă, mi-a declarat că nu e mulţumit de rolul pe care îl are Ministerul Culturii în modelarea conştiinţei patriotice şi militante a cetăţenilor. Cum nu era mulţumit nici de Ministerul Învăţământului, de UTC, de pionieri, de culte şi aşa mai departe. Prima măsură impusă în această situaţie era schimbarea numelui centralei culturale. A pus personal pe hârtie formula optimă: Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste. N.C. avea fetişul titulaturilor miraculoase; dacă o acţiune sau o instituţie primea numirea optimă, premisa succesului era asigurată şi jumătate din treabă făcută. A doua: înlocuirea lui Pompiliu Macovei din funcţia de ministru, considerat lipsit de energie şi har inspirator. „Pe cine să punem?” După câteva zile a găsit şi aici soluţia optimă: să mă pună pe mine, urmând să fiu şi secretar de partid şi ministru, materializând astfel ideea dublului caracter al ministerului — ca organ de partid şi de stat (o găselniţă organizatorică de ultim moment, extinsă şi la alte sectoare, şi în care-şi punea mari speranţe). Ca urmare a unor intervenţii colaterale, chipurile pentru a mi se permite dedicarea exclusivă „noii” instituţii, am fost desărcinat de presă, aceasta încredinţându-se proaspătului secretar cu propaganda, Cornel Burtică.

Ei, bine, în plină febră educaţionistă, într-o dimineaţă, Ceauşescu mă cheamă urgent în noua mea calitate. Încruntat, aproape alb de furie, îmi întinde o listă de câteva pagini, conţinând titluri de cărţi inacceptabile. Abia mai găseşte suflul necesar pentru a spune: „Sunt cărţile scoase din tiparniţă

azi-noapte, la Casa Scînteii”. Îmi arunc o privire şi întreb sincer nelămurit: „De ce?” „Pentru că... pentru că…, izbucneşte sufocându-se de indignare, cu buzele crispate, în loc să facă educaţie, editurile propagă.... propagă tot ce e mai decadent... Chiar şi capitaliştii repudiază asemenea cărţi... Iar voi... voi...” Am luat lista la puricat. Multe titluri îmi erau necunoscute şi tocmai voiam să cer răgaz pentru o cercetare atentă, când privirile îmi cad pe titlul celebrei cărţi a lui Iulius Fucik (erou comunist-antifascist al cehilor) *Cu ştreangul de gât*. Ştiam că Ceauşescu era genul de om căzut de mult în admiraţia acestor personaje devenite legendare după cel de-al doilea război mondial. Îl scrutez cu atenţie, întrebându-mă cum putuse trece el peste un astfel de titlu. M-am ferit să-l compromit în propriii săi ochi şi i-am strecurat cu deferenţă: „Lista asta este o diversiune. Cine v-a adus-o, Patilineţ?” Patilineţ coordona în Secretariat Secţia militară, ţinând prin urmare legătura cu Ministerul de Interne şi Securitatea. Bărbat energic şi cu experienţă de prim-secretar regional, rigid, dur, îşi avea propriul călcâi al lui Ahile: nu citise la viaţa lui aproape nimic. Zelos ca de obicei, organizase o descindere inopinată la tipografia Casa Scînteii şi arestase un maldăr de cărţi aflate sub tipar. Treaba aceasta, evident, nu o putuse face la întâmplare, cineva îl inspirase şi îl ghidase — şi acesta, aceştia mai bine zis, nu putuseră fi alţii decât securiştii de la Direcţia Generală a Presei şi Tipăriturilor. „Iată pe cine l-a sechestrat Patilineţ, îi spun lui N.C. Pe Iulius Fucik. Ce şi-au zis cenzorii: *«Cu ştreangul de gât»*? Păi asta trebuie să fie cu crime, literatură capitalistă morbidă. Un fel de *Jack Spintecătorul*. Sau cine ştie, or fi făcut-o dinadins. Ca să compromită pe cineva.”

Ceauşescu n-a mai avut răbdare, mi-a smuls colile bătute la maşină şi s-a convins cu propriii ochi. I-am reluat-o şi am continuat „descifrarea”. Am mai dat peste câteva titluri neortodoxe, extrase din cea mai serioasă literatură clasică engleză. Printre ele, splendida mărturie a unui fost opioman despre nenorocirea drogului (*Confesiunea unui opioman englez* a lui Thomas de Quincey). Pentru Ceauşescu era suprasuficient. A apăsat pe soneria de pe birou, s-o spargă nu alta, şi a ţipat la şeful de cabinet: „Patilineţ!” Până a ajuns acesta în birou s-a mai domolit, buza i s-a mai

destins, şi-a căpătat respiraţia. Dar, în asemenea împrejurări, deşi se calma, continua să joace rolul furiosului, pentru ca impactul asupra vinovaţilor să fie cât mai mare. „Tu ai citit lista, Patilineţ?”, l-a săgetat pe secretarul rămas respectuos în picioare. Omul a dat să răspundă, dar pe N.C. nu-l interesa răspunsul lui, care de altfel n-ar fi produs nici o revelaţie. „Tu ai auzit vreodată de Iulius Fucik?” Aici Patilineţ chiar nu avea ce răspunde, de aceea N.C. şi-a permis să facă o pauză lungă, încărcând-o la refuz cu praful de puşcă al primejdiei. „Bineînţeles că nu. Dar voi de ce nu mai puneţi mâna pe carte? Credeţi că vă face rău la prostie? Şi dacă nu citiţi, de ce faceţi descinderi poliţiste prin tipografii şi edituri? Patilineţ, ai ajuns să-mi bagi pe gât asemenea mârşăvii? De cine te laşi influenţat? Mai bine asta ai cerceta decât să-ţi vâri nasul unde nu-ţi fierbe oala.” I-a tras o săpuneală la capătul căreia altul ar fi căzut lat. Un amestec de sarcasm dispreţuitor, descalificant profesional, cu grava insinuare politică a manipulării, căreia dârzul coordonator al Securităţii îi căzuse victimă. Oricare în locul lui s-ar fi dus să-şi facă harachiri. El s-a dus să joace cu alţii aceeaşi piesă. După plecarea lui Patilineţ, am revenit la Direcţia presei, folosind prilejul pentru a-i dezvălui câte ceva din metehnele acestei anacronice, degenerate şi inutile instituţii, cunoscută de mine în calitate de ziarist.

Nu mult după aceasta m-am izbit de „cazul Crişan”. L-am relatat în esenţă în *Cioplitor de himere*. Pe scurt, am primit un memoriu din partea unui poet constănţean de profesie contabil, aflat în detenţie cu o condamnare de 12 ani, precum şi corpul delict — manuscrisul unui volum de poeme încăput pe mâna Direcţiei presei şi transformat în cap de acuzare penală. O nouă farsă, de data aceasta criminală. Cum putuse ajunge manuscrisul unui poet pe masa de disecţie a tribunalului şi cum îl transformase completul de judecată în mobil al unei inimaginabile sentinţe penale de 12 ani? N-am mai avut răbdare să cercetez, m-am prezentat la Ceauşescu. I-am înfăţişat întâmplarea în toată hidoşenia ei revoltătoare. Tributar unei vechi idei abstracte de dreptate absolută şi în acelaşi timp devenit circumspect faţă de orice posibilă diversiune, N.C. a luat foc.

Faptele l-au convins singure, dar am ţinut să acţioneze asupra lui şi persuasiunea versurilor; i-am citit câteva din poeziile patriotice anatemizate de cenzură şi de justiţie, inclusiv pe cele cu trimiteri explicite la drama Basarabiei. Mi-a smuls manuscrisul din mână, răsfoindu-l febril, oprindu-se la anumite versuri şi repetându-le. De data aceasta nu s-a mulţumit să-l cheme pe secretarul de resort — altul acum, Ion Dincă, Patilineţ fiind mutat între timp, nu garantez că în urma neghiobiei cu volumele arestate, pe linie de stat —, i-a îngrămădit în jurul mesei de şedinţe pe ministrul Justiţiei, preşedintele Tribunalului Suprem, şeful Procuraturii şi nu mai ştiu ce alte oficialităţi din domeniul dreptului. Le-a expus cazul în maniera lui, cu substrat politic, bătând monedă pe patrie, pe Basarabia, întrebându-i („mănăstire-ntr-un picior, ghici ciupercă ce-i?") cine ar fi interesat să sancţioneze cu închisoarea sentimentul naţional românesc şi aşa mai departe. Dincă nu cunoştea cazul, ceilalţi or fi avut habar, dar n-au recunoscut, arătând cu degetul spre instituţia care sesizase justiţia, Direcţia Presei. De ce nu informase despre aceasta partidul, ministerul, Uniunea Scriitorilor şi alergase cu volumul direct la tribunal? Întrebarea era bine pusă (deşi încerca să-i exonereze pe jurişti), N.C. i-a reţinut logica, dar pe loc a îndreptat arătătorul acuzator asupra justiţiei. Omul a fost eliberat din detenţie chiar în ziua aceea, apoi reabilitat. A primit şi despăgubiri, iar la puţină vreme a trăit bucuria de a-şi vedea volumul tipărit şi expus în librării. La timp, pentru că teribilul şoc l-a răpus. A murit de inimă.

Ceauşescu n-a uitat că iniţiatoarea abominabilei acţiuni fusese Cenzura. Nu exclud, de aceea posibilitatea ca în raţiunea desfiinţării acestei instituţii, să-şi fi găsit locul şi neîncrederea în onestitatea ei politică, bănuiala că serveşte cauze străine.

Olteni — Teleorman — 2003–2004

„Oare?”, par să spună surâsurile timide ale românilor, în timp ce Dej ştampilează cu pumnul documentul prieteniei „veşnice” româno-sovietice, abia semnat la Kremlin împreună cu „Chiaburul de pe Volga”.

La Budapesta, sondând fondul afectiv al fraţilor cu vorbirea cam sceptică.

Cu Mihnea Gheorghiu şi Ion Roşianu la tribuna unui „1 Mai” de la începutul deceniului al şaptelea.

La „Casa Albă”, în biroul oval, cu o jumătate de minut înainte de începerea convorbirilor. Din partea SUA, alături de preşedintele Nixon, consilierul Kissinger. Un stat mare şi un stat mic la taifas colegial.

În 1965, cu politbiroul sovietic la decernarea unor înalte distincţii ale URSS, în spatele cărora se ascundea dizgraţia.

La trecerea în revistă a gărzii de onoare federale, într-o zi umedă, pe gazonul din curtea „Casei Albe”. Vremuri de glorie politică paşnică, în înşelătoarea „coexistenţă”!

În Adunarea Generală a ONU, ascultând cuvântări nu tocmai palpitante şi aşteptând să vină rândul reprezentantului României.

În sanctuarul producţiei capitaliste, undeva la Detroit.

Cine nu-şi mai aduce aminte de Shirley Temple, copilul minune al Holywoodului? Iat-o adultă, ambasadoare la ONU, prietena admiratorilor români din aceeaşi generaţie!

În fosta capitală a SUA, cu ministrul de externe şi o îndrăzneaţă tânără americană, imortalizând o seninătate ca „la fotograf ”.

Doamna Rogers, soţia şefului Departamentului de Stat al SUA, interesându-se cum poate ajunge în Delta danubiană.

Flanând, pe o arteră newyorkeză centrală, cu „prima doamnă" a României, din epocă, precum şi cu Maria Groza (mai retrasă) şi ambasadorul Vasile Pungan. Priviri imputatoare sau îndemn la o

cadenţă mai alertă?

Domnul Lindsey, primarul New York-ului, ne urează „Bun venit" la sediul municipiului metropolitan.

Niagara şi, dincolo de fierberea apelor, Canada. Vuiet, praf lichid, ceaţă şi o agitaţie de iad alb, pur, transparent.

Corneliu Mănescu, un amic molcom, hătru, ascunzându-şi cu greu lama de brici a ironiei.

După scurta croazieră pe ocean, rămas bun de la proprietarul iahtului, un miliardar american dintr-o bucată.

Generalul De Gaulle, preşedintele Franţei, printre discipolii de la Bucureşti, care îmbrăţişau necondiţionat conceptul patriilor independente ale Europei şi înfrânării apetitului hegemonic al superputerilor.

Cu Manea Mănescu şi premierul polonez printre marinari, la ţărmul baltic.

La o expoziţie de pictură în Moldova.

În mijlocul muncitorilor care nu pierdeau nici o ocazie să arate cât iubesc regimul.

La Paris, cu câţiva oameni de ştiinţă şi artişti de marcă, la invitaţia palamentului francez.

Pe Sena, cu sentimentul curgerii ireversibile a timpului.

Vorbindu-le notabilităţilor din Alba Iulia. Acoperit de microfon, prietenul George Homoştean, mare umanist nativ.

La Congresul cehoslovac, unde sovieticii au legitimat internaţional noua conducere instalată la Praga cu tancurile.

La Londra, într-o întâlnire cu oameni de afaceri, examinând posibilităţile augmentării cooperării româno-engleze.

Fotografie de protocol